

ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΑ

**ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ Ν.Ο.Π.Ε.
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ**

**ΤΟΜΕΑΣ Α' ΙΔΙΩΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ
ΣΠΟΥΔΩΝ ΑΣΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ**

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΟ ΕΤΟΣ: 2008 - 2009

**ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
της Κωνσταντίνας Γεωργίου Αρκουλή
Α.Μ: 783 Π.Μ.Σ.**

**«ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ
ΣΤΟΝ ΤΟΜΕΑ ΤΩΝ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΩΝ
ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΩΝ»**

Επιβλέποντες

Αντώνης Καραμπατζός
Διονυσία Καλλινίκου

Αθήνα, 23 Σεπτεμβρίου 2009

Πίνακας Περιεχομένων

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α

ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ

I. Η πορεία προς το ν. 3471/2006 - Οριοθέτηση της έρευνας.....	5
II. Έννοια και διακρίσεις των προσωπικών δεδομένων στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών	7

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β

Η ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΗΣ ΙΔΙΩΤΙΚΟΤΗΤΑΣ ΣΤΙΣ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ ΚΑΙ ΤΟ ΓΕΝΙΚΟ ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΤΗΣ

I. Τα ηλεκτρονικά δίκτυα ως απειλή προσβολής του ιδιωτικού βίου	11
α. Κίνδυνοι για τον ιδιωτικό βίο των χρηστών τηλεπικοινωνιακών δικτύων	12
β. Κίνδυνοι για τον ιδιωτικό βίο των χρηστών του διαδικτύου	14
II. Γενικό θεσμικό πλαίσιο προστασίας ιδιωτικότητας στα ηλεκτρονικά δίκτυα	20
α. Συνταγματικό θεμέλιο	20
β. Οι συμβατικές ρυθμίσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης	23
γ. Η προστασία των προσωπικών δεδομένων ως εξειδίκευση της γενικής ρήτηρας του άρθρου 57 Α.Κ.	24

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ

ΤΟ ΕΙΔΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ ΤΩΝ ΠΡΟΣΩΠΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΣΤΙΣ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΕΣ

I. Η Κοινοτική ρύθμιση.....	27
α. Η Οδηγία 2002/58/ΕΚ.....	27
β. Η Οδηγία 2006/24/ΕΚ (Data retention directive).....	29
αα) Οι λόγοι θέσπισης της Οδηγίας 2006/24/ΕΚ	29
ββ) Οδηγία 2006/24/ΕΚ: Συμβατή ή όχι με την ΕΣΔΑ;.....	31

γγ) Οι αντιδράσεις μετά την ψήφιση της Οδηγίας.....	32
II. Η ρύθμιση του Έλληνα νομοθέτη (ν. 3471/2006)	34
α. Το πεδίο εφαρμογής του ν. 3471/2006	34
αα) Αντικειμενικό πεδίο εφαρμογής.....	34
ββ) Υποκειμενικό πεδίο εφαρμογής	35
β. Η σχέση του ν. 3471/2006 με το ν. 2472/1997.....	36
III. Κανόνες επεξεργασίας των προσωπικών δεδομένων στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών	38
α. Αρχή της αναγκαιότητας	39
β. Αρχή της χρονικά πεπερασμένης διατήρησης.....	40
γ. Η συγκατάθεση του υποκειμένου ως νομιμοποιητικός λόγος της επεξεργασίας	41
αα) Έννοια και νομική φύση.....	42
ββ) Χαρακτηριστικά	42
γγ) Η υποχρέωση προηγούμενης ενημέρωσης	44
δδ) Τύπος	45
εε) Μορφές παροχής συγκατάθεσης στο διαδίκτυο.....	47
i. Διπλή παροχή συγκατάθεσης (Double Opt In)	47
ii. Διαδικασία επιβεβαίωσης της συγκατάθεσης (Confirmed Opt In)	47
στστ) Περιπτώσεις ακυρωσίμου ή ακυρότητας της συγκατάθεσης.....	48
ζζ) Ανάκληση.....	50
ηη) Εξαιρέσεις	50
IV. Προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας.....	51
α. Απόρρητο της επικοινωνίας και Σύνταγμα	51
β. Αντικείμενο προστασίας του απορρήτου της επικοινωνίας.....	52
αα) Η υπ' αριθμ. 1/2005 Γνωμοδότηση της Α.Δ.Α.Ε.....	53
ββ) Η υπ' αριθμ. 19/2008 απόφαση της Α.Π.Δ.Π.Χ.	56
γ. Η ρύθμιση του ν. 3471/2006 για την προστασία του απορρήτου της ηλεκτρονικής επικοινωνίας	58
δ. Περιπτώσεις υποχώρησης του απορρήτου έναντι του παρόχου υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών.....	59
αα) Επεξεργασία των δεδομένων κίνησης για την εκτέλεση της σύμβασης.....	59

ββ) Επεξεργασία των δεδομένων θέσης σε περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης.....	59
γγ) Τεχνικής φύσεως αποθήκευση δεδομένων	60
ε. Καταγραφή τηλεφωνικής συνδιαλέξεως	61
αα) Επιτρεπτή καταγραφή τηλεφωνικής συνδιαλέξεως	61
ββ) Χρήση υποκλοπείσας τηλεφωνικής συνομιλίας.....	62
στ. Άρση του απορρήτου	64
αα) Άρση του απορρήτου κατά το ν. 2225/1994	64
ββ) Ειδικοί λόγοι άρσης απορρήτου κατά το ν. 3471/2006.....	67
i. Εντοπισμός κακόβουλων ή ενοχλητικών κλήσεων	68
ii. Κλήσεις έκτακτης ανάγκης.....	71
γγ) Προστασία πνευματικής ιδιοκτησίας και άρση του απορρήτου	72
i. Το πρόβλημα.....	72
ii. Η προδικαστική απόφαση του ΔΕΚ επί της υποθέσεως Promusicae v. Telefonica de Espana	74
iii. Το νομικό καθεστώς στην Ελλάδα	76
iv. Η λύση	77
ζ. Οι αρμοδιότητες της Αρχής Διασφάλισης Απορρήτου των Επικοινωνιών	79
V. Οι ρυθμίσεις της Οδηγίας 2002/58/EK και του ν. 3471/2006 σχετικά με τη μη ζητηθείσα εμπορική επικοινωνία.....	82
α. Η μη ζητηθείσα εμπορική επικοινωνία στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών.....	82
β. Η ρύθμιση της Οδηγίας 2002/58/EK.....	85
γ. Οι επιλογές του Έλληνα νομοθέτη (άρθρο 11 ν. 3471/2006).....	86
δ. Νομολογιακή επισκόπηση	88

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ

ΜΕΣΑ ΠΡΟΣΤΑΣΙΑΣ ΑΣΤΙΚΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΠΡΟΣΩΠΙΚΩΝ ΔΕΔΟΜΕΝΩΝ ΚΑΤΑ ΠΑΡΑΒΑΣΗ ΤΟΥ Ν. 3471/2006

I. Προστασία με βάση το ν. 3471/2006.....	91
α. Προστασία σύμφωνα με το άρθρο 14 του ν. 3471/2006	91
αα) Αξίωση προς αποζημίωση.....	91
ββ) Αξίωση προς χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης.....	92

i. Η ρύθμιση του άρθρου 14 του ν. 3471/2006	92
ii. Ειδικότερα ο καθορισμός κατωτάτου ποσού χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης και η αρχή της αναλογικότητας.....	93
γγ) Παραγραφή	96
δδ) Δικονομικά.....	96
i. Αρμοδιότητα	96
ii. Βάρος απόδειξης.....	97
β. Αποκατάσταση in natura	99
II. Προστασία με βάση τον Αστικό Κώδικα	100
III. Περαιτέρω προστασία στην περίπτωση της μη ζητηθείσας εμπορικής επικοινωνίας.....	102
α. Προστασία του χρήστη ή συνδρομητή ως καταναλωτή.....	102
αα) Με βάση το άρθρο 4 του ν. 2251/1994	102
ββ) Με βάση τα άρθρα 9Η και 9Θ του ν. 2251/1994	103
β. Προστασία των ανταγωνιστών αυτού που επικοινωνεί αυτόκλητα.....	104

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

I. Η ιδιαιτερότητα των ηλεκτρονικών δικτύων	105
II. Η δυναμικότητα της εξέλιξης των ηλεκτρονικών επικοινωνιών ως ελατήριο κοινοτικών και εθνικών μεταρρυθμίσεων.....	105
III. Το πεδίο εφαρμογής του ν. 3471/2006 και η σχέση του με το ν. 2472/1997	106
IV. Οι επιμέρους ρυθμίσεις του ν. 3471/2006	107
α. Ως προς τους κανόνες επεξεργασίας	107
β. Ως προς το απόρρητο των επικοινωνιών	108
γ. Ως προς τη μη ζητηθείσα επικοινωνία.....	110
V. Μέσα προστασίας αστικού δικαίου	110
BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ - ΑΡΘΡΟΓΡΑΦΙΑ.....	112

Κεφάλαιο Α

Εισαγωγικά

I. Η πορεία προς το ν. 3471/2006 - Οριοθέτηση της έρευνας

Το συνταγματικό πλαίσιο προστασίας της ιδιωτικής ζωής του ατόμου, οι γενικές διατάξεις του ιδιωτικού δικαίου για την προστασία της προσωπικότητας, όπως και ο νόμος 2472/1997¹ «για την προστασία του ατόμου από την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα» αποτελούν ένα γενικό θεσμικό πλαίσιο και δεν παρέχουν επαρκή και ασφαλή εχέγγυα για την προστασία των προσωπικών δεδομένων του χρήστη ή συνδρομητή διαθέσιμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών. Επομένως, η αναγκαιότητα θέσπισης ειδικότερης ρύθμισης για το θέμα ήταν εδώ και χρόνια όχι μόνο αναμφισβήτητη, αλλά και επιτακτική.

Ο έλληνας νομοθέτης ανταποκρίθηκε στο αίτημα των καιρών, θεσπίζοντας αρχικά το ν. 2774/1999, με τον οποίο ενσωμάτωσε στην ελληνική έννομη τάξη την Οδηγία 97/66/EK² του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου «περί επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και προστασίας της ιδιωτικής ζωής στον τηλεπικοινωνιακό τομέα». Ωστόσο, η συνεχής βελτίωση όχι μόνο των τηλεπικοινωνιακών υποδομών και υπηρεσιών, αλλά και της πληροφορικής και του διαδικτύου οδήγησε αναπόφευκτα στην έντονη αμφισβήτηση της ρυθμιστικής ικανότητας της Οδηγίας 97/66/EK και στη δημιουργία μειζόνων ερμηνευτικών ζητημάτων, όπως αυτό της εφαρμογής των κανόνων της στο διαδίκτυο.³ Η κοινοτική έννομη τάξη έπρεπε, λοιπόν, να προσαρμοστεί «στις εξελίξεις των αγορών και των τεχνολογιών των υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών, προκειμένου να παρέχει το ίδιο επίπεδο προστασίας των προσωπικών δεδομένων και της ιδιωτικής ζωής σε όλους τους χρήστες υπηρεσιών επικοινωνιών διαθέσιμων στο κοινό, ανεξάρτητα από τις χρησιμοποιούμενες τεχνολογίες»⁴.

¹ Με το ν. 2472/1997 ενσωματώθηκε στο ελληνικό δίκαιο η Κοινοτική Οδηγία 95/46/EK, ΕΕ L 281 της 23^{ης}.11.1995, σ. 31 έως 50.

² ΕΕ L 24 της 30^{ης}.1.1998, σ. 1 έως 8.

³ Βλ. Α. Μήτρου, Η νέα Οδηγία 2002/58/EK για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες, ΔιΜΕΕ 3/2004, 371.

⁴ Βλ. την 4^η Αιτιολογική Σκέψη του Προοιμίου της Οδηγίας 2002/58/EK.

Ως εκ τούτου, ο κοινοτικός νομοθέτης προχώρησε στην κατάργηση της βραχύβιας⁵ Οδηγίας 97/66/EK και την αντικατάστασή της από την νέα Οδηγία 2002/58/EK⁶ «περί επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και προστασίας της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών». Αξίζει να σημειωθεί ότι στο αναθεωρημένο κείμενο δεν γίνεται λόγος για «τηλεπικοινωνιακό τομέα», αλλά μόνο για «ηλεκτρονικές επικοινωνίες⁷». Η Οδηγία 2002/58/EK μεταφέρθηκε στην ελληνική έννομη τάξη με το ν. 3471/2006, ο οποίος κατήργησε⁸ από την έναρξη της ισχύος του τον προϋσχύσαντα ν. 2774/1999.

Αντικείμενο της παρούσας διπλωματικής εργασίας αποτελεί ο σχολιασμός του πρώτου κεφαλαίου του ν. 3471/2006 για την *«προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών»* και ειδικότερα των διατάξεων των άρθρων 3, 4, 5, 6, 8 § 7, 11 και 14. Αρχικά, αναλύονται οι κίνδυνοι που ενέχει η χρήση των τηλεπικοινωνιακών δικτύων και του διαδικτύου για τον ιδιωτικό βίο του χρήστη ή συνδρομητή και γίνεται αναφορά στο γενικό θεσμικό πλαίσιο προστασίας της ιδιωτικότητας. Εν συνεχεία, παρουσιάζονται επιγραμματικά οι σχετικές κοινοτικές ρυθμίσεις (Οδηγίες 2002/58/EK και 2006/24/EK) για την προστασία των προσωπικών δεδομένων στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών. Περαιτέρω, αφού προσδιορισθεί το πεδίο εφαρμογής του ν. 3471/2006, αναλύονται ειδικότερα οι κανόνες επιτρεπτού της επεξεργασίας των προσωπικών δεδομένων στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, καθώς επίσης και οι ρυθμίσεις του ν. 3471/2006 για την προστασία του απορρήτου των επικοινωνιών και για τη μη ζητηθείσα εμπορική επικοινωνία. Τέλος, εξετάζονται τα μέσα προστασίας αστικού δικαίου που διαθέτει ο χρήστης ή συνδρομητής διαθέσιμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών σε περίπτωση παράνομης επεξεργασίας των προσωπικών του δεδομένων. Πρίν, όμως, από την ανάλυση των επιμέρους θεμάτων κρίνεται σκόπιμο να αποφασηγιστεί η έννοια των προσωπικών δεδομένων και να αναφερθούν οι διακρίσεις τους στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών.

⁵ Βλ. Α. Μήτρον, Το δίκαιο στην Κοινωνία της Πληροφορίας, σειρά: Δίκαιο και Κοινωνία στον 21^ο αιώνα, τ. 1 (2002), σελ. 27, η οποία εύστοχα παρατηρεί ότι «η διάρκεια ‘ισχύος/ζωής’ των ρυθμίσεων που αφορούν τεχνολογικά προσδιορισμένα πεδία καθίσταται αφενός σύντομη και αφετέρου συχνά προδιαγεγραμμένη».

⁶ ΕΕ L 201 της 31^{ης} 7.2002, σ. 37 έως 47.

⁷ Υπηρεσίες ηλεκτρονικών επικοινωνιών αποκαλούνται οι υπηρεσίες που παρέχονται, συνήθως, έναντι αμοιβής και των οποίων η παροχή συνίσταται, εν όλω ή εν μέρει, στη μεταφορά σημάτων και στη διακίνηση πληροφοριών σε ηλεκτρονικά δίκτυα (τηλεπικοινωνίες, διαδίκτυο κ.τ.λ.). Βλ. άρθρο 2 στοιχ. 9 του ν. 3471/2006.

⁸ Δυνάμει του άρθρου 17 του ν. 3471/2006.

II. Έννοια και διακρίσεις των προσωπικών δεδομένων στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών

Σύμφωνα με τα άρθρα 2 στοιχ. α' της Οδηγίας 95/46/EK και 2 στοιχ. α' του ν. 2472/1997, προσωπικό δεδομένο αποτελεί κάθε (προσωπική) πληροφορία⁹ που αναφέρεται σε συγκεκριμένο πρόσωπο, λ.χ. το όνομα και το επάγγελμά του, η ηλικία του, η θρησκεία του, τα πολιτικά του φρονήματα, η υγεία του, η ερωτική του ζωή, η οικογενειακή του κατάσταση κ.α. Τόσο ο κοινοτικός όσο και ο έλληνας νομοθέτης, λοιπόν, υιοθέτησαν έναν εξαιρετικά ευρύ («καθολικό») ορισμό της έννοιας των προσωπικών δεδομένων που περιλαμβάνει κάθε πληροφορία – ακόμα και ασήμαντη–, η οποία είναι δυνατόν να συσχετιστεί με ένα πρόσωπο ανεξάρτητα από το ποια πτυχή της ζωής του αφορά.¹⁰ Το πρόσωπο αυτό θα πρέπει να είναι γνωστό ή να μπορεί να προσδιοριστεί αμέσως ή εμμέσως βάσει του αριθμού της ταυτότητάς του ή βάσει στοιχείων που χαρακτηρίζουν την υπόστασή του από άποψη φυσική, βιολογική, ψυχική, οικονομική, πολιτική ή κοινωνική.¹¹ Επομένως, αν μια πληροφορία δεν συνδέεται με εξατομικευμένο πρόσωπο, δεν αποτελεί προσωπικό δεδομένο.¹²

Στον ν. 2472/1997 τα προσωπικά δεδομένα διακρίνονται σε απλά και ευαίσθητα. Η προαναφερθείσα διάκριση, μάλιστα, επιφέρει συνέπειες στη νομική τους μεταχείριση και στον

⁹ Για την εννοιολογική προσέγγιση του όρου πληροφορία βλ. *Β. Καραγιάννη*, Η νομική προστασία της ηλεκτρονικής ανταλλαγής δεδομένων, ΔΕΕ 1/2000, 20, ο οποίος αναφέρεται μεταξύ άλλων και στον περίφημο αρνητικό και ταυτολογικό ορισμό της πληροφορίας από τον πατέρα της κυβερνητικής Norbert Wiener: «Η πληροφορία είναι πληροφορία, δεν είναι ύλη ή ενέργεια» (Information is information, not matter or energy.). Μάλιστα, η πληροφορία έχει πλέον αναχθεί σε αυτοτελώς προστατευόμενο έννομο αγαθό κεφαλαιώδους σημασίας για τη σύγχρονη ζωή. Βλ. επίσης σχετικά *Α. Μήτρου*, Το δίκαιο στην Κοινωνία της Πληροφορίας, σειρά: Δίκαιο και Κοινωνία στον 21^ο αιώνα, τ. 1 (2002), σελ. 16 · *Β. Αραβαντινό*, Η προστασία των στοιχείων προσωπικού χαρακτήρα από την αθέμιτη επεξεργασία τους με ηλεκτρονικό υπολογιστή–Συμβολή στη δικαιοκυβερνητική (1997), σελ. 23-24 · *Γ. Κυριακόπουλο*, Ασφάλεια και επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Οι ρυθμίσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης, ΔτΑ 11/2001, 763 · *Γ. Νούσκαλη*, Η ποινική προστασία της ψηφιακής πληροφορίας, εις: Ψηφιακή Τεχνολογία και Δίκαιο – Εταιρεία Νομικών Βορείου Ελλάδος τ.52 (2004), σελ. 166. Πρβλ. και *Απ. Γεωργιάδη*, Το ιδιωτικό δίκαιο στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα, ΝοΒ 2001, 575, ο οποίος χαρακτηρίζει την πληροφορία ως «κεντρική έννοια της σύγχρονης βιοθεωρίας» · *Γ. Γεωργιάδη*, Ο ν. 3471/2006 για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες, ΧρΙΔ 2007, 17.

¹⁰ Βλ. *Α. Μήτρου*, Τεχνολογία και προστασία προσωπικών δεδομένων, εις: Πρακτικά 7^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Εμπορικού Δικαίου με θέμα «Η εφαρμογή της σύγχρονης τεχνολογίας στο εμπορικό δίκαιο» (1998), σελ. 195.

¹¹ Βλ. άρθρο 2 στοιχ. γ' του ν. 2472/1997.

¹² Βλ. *Ε. Αλεξανδροπούλου-Αιγυπτιάδου*, Προσωπικά Δεδομένα (2007), σελ. 33-34.

τρόπο επεξεργασίας τους¹³. Ωστόσο, όσον αφορά στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, δεν απαντά στο νόμο διαφοροποίηση των ρυθμίσεων επεξεργασίας των προσωπικών δεδομένων ανάλογα με το αν αυτά είναι απλά ή ευαίσθητα.¹⁴

Σύμφωνα με το ν. 3471/2006, ο οποίος, όπως προαναφέρθηκε, αποτελεί την πράξη ενσωμάτωσης της Οδηγίας 2002/58/EK στην ελληνική έννομη τάξη, τα προσωπικά δεδομένα των χρηστών ή συνδρομητών διαθέσιμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών διακρίνονται στις κατωτέρω αναφερόμενες κατηγορίες:

α. «*Εσωτερικά δεδομένα*»¹⁵ αποτελούν οι πληροφορίες που ανταλλάσσονται ή διαβιβάζονται μεταξύ των μερών, μέσω μιας διαθέσιμης στο κοινό υπηρεσίας ηλεκτρονικών επικοινωνιών, με σκοπό την επίτευξη της επικοινωνίας, όπως λ.χ. το περιεχόμενο της τηλεφωνικής συνομιλίας, το μήνυμα κειμένου (fax, sms, e-mail κ.λ.π.) ή το εικονομήνυμα (mms) κ.ο.κ.

β. «*Εξωτερικά δεδομένα*»¹⁶ αποτελούν οι πληροφορίες που προσδιορίζουν τις περιστάσεις, υπό τις οποίες εκτυλίσσεται η επικοινωνία, και την εξατομικεύουν, όπως λ.χ.

¹³ Για την νόμιμη επεξεργασία των ευαίσθητων προσωπικών δεδομένων απαιτείται άδεια της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα, η οποία δίδεται, όταν συντρέχουν μία ή περισσότερες από τις προϋποθέσεις που απαριθμούνται περιοριστικά στο άρθρο 7 του ν. 2472/1997.

¹⁴ Βλ. *Κ. Χριστοδούλου*, Προστασία της προσωπικότητας και της συμβατικής ελευθερίας στα κοινωφελή δίκτυα (2006), αρ. 133 · *τον ίδιο*, Επιτομή Ηλεκτρονικού Αστικού Δικαίου (2008), αρ. 31.

¹⁵ Βλ. *Γ. Γεωργιάδη*, Ο ν. 3471/2006 για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες, ΧρΙΔ 2007, 22 · *Γρ. Τσόλια*, Τα τηλεπικοινωνιακά δεδομένα υπό το πρίσμα του απορρήτου: προβληματισμοί εν όψει της ενσωμάτωσης της Οδηγίας 2002/58/EK, ΔιΜΕΕ 2004, 360 · *τον ίδιο*, Προς ένα σύγχρονο νομικό πλαίσιο προστασίας του απορρήτου των επικοινωνιών (Παρουσίαση και σχολιασμός των διατάξεων του ΠΔ 47/2005), ΠοινΔικ 7/2005, 794 · *Κ. Χριστοδούλου*, Επιτομή Ηλεκτρονικού Αστικού Δικαίου (2008), αρ. 24. Πρβλ. *Β. Τουντόπουλο*, Η προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στον τομέα των τηλεπικοινωνιών- Η προσαρμογή του ελληνικού δικαίου στην Οδηγία 97/66, ΔΕΕ 5/2000, 476, ο οποίος αναφέρεται στα «*εσωτερικά δεδομένα*» με τον όρο «*δεδομένα περιεχομένου*» (Inhaltsdaten) · *Ν. Λίβο*, Η ποινική προστασία των συνδετικών δεδομένων των τηλεπικοινωνιών, ΠοινΧρ ΜΖ, 737 επ.

¹⁶ Βλ. *Γρ. Τσόλια*, Τα τηλεπικοινωνιακά δεδομένα υπό το πρίσμα του απορρήτου: προβληματισμοί εν όψει της ενσωμάτωσης της Οδηγίας 2002/58/EK, ΔιΜΕΕ 2004, 360 · *τον ίδιο*, Προς ένα σύγχρονο νομικό πλαίσιο προστασίας του απορρήτου των επικοινωνιών (Παρουσίαση και σχολιασμός των διατάξεων του ΠΔ 47/2005), ΠοινΔικ 7/2005, 794 · *Γ. Γεωργιάδη*, όπ. ανωτ., 22 · *Κ. Χριστοδούλου*, Επιτομή Ηλεκτρονικού Αστικού Δικαίου (2008), αρ. 24, ο οποίος ορίζει τα «*εξωτερικά δεδομένα*» ως «*δεδομένα επαφής και σύνδεσης στο δίκτυο*». Πρβλ. και *Β. Τουντόπουλο*, όπ. ανωτ., 476, ο οποίος αναφέρεται στα «*εξωτερικά δεδομένα*» με τον όρο «*παρεπόμενα ή συναφή δεδομένα*» (Kontextdaten) · *Ν. Λίβο*, όπ. ανωτ., 737 επ.

ονοματεπώνυμο και αριθμός καλούντος και καλούμενου χρήστη, ηλεκτρονική διεύθυνση, διάρκεια κλήσεων, στατική διεύθυνση IP¹⁷ κ.ο.κ. Τα «εξωτερικά δεδομένα» της επικοινωνίας κατηγοριοποιούνται περαιτέρω ως εξής:

αα) Δεδομένα κίνησης¹⁸ είναι αυτά που υποβάλλονται σε επεξεργασία για τους σκοπούς της διαβίβασης μιας επικοινωνίας σε δίκτυο ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή της χρέωσής της. Δεδομένα κίνησης αποτελούν *ιδίως* ο αριθμός, η διεύθυνση, η ταυτότητα της σύνδεσης ή του τερματικού εξοπλισμού του συνδρομητή ή και χρήστη, οι κωδικοί πρόσβασης, τα δεδομένα θέσης, η ημερομηνία και ώρα έναρξης και λήξης και η διάρκεια της επικοινωνίας, ο όγκος των διαβιβασθέντων δεδομένων, πληροφορίες σχετικά με το πρωτόκολλο¹⁹, τη μορφοποίηση, τη δρομολόγηση της επικοινωνίας, καθώς και το δίκτυο, από το οποίο προέρχεται ή στο οποίο καταλήγει η επικοινωνία. Επιπλέον, τα δεδομένα χρέωσης δεν αποτελούν διακριτή κατηγορία τηλεπικοινωνιακών δεδομένων, αλλά εντάσσονται στα δεδομένα κίνησης²⁰.

¹⁷ Για την έννοια του όρου διεύθυνση IP βλ. σχετ. *Ι. Ιγγλεζάκη*, Η προστασία των προσωπικών δεδομένων στο Διαδίκτυο (Internet) – Ρυθμίσεις εθνικού και κοινοτικού δικαίου, ΕπισκεΔ Γ/2002, 684, υποσημ. 23 με περαιτέρω παραπομπές, όπου αναφέρεται ότι: «Κάθε υπολογιστής που συνδέεται στο Διαδίκτυο έχει μια διεύθυνση IP (Internet Protocol Address), η οποία αποτελεί την ταυτότητά του και αποτελείται από τέσσερα σύνολα τριψηφίων αριθμών από 0 έως 255 (λ.χ. 243.145.23.133). Τα είδη των διευθύνσεων IP είναι δύο: οι στατικές και οι δυναμικές διευθύνσεις IP. Οι πρώτες χορηγούνται από τον παροχέα υπηρεσιών Internet για μακρό χρονικό διάστημα, ενώ οι δεύτερες δεν είναι σταθερές, αλλά αλλάζουν κάθε φορά που γίνεται σύνδεση στο Διαδίκτυο, ενώ μπορούν να αλλάζουν και κατά τη διάρκεια μιας σύνδεσης.». Σχετικά δε με τον εύλογο προβληματισμό, αν η διεύθυνση IP αποτελεί προσωπικό δεδομένο βλ. αναλυτικά *Αθ. Φραγκούλη*, Είναι οι διευθύνσεις IP προσωπικά δεδομένα και με ποιές συνέπειες;, ΔιΜΕΕ 2/2008, 198 επ., η οποία παρατηρεί ορθώς ότι «μια στατική IP διεύθυνση αποτελεί προσωπικό δεδομένο, αφού παραμένει αμετάβλητη κάθε φορά που ο Η/Υ συνδέεται με το internet, είναι παγκοσμίως μοναδική και χρησιμοποιείται για την εξακρίβωση της τοποθεσίας και την αναγνώριση του υπολογιστή στο διαδίκτυο» σε αντίθεση με τις δυναμικές IP, οι οποίες «δεν θεωρούνται πάντα προσωπικά δεδομένα», παρά μόνον όταν «ο χειριστής της ιστοσελίδας είναι σε θέση, χρησιμοποιώντας εύλογα μέσα να εξακριβώσει την ταυτότητα του χρήστη». Αναφορικά με τα ανωτέρω ζητήματα βλ. επίσης *Τ.-Ε. Συνοδινού*, Πνευματική ιδιοκτησία και νέες τεχνολογίες – Η σχέση χρήστη-δημιουργού (2008), σελ. 286 επ.

¹⁸ Βλ. άρθρο 2 στοιχ. 3 του ν. 3471/2006.

¹⁹ Στο σημείο αυτό βρίσκει έρεισμα η άποψη ότι τόσο οι στατικές, όσο και οι δυναμικές διευθύνσεις IP αποτελούν δεδομένα κίνησης. Βλ. σχετ. *Αθ. Φραγκούλη*, όπ. ανωτ., 201.

²⁰ Η άποψη αυτή ερείζεται στο άρθρο 6 § 2 του ν. 3471/2006, όπου αναφέρεται ότι «Για τη χρέωση των συνδρομητών [...] επιτρέπεται να υποβάλλονται σε επεξεργασία τα δεδομένα κίνησης.».

ββ) *Δεδομένα θέσης*²¹ είναι αυτά που υποβάλλονται σε επεξεργασία σε δίκτυο ηλεκτρονικών επικοινωνιών και που υποδεικνύουν τη γεωγραφική θέση του τερματικού εξοπλισμού του χρήστη μιας διαθέσιμης στο κοινό υπηρεσίας ηλεκτρονικών επικοινωνιών. Στην αιτιολογική σκέψη υπ' αριθμόν 14 του Προοιμίου της Οδηγίας 2002/58/EK επεξηγείται ότι τα δεδομένα θέσης «μπορεί να αναφέρονται στο γεωγραφικό πλάτος, το γεωγραφικό μήκος και το υψόμετρο του τερματικού εξοπλισμού του χρήστη, στην κατεύθυνση της κίνησής του, στο επίπεδο ακρίβειας των πληροφοριών περί της θέσης, στον προσδιορισμό της γεωγραφικής ζώνης του δικτύου στο οποίο βρίσκεται ο τερματικός εξοπλισμός σε μια δεδομένη χρονική στιγμή και στον χρόνο που καταγράφηκαν οι πληροφορίες περί της θέσης». Τέλος, σύμφωνα με το σημείο 35 του Προοιμίου της Οδηγίας, τα δεδομένα θέσης αποτελούν δεδομένα κίνησης. Για το λόγο δε τούτο, και το άρθρο 9 της Οδηγίας έχει τίτλο «Δεδομένα θέσης εκτός των δεδομένων κίνησης».²²

²¹ Βλ. άρθρο 2 στοιχ. 4 του ν. 3471/2006.

²² Βλ. Γρ. Τσόλια, Τα τηλεπικοινωνιακά δεδομένα υπό το πρίσμα του απορρήτου: προβληματισμοί εν όψει της ενσωμάτωσης της Οδηγίας 2002/58/EK, ΔιΜΕΕ 2004, 362.

Κεφάλαιο Β

Η αναγκαιότητα προστασίας της ιδιωτικότητας στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες και το γενικό θεσμικό πλαίσιο προστασίας της

Ι. Τα ηλεκτρονικά δίκτυα ως απειλή προσβολής του ιδιωτικού βίου

Τα ηλεκτρονικά δίκτυα²³ αποτελούν αφενός μεν μέσα άντλησης, διακίνησης, συνεχούς ροής και ανταλλαγής πληροφοριών και δεδομένων από απόσταση, αφετέρου δε μέσα επεξεργασίας αυτών των πληροφοριών²⁴. Στο σημείο αυτό αξίζει να επισημανθεί η εξής ιδιαιτερότητα: για να συμμετέχει κάποιο άτομο σε ένα δίκτυο, είναι υποχρεωτικό να συμβληθεί εκ των προτέρων με τον πάροχο (του δικτύου) και να γνωστοποιήσει σε αυτόν ορισμένα προσωπικά δεδομένα, λ.χ. ονοματεπώνυμο, αριθμό τηλεφώνου κ.τ.λ.²⁵ Το άτομο, επομένως, αυτοεκτίθεται αναγκαστικά, ειδήλλως, στερείται τη δυνατότητα εισόδου στα τηλεπικοινωνιακά δίκτυα και στις «λεωφόρους της κοινωνίας της πληροφορίας».²⁶ Ωστόσο, η συλλογή των προσωπικών δεδομένων των χρηστών δεν συνιστά εξ ορισμού απειλή για τον ιδιωτικό βίο. Κατ' ουσίαν, η απειλή προέρχεται από τους διαχειριστές των δικτύων, οι οποίοι συχνά προβαίνουν σε αθέμιτη επεξεργασία τους, υποκινούμενοι από ταπεινά κίνητρα και κάνοντας χρήση των υπερσύγχρονων και διαρκώς εξελισσόμενων μέσων παραβίασης του ιδιωτικού βίου, που θέτουν στη διάθεσή τους οι νέες τεχνολογίες.²⁷

²³ Ηλεκτρονικά δίκτυα είναι συστήματα που συνδέουν περισσότερους υπολογιστές (τερματικά σημεία), ώστε αυτοί να ανταλλάσσουν δεδομένα και πληροφορίες και οι κάτοχοί τους να επικοινωνούν μεταξύ τους. Για την έννοια και τις διακρίσεις των ηλεκτρονικών δικτύων βλ. σχετ. Κ. Χριστοδούλου, Προστασία της προσωπικότητας και της συμβατικής ελευθερίας στα κοινωφελή δίκτυα (2007), αρ. 16 επ. · τον ίδιο, Επιτομή Ηλεκτρονικού Αστικού Δικαίου (2008), αρ. 8 επ.

²⁴ Βλ. Κ. Χριστοδούλου, Επιτομή Ηλεκτρονικού Αστικού Δικαίου (2008), αρ. 23.

²⁵ Βλ. Κ. Χριστοδούλου, Προστασία της προσωπικότητας και της συμβατικής ελευθερίας στα κοινωφελή δίκτυα (2007), αρ. 74-75 · τον ίδιο, Επιτομή Ηλεκτρονικού Αστικού Δικαίου (2008), αρ. 24.

²⁶ Βλ. Γ. Νούσκαλη, Η ποινική προστασία της ψηφιακής πληροφορίας, εις: Ψηφιακή Τεχνολογία και Δίκαιο – Εταιρεία Νομικών Βορείου Ελλάδος τ.52 (2004), σελ. 120 · τον ίδιο, Η προστασία των προσωπικών δεδομένων στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες σύμφωνα με τις νέες κοινοτικές ρυθμίσεις της οδηγίας 2002/58/EK, ΠοινΧρ ΝΓ/2003, 324.

²⁷ Βλ. Απ. Γεωργιάδη, Το ιδιωτικό δίκαιο στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα, ΝοΒ 2001, 575 · Γ. Καμίνη, Το απόρρητο της τηλεφωνικής επικοινωνίας: Η συνταγματική προστασία και η εφαρμογή της από τον ποινικό νομοθέτη και τα

Κατωτέρω ακολουθεί μια κατηγοριοποίηση των κινδύνων προσβολής της ιδιωτικής σφαίρας των χρηστών ή συνδρομητών υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών και γίνεται μια ενδιαφέρουσα αναφορά σε ορισμένες μεθόδους παράνομης επεξεργασίας των προσωπικών δεδομένων τους, καθότι η περιοριστική απαρίθμηση των μεθόδων αυτών είναι αδύνατη²⁸.

α. Κίνδυνοι για τον ιδιωτικό βίο των χρηστών τηλεπικοινωνιακών δικτύων

Στα τηλεπικοινωνιακά δίκτυα υφίσταται η δυνατότητα υποκλοπής του περιεχομένου της συνδιαλέξεως. Τρόπους υποκλοπής τηλεφωνικών επικοινωνιών, οι οποίες εκτυλίσσονται δια μέσου δικτύου είτε σταθερής, είτε κινητής²⁹ τηλεφωνίας, αποτελούν ενδεικτικά η ακρόαση, παγίδευση, επεξεργασία, ανακοίνωση, δημοσιοποίηση, παρακολούθηση ή αποτύπωση τους σε υλικό φορέα (αποθήκευση).³⁰ Το ενδεχόμενο υποκλοπής δημιουργεί στο χρήστη των τηλεπικοινωνιών αίσθημα ανασφάλειας και διαρκή φόβο ότι η εμπιστευτική επικοινωνία του με κάποιο άλλο πρόσωπο μπορεί ανά πάσα στιγμή να παραβιαστεί.³¹

Επιπλέον, από την ανάλυση, τη συχνότητα και τη διάρκεια των κλήσεων, που ενεργεί ο χρήστης, είναι δυνατόν να συναχθούν πολλές πληροφορίες για τις γνωριμίες του και τις παντός είδους (φιλικές, επαγγελματικές, ερωτικές) σχέσεις του. Επομένως, ο

δικαστήρια, ΝοΒ 1995, 508 · Γ. Γεωργιάδη, Ο ν. 3471/2006 για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες, ΧρΙΔ 2007, 17.

²⁸ Βλ. Ν. Παπαδόπουλο, Προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας: Ερμηνευτική προσέγγιση του άρθρου 19 του Συντάγματος της Ελλάδας (2008), σελ. 207.

²⁹ Μέχρι πρότινος η υποκλοπή τηλεφωνικών συνομιλιών μεταξύ κινητών τηλεφώνων θεωρούταν δυσχερέστερη από ό,τι η υποκλοπή τηλεφωνικών συνδιαλέξεων μεταξύ σταθερών τηλεφώνων. Ωστόσο, τον Φεβρουάριο του 2006 αποκαλύφθηκε ότι στις εγκαταστάσεις παρόχου υπηρεσιών κινητής τηλεφωνίας είχε εγκατασταθεί παράνομο λογισμικό και διενεργούνταν η παρακολούθηση των κινητών τηλεφώνων του Πρωθυπουργού της Ελλάδας, μελών της Κυβέρνησης και απλών πολιτών. Βλ. Ν. Παπαδόπουλο, όπ. ανωτ., σελ. 209.

³⁰ Βλ. άρθρο 2 των υπ' αριθμ. 629^α/12.11.2004 («Κανονισμός για τη Διασφάλιση του Απορρήτου κατά την Παροχή Κινητών Τηλεπικοινωνιακών Υπηρεσιών», ΦΕΚ Β' 87/26.01.2005) και 630^α/12.11.2004 («Κανονισμός για τη Διασφάλιση του Απορρήτου κατά την Παροχή Σταθερών Τηλεπικοινωνιακών Υπηρεσιών», ΦΕΚ Β' 87/26.01.2005) αποφάσεων της ΑΔΑΕ. Βλ. επίσης Ε. Αλεξανδροπούλου-Αιγυπτιάδου, Νομική διασφάλιση του απορρήτου των κινητών επικοινωνιών, ΔιΜΕΕ 4/2008, 448.

³¹ Βλ. Γ. Γεωργιάδη, όπ. ανωτ., 19.

χρήστης ή συνδρομητής τηλεπικοινωνιακών υπηρεσιών είναι εκτεθειμένος στον κίνδυνο δημιουργίας του ψηφιακού του βιοπορτραίτου.³²

Ειδικά στα δίκτυα κινητής τηλεφωνίας είναι δυνατόν να εντοπιστεί η γεωγραφική θέση του κατόχου κινητού τηλεφώνου και να αντληθούν πληροφορίες σχετικά με την κατεύθυνσή του, τη μετάβαση και παραμονή του στην αλλοδαπή³³ κ.τ.λ.³⁴ Για τους παραπάνω αναφερόμενους λόγους, έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι η κατοχή κινητού τηλεφώνου ισοδυναμεί με την ύπαρξη ενός «κατασκόπου στην τσέπη» του χρήστη³⁵, που καθιστά ευάλωτη την ιδιωτική του ζωή. Θετική προοπτική, βέβαια, της ως άνω δυνατότητας αποτελεί η αξιοποίησή της για τον εντοπισμό και τη σύλληψη επικίνδυνων εγκληματιών ή την υπεράσπιση κατηγορουμένου (λ.χ. άλλοθι, απόδειξη αναληθών ισχυρισμών).³⁶ Αξίζει να σημειωθεί ότι η Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα δέχθηκε την προσφυγή κατηγορουμένου κατά εταιρείας τηλεπικοινωνιών και, ως εκ τούτου, υποχρέωσε την καθής να ανακοινώσει στον προσφεύγοντα τα δεδομένα θέσης, ήτοι τις ακριβείς γεωγραφικές θέσεις, από τις οποίες έγιναν τηλεφωνικές κλήσεις από το κινητό τηλέφωνο του συγκατηγορουμένου του προς αυτόν³⁷ και προς τρίτα πρόσωπα³⁸ κατά το επίδικο χρονικό διάστημα. Ο προσφεύγων θα χρησιμοποιούσε τα στοιχεία αυτά για την υπεράσπισή του σε εκκρεμή δίκη και, συγκεκριμένα, για να αποδείξει ότι όσα δήλωσε ο συγκατηγορούμενός του σε βάρος του είναι ψευδή.

³² Βλ. *Γρ. Τσόλια*, Τα τηλεπικοινωνιακά δεδομένα υπό το πρίσμα του απορρήτου: προβληματισμοί εν όψει της ενσωμάτωσης της Οδηγίας 2002/58/EK, ΔιΜΕΕ 2004, 357 · *Γ. Γεωργιάδη*, όπ. ανωτ., 19 · *Σωτ. Κύβελος*, Ο κοινοτικός κανόνας της παρακράτησης «τηλεπικοινωνιακών» δεδομένων σε σύγκρουση με θεμελιώδη δικαιώματα της ελληνικής έννομης τάξης. Προστασία χρηστών τηλεπικοινωνιακών υπηρεσιών, ΕΠΕΤΑΡΜ 2007, 79.

³³ Χαρακτηριστικό είναι το μήνυμα (sms) - «καλωσόρισμα», το οποίο λαμβάνει ο χρήστης, όταν ενεργοποιεί το κινητό του τηλέφωνο αμέσως μετά την άφιξή του στην αλλοδαπή, από τη συνεργαζόμενη εταιρεία κινητής τηλεφωνίας. Βλ. *σχετ. Γρ. Τσόλια*, όπ. ανωτ., 358, υποσημ. 6.

³⁴ Βλ. *Γ. Γεωργιάδη*, όπ. ανωτ., 20 · *Γρ. Τσόλια*, όπ. ανωτ., 358 με τις εκεί παραπομπές.

³⁵ Βλ. *Γ. Γεωργιάδη*, όπ. ανωτ., 20 · *Γρ. Τσόλια*, όπ. ανωτ., 358.

³⁶ Βλ. *Γ. Γεωργιάδη*, όπ. ανωτ., 20 · *Γρ. Τσόλια*, Προς ένα σύγχρονο νομικό πλαίσιο προστασίας του απορρήτου των επικοινωνιών (Παρουσίαση και σχολιασμός των διατάξεων του ΠΔ 47/2005), ΠοινΔικ 7/2005, 796.

³⁷ Βλ. απόφαση της ΑΠΔΠΧ υπ' αριθμ. 8/2003, δημοσιευμένη εις www.dpa.gr.

³⁸ Βλ. απόφαση της ΑΠΔΠΧ υπ' αριθμ. 33/2004, δημοσιευμένη εις www.dpa.gr.

β. Κίνδυνοι για τον ιδιωτικό βίο των χρηστών του διαδικτύου

Ο κυβερνοχώρος³⁹ είναι μια σύγχρονη λεωφόρος των πληροφοριών, ένας διάυλος ενημέρωσης και διαδραστικής⁴⁰ επικοινωνίας, που ανέτρεψε τις παραδοσιακές δομές και δημιούργησε νέες δυνατότητες για τους χρήστες του⁴¹. Αποτελεί έναν εικονικό χώρο χωρίς εντοπιότητα⁴², όπου οι ψηφιακές πληροφορίες⁴³ είναι δεκτικές συλλογής, αρχειοθέτησης και επεξεργασίας και τα προσωπικά δεδομένα των χρηστών εκτίθενται στα αδιάκριτα μάτια επιτήδειων.

Φαινόμενα υποκλοπών δεν απαντούν μόνο στον τηλεπικοινωνιακό χώρο, αλλά και στον κυβερνοχώρο. Μορφές υποκλοπής προσωπικών δεδομένων στο διαδίκτυο αποτελούν ενδεικτικά:

- i. Το «*hacking*»⁴⁴, δηλαδή η αυθαίρετη διείσδυση από την πύλη του διαδικτύου στον σκληρό δίσκο του υπολογιστή του χρήστη, καταλύοντας τους μηχανισμούς ασφαλείας του, με απώτερο στόχο τη χρήση, μεταβολή ή, πολλές φορές, καταστροφή των δεδομένων, που είναι αποθηκευμένα σε αυτόν.

³⁹ Σύντομη τεχνική περιγραφή του internet και ενδιαφέρουσα αναφορά στον τρόπο λειτουργίας του περιλαμβάνεται στη μελέτη του *Ι. Καρακώστα*, Το δίκαιο του Internet (Νομική αντιμετώπιση του διαδικτύου), ΝοΒ 1998, 1172-1173.

⁴⁰ Βλ. *Α. Μήτρου*, (Αυτο)ρύθμιση στον κυβερνοχώρο, εις: *Θ. Κ. Παπαχρίστου/Χ. Βερναρδάκη/Γ. Θεοδόση/Ιφ. Καμτσιδου/Κ. Μανωλάκου/Α. Μήτρου/Β. Παπακωνσταντίνου/Ε. Ρεθυμνιωτάκη/Κ. Στρατηλάτη/Γ. Τασόπουλο*, Αυτορρύθμιση, Δίκαιο & Κοινωνία στον 21^ο αιώνα, τ. 9 (2005), σελ.77.

⁴¹ Βλ. το 6^ο σημείο του Προοιμίου της Οδηγίας 2002/58/ΕΚ.

⁴² Βλ. *Β. Καραγιάννη*, Η νομική προστασία της ηλεκτρονικής ανταλλαγής δεδομένων, ΔΕΕ 1/2000, 28. Βλ. επίσης και *Θ. Παπαχρίστου*, Αναζητώντας τη *legem informaticam*, εις: *Θ. Κ. Παπαχρίστου/Τ. Βιδάλη/Α. Μήτρου/Α. Τάκη*, Το δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας, σειρά: Δίκαιο & Κοινωνία στον 21^ο αιώνα, τ. 11 (2006), σελ. 10, ο οποίος εύστοχα χαρακτηρίζει τον κυβερνοχώρο ως «μη-χώρο».

⁴³ Για την έννοια του όρου ψηφιακή πληροφορία βλ. *Αν. Μαρίνο*, Το internet και οι συνέπειές του κυρίως στον χώρο του δικαίου, ΕλλΔνη 1998, 7-8, σύμφωνα με τον οποίον ψηφιακή πληροφορία σημαίνει «συναρμολογήσιμη με χίλιους τρόπους». Για να μεταδοθεί, κόβεται σε «μικρά πακέτα», τα οποία αποστέλλονται με ταυτόχρονα, αλλά ακολουθούν διαφορετικούς δρόμους (περνούν σε κλάσματα δευτερολέπτου από όπου βρουν ελεύθερη δίοδο). Όταν τα «πακέτα» φτάσουν στον προορισμό τους, ξαναμπαίνουν στη σωστή σειρά, ώστε να μπορεί να διαβαστεί το μήνυμα.

⁴⁴ Βλ. *Ι. Καρακώστα*, Δίκαιο & Internet- Νομικά ζητήματα του Διαδικτύου (2003), σελ. 146 · *τον ίδιο*, Προστασία της ιδιωτικότητας στην Κοινωνία της Πληροφορίας, ΔιΜΕΕ 2004, 56 επ. · Για την έννοια του όρου «hacking» βλ. αναλυτικά στις ιστοσελίδες [http://en.wikipedia.org/wiki/Hacker_\(computer_security\)](http://en.wikipedia.org/wiki/Hacker_(computer_security)) · <http://en.wiktionary.org/wiki/hacking>.

- ii. Το «ηλεκτρονικό ψάρεμα» (*phishing*⁴⁵). Ο όρος αυτός υποδηλώνει την τεχνική αλίευσης προσωπικών δεδομένων στο διαδίκτυο. Για το ιδιότυπο αυτό «ψάρεμα» χρησιμοποιείται σαν «δόλωμα» ένα –συνήθως ανορθόγραφο⁴⁶– μήνυμα αυτόκλητης ηλεκτρονικής αλληλογραφίας (spam mail), που οδηγεί δια μέσου υπερσυνδέσμων (*hyperlinks*⁴⁷) ανυποψίαστους χρήστες σε «πλαστές» τοποθεσίες στον κυβερνοχώρο (ιστοσελίδες), οι οποίες μιμούνται κατά τρόπο εξαιρετικά πειστικό⁴⁸ τις αντίστοιχες των νόμιμων επιχειρήσεων ή τραπεζών. Το ηλεκτρονικό «ψάρεμα» στοχεύει στην υφαρπαγή των προσωπικών στοιχείων (λ.χ. αριθμών πιστωτικών καρτών, όνομα χρήστη και κωδικό πρόσβασης σε υπηρεσίες ηλεκτρονικής τραπεζικής κ.ο.κ.), τα οποία εισάγουν αφελώς οι χρήστες στις «πλαστές» αυτές ιστοσελίδες, και η περαιτέρω αξιοποίησή τους για μη εξουσιοδοτημένες και, συνεπώς, παράνομες ενέργειες, ιδία δε για οικονομικές συναλλαγές.
- iii. Το «*pharming*». Πρόκειται για μέθοδο εξαπάτησης συναφή με το «*phishing*». Οι δράστες έχουν στη διάθεσή τους μεγάλο αριθμό υπολογιστών και με ειδικό πρόγραμμα διεισδύουν στον υπολογιστή του θύματος και τον επηρεάζουν, ώστε ακόμα και όταν ο χρήστης πληκτρολογεί τη διεύθυνση του αυθεντικού ιστοτόπου, αυτός ανακατευθύνεται σε πλαστές ιστοσελίδες. Οποιοδήποτε δεδομένο (συνήθως, αριθμούς πιστωτικών καρτών κ.λ.π.) πληκτρολογήσει ο χρήστης στις πλαστές αυτές ιστοσελίδες είναι πλέον στη διάθεση των «*pharmers*».⁴⁹
- iv. Το «*packet-sniffing*» ή άλλως «*network monitor*» ή «*network analyzer*». Δυνατή είναι και η υποκλοπή προσωπικών δεδομένων που διαβιβάζονται μέσω του διαδικτύου με τη χρήση ειδικού λογισμικού που παρέχει τη δυνατότητα παρακολούθησης των

⁴⁵ Ο όρος προκύπτει από την παραφθορά της αγγλικής προελεύσεως λέξης *fishing* (= ψάρεμα). Για την έννοια του όρου «*phishing*» βλ. *Ειρ. Βασιλάκη*, Τα φαινόμενα “Phishing”, “Pharming” και η ποινική τους αξιολόγηση, ΠοινΧρ ΝΖ/2007, 860 · Σ.-Σ. Τσίρου, Πιστωτική Κάρτα (2007), σελ. 346-347 · Διον. Πολίτη, Μια τεχνικοοικονομική θεώρηση του ‘Spam’ στην ηλεκτρονική βιομηχανία πληροφόρησης, εις: Διαφήμιση & παρενόχληση – Spam και τηλεόραση, Πρακτικά ημερίδας 4^{ης} Φεβρουαρίου 2005 (2006), σελ. 139 και αναλυτικά στον ιστότοπο <http://en.wikipedia.org/wiki/Phishing>.

⁴⁶ Βλ. Σ.-Σ. Τσίρου, όπ. ανωτ., σελ. 347.

⁴⁷ Για την έννοια του όρου «*hyperlink*» βλ. αναλυτικά στον ιστότοπο <http://en.wikipedia.org/wiki/Hyperlink>.

⁴⁸ Συνήθως, φέρουν το σήμα, την επωνυμία και τα διακριτικά γνωρίσματα των επιχειρήσεων αυτών. Βλ. Σ.-Σ. Τσίρου, όπ. ανωτ., σελ. 346.

⁴⁹ Βλ. *Ειρ. Βασιλάκη*, όπ. ανωτ., 860-861 · Σ.-Σ. Τσίρου, όπ. ανωτ., σελ. 347 και αναλυτικά στην ιστοσελίδα <http://en.wikipedia.org/wiki/Pharming>.

πακέτων⁵⁰ που ανταλλάσσονται διαμέσου ενός δικτύου. Όταν γίνει αντιληπτό κάποιο πακέτο, το οποίο ικανοποιεί συγκεκριμένα κριτήρια, καταγράφεται σε ένα αρχείο, αποκωδικοποιείται και με αυτόν τον τρόπο είναι δυνατή η ανάγνωση των πληροφοριών, που περιέχει.⁵¹

- ν. Οι «καταγραφείς κτυπημάτων πλήκτρων» (*Key Loggers*). Αυτοί, παραβιάζοντας τα κρυπτογραφικά συστήματα που χρησιμοποιεί ο χρήστης, καθιστούν δυνατή την παρακολούθηση της σειράς και του αριθμού των κτυπημάτων στο πληκτρολόγιό του και, συνακόλουθα, την επιτήρηση των κινήσεών του στο διαδίκτυο.⁵²

Επιπλέον, είναι γεγονός ότι κάθε περιήγηση στο διαδίκτυο αφήνει ηλεκτρονικά ίχνη⁵³, τα οποία είναι γνωστά με τον όρο «cookies» ή, κατά τη μάλλον αδόκιμη ελληνική απόδοση, «ηλεκτρονικά μπισκότα». Τα «cookies» είναι μικρού μεγέθους αυτοεγκαθιστώμενα αρχεία κειμένου⁵⁴, τα οποία αποθηκεύονται όχι μόνο στον υπολογιστή του χρήστη, αλλά και στον υπολογιστή τόσο του παρόχου της υπηρεσίας σύνδεσης με το διαδίκτυο, όσο και αυτού που ελέγχει τις ιστοσελίδες, τις οποίες επισκέφθηκε ο χρήστης. Συνήθως, τα αρχεία αυτά περιλαμβάνουν κρυπτογραφημένα μη αναγνώσιμα δεδομένα ταυτοποίησης του χρήστη, τα οποία καταγράφουν όλες τις κινήσεις του χρήστη κατά την περιπλάνησή του στο διαδίκτυο και δεν διαγράφονται, ακόμα και μετά το πέρας της σύνδεσης.⁵⁵ Τα «cookies», δηλαδή, λειτουργούν στην ουσία

⁵⁰ Βλ. ανωτ. υποσημ. 43.

⁵¹ Βλ. *Ι. Ιγγλεζάκη*, Δίκαιο της Πληροφορικής (2008), σελ. 258 · *τον ίδιο*, Εισαγωγή στο δίκαιο της πληροφορικής (2006), σελ. 200 · *τον ίδιο*, Το νομικό πλαίσιο του ηλεκτρονικού εμπορίου (2003), σελ. 206 · *Στ. Πατεράκη*, Προβλήματα αποκαταστάσεως ηθικής βλάβης στα πλαίσια της σύγχρονης εξελίξεως της επιστήμης και της τεχνολογίας, *ΕλλΔνη* 2004, 10 · *Διον. Πολίτη*, όπ. ανωτ., σελ. 139. Βλ. επίσης αναλυτικά στον ιστότοπο http://el.wikipedia.org/wiki/Packet_sniffer.

⁵² Βλ. *Ν. Παπαδόπουλο*, Προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας: Ερμηνευτική προσέγγιση του άρθρου 19 του Συντάγματος της Ελλάδας (2008), σελ. 22. Βλ. επίσης στον ιστότοπο http://en.wikipedia.org/wiki/Keystroke_logging.

⁵³ Βλ. *Γρ. Τσόλια*, Τα τηλεπικοινωνιακά δεδομένα υπό το πρίσμα του απορρήτου: προβληματισμοί εν όψει της ενσωμάτωσης της Οδηγίας 2002/58/EK, *ΔιΜΕΕ* 2004, 357 · *Α. Μήτρου*, Το δίκαιο στην Κοινωνία της Πληροφορίας, σειρά: Δίκαιο και Κοινωνία στον 21^ο αιώνα, τ. 1 (2002), σελ. 37.

⁵⁴ Πρόκειται για κρυπτογραφημένες αριθμοσειρές δεδομένων.

⁵⁵ Βλ. *Γ. Γιαννόπουλο*, Ροή πληροφοριών στο διαδίκτυο - Τεχνολογία και νομικές ρυθμίσεις (2002), σελ. 127 · *Η. Καστανά*, Ίντερνετ και προστασία των προσωπικών δεδομένων, *ΔτΑ* 11/2001, 715 · *Γ. Νούσκαλη*, Η ποινική προστασία της ψηφιακής πληροφορίας, εις: *Ψηφιακή Τεχνολογία και Δίκαιο – Εταιρεία Νομικών Βορείου*

σαν «μηχανισμός κατασκοπείας» και προδίδουν άπειρες πληροφορίες σχετικά με τις επισκέψεις του χρήστη σε συγκεκριμένες ιστοσελίδες, τις διαφημίσεις που διάβασε, τις αγορές στις οποίες προέβη κ.τ.λ.⁵⁶ Στις πληροφορίες αυτές έχουν πρόσβαση και διάφορες ιστοσελίδες διαφημίσεων.⁵⁷ Αυτές επεξεργάζονται και αναλύουν εν αγνοία του χρήστη τη συμπεριφορά του στο διαδίκτυο, ανιχνεύουν στοιχεία σχετικά με τα προσωπικά του ενδιαφέροντα και τις καταναλωτικές του συνήθειες και τα αξιοποιούν με σκοπό να τον κατακλύσουν με διαφημίσεις υπηρεσιών ή προϊόντων, που είναι «κομμένα και ραμμένα στα μέτρα του».⁵⁸

Η ανωνυμία στο διαδίκτυο διακυβεύεται και από τη συμμετοχή του χρήστη σε υπηρεσίες κοινωνικής δικτύωσης (social network services)⁵⁹. Οι υπηρεσίες αυτές εστιάζουν στη δημιουργία διαδικτυακών ομάδων ατόμων με κοινά ενδιαφέροντα ή κοινές δραστηριότητες. Τα μέλη αυτών των διαδικτυακών κοινοτήτων κατά την εγγραφή τους στις υπηρεσίες κοινωνικής δικτύωσης δημιουργούν το προσωπικό τους πορτραίτο εισφέροντας σε αυτές οικειοθελώς προσωπικές πληροφορίες και φωτογραφίες. Κάθε φορά που ένα μέλος συνδέεται στην υπηρεσία, αυτή δύναται να ελέγχει αυτομάτως την IP διεύθυνσή του και να αποθηκεύει πληροφορίες για αυτό κάνοντας χρήση των «cookies». Όταν δε ο χρήστης ενημερώνει τα δεδομένα στον προσωπικό του χώρο, η υπηρεσία διατηρεί ένα αντίγραφο ασφαλείας της προηγούμενης έκδοσης, ώστε να καθίσταται δυνατή η επαναφορά της. Το χρονικό διάστημα, για το οποίο διατηρούνται τα αντίγραφα ασφαλείας, που περιέχουν τις πάσης φύσεως μεταβολές⁶⁰ του προσωπικού

Ελλάδος τ.52 (2004), σελ. 153 · Σ.-Σ. Τσίρου, Πιστωτική Κάρτα (2007), σελ. 570 · Κορν. Δελούκα-Ιγγλέση, Η προστασία του καταναλωτή από την άμεση διαφήμιση στο διαδίκτυο, ΔιΜΕΕ 4/2002, 486. Για την έννοια του όρου «cookies» βλ. επίσης αναλυτικά στον ιστότοπο http://el.wikipedia.org/wiki/HTTP_cookie.

⁵⁶ Βλ. Γ. Γιαννόπουλο, όπ. ανωτ., σελ. 127 · Α. Μήτρου, Η νέα Οδηγία 2002/58/EK για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες, ΔιΜΕΕ 2004, 372 · Κορν. Δελούκα-Ιγγλέση, όπ. ανωτ., 486.

⁵⁷ Βλ. Γ. Νούσκαλη, όπ. ανωτ., σελ. 153.

⁵⁸ Βλ. Γ. Γιαννόπουλο, όπ. ανωτ., σελ. 127 · Ι. Καρακώστα, Το Δίκαιο των Μ.Μ.Ε. (2005), σελ. 526, υποσημ. 223 · τον ίδιο, Δίκαιο & Internet- Νομικά ζητήματα του Διαδικτύου (2003), σελ. 152, υποσημ. 341 · τον ίδιο, Προστασία της ιδιωτικότητας στην Κοινωνία της Πληροφορίας, ΔιΜΕΕ 2004, 57, υποσημ. 11 · Η. Καστανά, όπ. ανωτ., 713 · Κορν. Δελούκα-Ιγγλέση, όπ. ανωτ., 486.

⁵⁹ Λ.χ. www.facebook.com, www.hi5.com κ.λ.π. Για την έννοια του όρου «υπηρεσία κοινωνικής δικτύωσης» βλ. αναλυτικά στην ιστοσελίδα http://en.wikipedia.org/wiki/Social_network_service.

⁶⁰ Οι μεταβολές, που αρχειοθετούνται, συνίστανται είτε σε τροποποίηση, είτε σε διαγραφή κάποιας πληροφορίας ή φωτογραφίας.

πορτραίτου του χρήστη δεν προσδιορίζεται επακριβώς στο κείμενο των όρων χρήσης που αναρτάται στις ιστοσελίδες των υπηρεσιών αυτών. Ενδεχομένως, λοιπόν, να διατηρούνται και ες αεί, ακόμα και στην περίπτωση που ο χρήστης απενεργοποιήσει το λογαριασμό του. Επιπλέον, οι προσωπικές πληροφορίες του κάθε μέλους διοχετεύονται σε διαφημιστικές εταιρίες, οι οποίες, στις επόμενες συνδέσεις του εμφανίζουν εξατομικευμένα διαφημιστικά μηνύματα, που ανταποκρίνονται περισσότερο στα ενδιαφέροντά του, μεγιστοποιώντας κατ' αυτόν τον τρόπο την αποτελεσματικότητα των υπηρεσιών που παρέχουν.

Δυνατή είναι, τέλος, και η αναδίφηση προσωπικών πληροφοριών των χρηστών μέσω έρευνας με λέξεις-κλειδιά σε μηχανές αναζήτησης (search engines). Ασφαλώς, η συλλογή και επεξεργασία όλων αυτών των πληροφοριών χωρίς τη συγκατάθεση του χρήστη συνιστά προσβολή της ιδιωτικής του σφαίρας.⁶¹

Συμπερασματικά:

Από τη συλλογή ή υποκλοπή προσωπικών στοιχείων των χρηστών του διαδικτύου με τους ανωτέρω τρόπους είναι εφικτό να δημιουργηθεί ένα αρχείο, από το οποίο μπορεί κανείς να αντλήσει πληροφορίες για τα ενδιαφέροντα, την οικονομική κατάσταση, τις καταναλωτικές και προσωπικές προτιμήσεις και συνήθειές τους.⁶² Με το συνδυασμό αυτών των πληροφοριών, οι οποίες μπορεί να είναι από τις πιο εμπιστευτικές έως τις πιο δημόσιες και από τις πλέον ασήμαντες μέχρι τις πιο σημαντικές, σχηματίζεται ευχερώς το «ψηφιακό μωσαϊκό του ανθρωπίνου προσώπου»⁶³, ήτοι μια

⁶¹ Βλ. Γ. Γεωργιάδη, Ο ν. 3471/2006 για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες, ΧρΙΔ 2007, 20.

⁶² Βλ. Γ. Γεωργιάδη, όπ. ανωτ., 19 επ. · Γ. Γιαννόπουλο, Ροή πληροφοριών στο διαδίκτυο - Τεχνολογία και νομικές ρυθμίσεις (2002), σελ. 119 · Ι. Ιγγλεζάκη, Η προστασία των προσωπικών δεδομένων στο Διαδίκτυο (Internet) – Ρυθμίσεις εθνικού και κοινοτικού δικαίου, ΕπισκεΔ Γ/2002, 685 επ. · Η. Καστανά, Ίντερνετ και προστασία των προσωπικών δεδομένων, ΔτΑ 11/2001, 713 · Α. Μήτρου, Η νέα Οδηγία 2002/58/ΕΚ για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες, ΔιΜΕΕ 2004, 372 · Γρ. Τσόλια, Τα τηλεπικοινωνιακά δεδομένα υπό το πρίσμα του απορρήτου: προβληματισμοί εν όψει της ενσωμάτωσης της Οδηγίας 2002/58/ΕΚ, ΔιΜΕΕ 2004, 357 · Κ. Ανθίμου, Το δικαίωμα πληροφοριακού αυτοκαθορισμού του ατόμου ως έκφανση του δικαιώματος επί της προσωπικότητας, ΚριτΕ 1/998, 159.

⁶³ Βλ. Γ. Καμίνη, Ο κίνδυνος μιας «πανοπτικής δημόσιας διοίκησης», ΒΗΜΑ Ιδεών, Τεύχος 10, Φεβρουάριος 2008.

ανάγλυφη εικόνα του, η οποία το καθιστά «διαφανές» και «ελέγξιμο»⁶⁴. Τα ψηφιακά αυτά πορτραίτα των χρηστών συχνά εμπορευματοποιούνται και αξιοποιούνται για τους σκοπούς της στοχευμένης διαφήμισης (direct marketing), η οποία διενεργείται είτε με τη μορφή μη ζητηθείσας εμπορικής επικοινωνίας μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (spamming)⁶⁵, είτε με την προβολή εξατομικευμένων διαφημιστικών μηνυμάτων⁶⁶ κατά την επίσκεψη του χρήστη σε ένα ιστότοπο⁶⁷.

Κατά συνέπεια, το διαδίκτυο αποτελεί ένα χώρο, όπου οι χρήστες του υποβιβάζονται εύκολα και εν αγνοία τους από υποκείμενα των δεδομένων σε αντικείμενα επιτήρησης⁶⁸, καθώς διακυβεύονται θεμελιώδη ατομικά δικαιώματά τους, όπως η ιδιωτικότητα, το δικαίωμα της πληροφοριακής αυτοδιάθεσης και το απόρρητο της επικοινωνίας⁶⁹. Η δυνατότητα των χρηστών να θωρακίσουν τον προσωπικό τους χώρο είναι σχεδόν μηδαμινή, όχι μόνον διότι στην πλειοψηφία τους είναι ανυποψίαστοι, αλλά πολύ περισσότερο, διότι ελάχιστοι από αυτούς διαθέτουν τις απαιτούμενες τεχνικές γνώσεις, οι οποίες είναι αρκετά εξειδικευμένες.

⁶⁴ Βλ. Εισηγητική Έκθεση ν. 2472/1997 εις ΚΝοΒ 1997, 501.

⁶⁵ Βλ. Γ. Γεωργιάδη, όπ. ανωτ., 20 · Γ. Γιαννόπουλο, όπ. ανωτ., σελ. 119 · Ι. Ιγγλεζάκη, όπ. ανωτ., 679.

⁶⁶ Οι διαφημίσεις στο διαδίκτυο έχουν τη μορφή «banners», δηλαδή ηλεκτρονικών διαφημιστικών πινακίδων, που αναρτώνται, συνήθως, στο πάνω μέρος ή στο πλάι μιας ιστοσελίδας, ή «pop-up-windows», δηλαδή διαφημιστικών μηνυμάτων που προβάλλονται σε ξεχωριστό «παράθυρο» το οποίο εμφανίζεται αιφνιδώς κατά τη διάρκεια αναμονής της ιστοσελίδας που ο χρήστης έχει επιλέξει. Βλ. Α. Μικρουλέα, Δίκαιο της διαφήμισης και Internet, ΔΕΕ 11/2001, 1091 · Κορν. Δελούκα-Ιγγλέση, Η προστασία του καταναλωτή από την άμεση διαφήμιση στο διαδίκτυο, ΔιΜΕΕ 4/2004, 487.

⁶⁷ Βλ. Ι. Ιγγλεζάκη, όπ. ανωτ., 686.

⁶⁸ Βλ. Απ. Γεωργιάδη, Το ιδιωτικό δίκαιο στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα, ΝοΒ 2001, 576 · Γ. Γεωργιάδη, όπ. ανωτ., 21 · Φ. Μίτλεττον, Μορφές Ιδιωτικότητας, ΒΗΜΑ Ιδεών, Τεύχος 10, Φεβρουάριος 2008.

⁶⁹ Βλ. Α. Μήτρον, Η νέα Οδηγία 2002/58/ΕΚ για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες, ΔιΜΕΕ 2004, 372.

II. Γενικό θεσμικό πλαίσιο προστασίας ιδιωτικότητας στα ηλεκτρονικά δίκτυα

α. Συνταγματικό θεμέλιο

Ένα πλέγμα συνταγματικών διατάξεων κατοχυρώνουν το δικαίωμα στον ιδιωτικό βίο ή άλλως το δικαίωμα στη μόνωση⁷⁰, καθώς, επίσης, και το δικαίωμα του απορρήτου των επικοινωνιών και τα αναγάγουν σε θεμελιώδη ατομικά δικαιώματα. Το άρθρο 2 § 1 Σ αναγορεύει το σεβασμό και την προστασία της αξίας του ανθρώπου σε θεμελιώδη αρχή του πολιτεύματος⁷¹, επίκεντρο της συνταγματικής τάξης και πρωταρχική υποχρέωση της Πολιτείας. Το άρθρο 5 § 1 Σ κατοχυρώνει την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας, οριοθετώντας παράλληλα την ελευθερία αυτή μέσω τριών περιορισμών⁷²: το σεβασμό στα δικαιώματα των άλλων, την τήρηση του Συντάγματος και τη μη προσβολή των χρηστών ηθών. Με την αναθεώρηση του 2001 προσετέθη δε στο Σύνταγμα το άρθρο 5^A, το οποίο στην δεύτερη παράγραφό του τυποποιεί το «καινοφανές»⁷³ για την ελληνική έννομη τάξη δικαίωμα συμμετοχής του ατόμου στην Κοινωνία της Πληροφορίας και επιτάσσει ότι το κράτος υποχρεούται να διευκολύνει την πρόσβαση στις ηλεκτρονικώς διακινούμενες πληροφορίες, καθώς και την παραγωγή, ανταλλαγή και διάδοσή τους, τηρουμένων των εγγυήσεων των άρθρων 9, 9^A και 19 Σ. Πριν την αναθεώρηση, το δικαίωμα αυτό δεν ήταν ανύπαρκτο, αλλά συναγόταν ερμηνευτικά από τη γενικότερη διάταξη του άρθρου 5 Σ.⁷⁴

Επιπλέον, το άρθρο 9 § 1 εδ. 2 Σ διακηρύσσει το απαραβίαστο του πυρήνα της ιδιωτικής ζωής του ατόμου. Ο δικαιολογητικός λόγος (ratio) της ρύθμισης ήταν η αποτροπή των κινδύνων

⁷⁰ Στο αμερικανικό και αγγλικό δίκαιο πρόκειται για το right of privacy ή right to be left alone, ενώ στο γερμανικό δίκαιο για το Menschenrecht auf Einsamkeit ή Recht der Privat und Intimsphäre. Βλ. *I. Καρακώστα*, Προστασία της ιδιωτικότητας στην Κοινωνία της Πληροφορίας, ΔiMEE 2004, 55.

⁷¹ Βλ. *Π. Λαγτόγλου*, Συνταγματικό Δίκαιο - Ατομικά Δικαιώματα, τόμος Β' (1991), σελ. 1135 · *Κ. Χρυσόγονο*, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα (2002), σελ. 109. Σύμφωνα δε με την ΑΠ 40/1998, ΝοΒ 47, 752 «στην αξία του ανθρώπου περιλαμβάνεται πρωτίστως η ανθρώπινη προσωπικότητα ως εσωτερικό συναίσθημα τιμής και ως κοινωνική αναγνώριση υπόληψης.».

⁷² Βλ. *Κ. Χρυσόγονο*, όπ. ανωτ., σελ. 168.

⁷³ Βλ. *Α. Μήτρον*, Το δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας, εις: *Θ. Κ. Παπαχρίστου/Τ. Βιδάλη/Α. Μήτρον/Α. Τάκη*, Το δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας, σειρά: Δίκαιο & Κοινωνία στον 21^ο αιώνα, τ. 11 (2006), σελ. 35.

⁷⁴ Βλ. *Α. Μήτρον*, όπ. ανωτ., σελ. 39 · *Α. Τάκη*, Κοινωνία της Πληροφορίας και Σύνταγμα - Μια πρώτη προσέγγιση, ΝοΒ 2002, 44.

ηλεκτρονικής παρακολούθησης και επιτήρησης του ιδιωτικού βίου από την πολιτεία⁷⁵. Η ως άνω διάταξη καθιερώνει ένα αρνητικό δικαίωμα, το οποίο συνίσταται στην υποχρέωση του κράτους να απέχει από αυθαίρετες ενέργειες που παραβιάζουν την ιδιωτική ζωή του ατόμου.⁷⁶ Η έννοια δε του ιδιωτικού βίου είναι σχετική και καλύπτει το κάθε κομμάτι της ζωής του ατόμου, που αυτό επιθυμεί να αποκρύψει από τρίτα πρόσωπα. Επομένως, δεν περιορίζεται στο στενό πλαίσιο της προσωπικής ζωής του ατόμου, αλλά μπορεί να περιλαμβάνει και την κοινωνική, οικονομική και επαγγελματική του ζωή.⁷⁷ Το άρθρο 9^A Σ κατοχυρώνει ως απαραβίαστο –και ρητώς πλέον μετά την συνταγματική αναθεώρηση του 2001– το δικαίωμα της προστασίας από τη συλλογή, επεξεργασία και χρήση, ιδίως με ηλεκτρονικά μέσα⁷⁸, των προσωπικών δεδομένων του ατόμου, δηλαδή το δικαίωμα της πληροφοριακής αυτοδιάθεσης ή άλλως του πληροφοριακού αυτοκαθορισμού του ατόμου.

Τέλος, αναπόσπαστο κομμάτι της ιδιωτικής ζωής κάθε προσώπου αποτελεί το απόρρητο της ελεύθερης ανταπόκρισης και επικοινωνίας⁷⁹. Το «απολύτως απαραβίαστο»⁸⁰ του δικαιώματος αυτού εγκαθιδρύεται στο άρθρο 19 § 1 Σ και έχει δύο όψεις: α) την ελευθερία της ανταπόκρισης ή επικοινωνίας, που έχει προσωπικό-εμπιστευτικό χαρακτήρα, και β) το απόρρητο της επικοινωνίας, με την προϋπόθεση, βέβαια, ότι τα μέρη που επικοινωνήσαν ήθελαν να μην αποκαλυφθεί ή διαδοθεί το περιεχόμενο της επικοινωνίας τους και έλαβαν τα κατάλληλα μέτρα για αυτό. Η ratio της ρύθμισης είναι η προστασία της οικειότητας μεταξύ των ατόμων που επικοινωνούν μεταξύ τους, ως εκδήλωση της προσωπικής τους ελευθερίας.⁸¹ Η δε ενισχυμένη συνταγματική προστασία του δικαιώματος στο απόρρητο της επικοινωνίας έγκειται στην εξής ιδιαιτερότητα: όταν παραβιάζεται το απόρρητο των επικοινωνιών, ο θιγόμενος, συνήθως, δεν

⁷⁵ Βλ. *Κ. Χρυσόγονο*, όπ. ανωτ., σελ. 234.

⁷⁶ Βλ. *Β. Καραγιάννη*, Η νομική προστασία της ηλεκτρονικής ανταλλαγής δεδομένων, ΔΕΕ 1/2000, 21.

⁷⁷ Βλ. *Γ. Γεωργιάδη*, Ο ν. 3471/2006 για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες, ΧρΙΔ 2007, 18.

⁷⁸ Ως ηλεκτρονικά μέσα νοούνται ιδίως τα υπολογιστικά συστήματα, τα δίκτυα και τα τηλεπικοινωνιακά συστήματα.

⁷⁹ Βλ. *Γ. Γεωργιάδη*, όπ. ανωτ., σελ. 18 · *Γ. Τσόλια*, Προς ένα σύγχρονο νομικό πλαίσιο προστασίας του απορρήτου των επικοινωνιών (Παρουσίαση και σχολιασμός των διατάξεων του ΠΔ 47/2005), ΠοινΔικ 7/2005, 792.

⁸⁰ Για την ερμηνεία της φράσης «απολύτως απαραβίαστο» βλ. *Γ. Καμίνη*, Το απόρρητο της τηλεφωνικής επικοινωνίας: Η συνταγματική προστασία και η εφαρμογή της από τον ποινικό νομοθέτη και τα δικαστήρια, ΝοΒ 1995, 505 επ.

⁸¹ Βλ. *Κ. Χρυσόγονο*, όπ. ανωτ., σελ. 238 επ.

δύναται ούτε να αντιληφθεί, ούτε να ανιχνεύσει την παραβίαση.⁸² Η εν λόγω διάταξη είναι ιδιαίτερος σημαντική και στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών (τηλεφωνικές συνδιαλέξεις, επικοινωνία διαμέσου του διαδικτύου κ.τ.λ.), καθώς η σύγχρονη ψηφιακή τεχνολογία έχει καταστήσει ιδιαίτερος ευχερή, τόσο για τα κρατικά όργανα, όσο και για τρίτους-ιδιώτες, την παραβίαση της σφαίρας του απορρήτου⁸³, περιορίζοντας με αυτόν τον τρόπο το δικαίωμα της ανάπτυξης της προσωπικότητας του ατόμου⁸⁴.

Οι προαναφερθείσες συνταγματικές διατάξεις αποσκοπούν στην προστασία του ατόμου από προσβολές, που προέρχονται από φορείς της κρατικής εξουσίας («κάθετη ενέργεια»). Ωστόσο, ερμηνευόμενες υπό το φως του νέου εδαφίου γ' της παραγράφου 1 του άρθρου 25 του Συντάγματος αναπτύσσουν ισχύ και έναντι των ιδιωτών («οριζόντια ενέργεια»), ήτοι τριτενεργούν⁸⁵. Η δε τριτενέργεια των συνταγματικών δικαιωμάτων έχει κεφαλαιώδη σημασία, καθώς πλέον οι σχετικές προσβολές προέρχονται συχνότερα από φορείς ιδιωτικής εξουσίας και όχι από το κράτος.

Παρ' όλα αυτά, δεν είναι φρόνιμο να δεχθούμε αβίαστα την άμεση ισχύ των ως άνω διατάξεων στις μεταξύ των ιδιωτών σχέσεις, καθώς το άρθρο 25 § 1 εδ. γ' Σ εμπεριέχει ρητή επιφύλαξη ότι τα συνταγματικά προστατευόμενα δικαιώματα ισχύουν και στις ιδιωτικές σχέσεις, μόνο αν προσιδιάζουν σε αυτές.⁸⁶ Η δε συγκεκριμενοποίηση της αόριστης ρήτρας του «προσιδιάζουν» και η οριοθέτηση της διεισδύσεως των συνταγματικών αξιολογήσεων στο ιδιωτικό δίκαιο αποτελεί κατεξοχήν έργο του δικαστή.⁸⁷

⁸² Βλ. Γ. Καμίνη, όπ. ανωτ., 510.

⁸³ Βλ. Γ. Καμίνη, όπ. ανωτ., 508.

⁸⁴ Βλ. Απ. Γέροντα, Η ηλεκτρονική επεξεργασία των πληροφοριών και η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων σύμφωνα με τη νομολογία του ομοσπονδιακού συνταγματικού δικαστηρίου της Δ. Γερμανίας (BVerfGE 65, 1), ΕλλΔνη 30 (1989), 510 επ.

⁸⁵ Βλ. Ι. Καρακώστα, Προστασία της ιδιωτικότητας στην Κοινωνία της Πληροφορίας, ΔιΜΕΕ 1/2004, 55. Για τη θεωρία της τριτενέργειας των συνταγματικών δικαιωμάτων βλ. σχετ. Π. Λαγτόγλου, Συνταγματικό Δίκαιο - Ατομικά Δικαιώματα, τόμος Α' (1991), σελ. 95 επ. · Κ. Χρυσόγονο, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα (2002), σελ. 61 επ.

⁸⁶ Βλ. Π. Παπανικολάου, Σύνταγμα και Αυτοτέλεια του Αστικού Δικαίου (2006), αρ. 64.

⁸⁷ Βλ. Π. Παπανικολάου, όπ. ανωτ., αρ. 65.

β. Οι συμβατικές ρυθμίσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης

«Παν πρόσωπον δικαιούται εις τον σεβασμόν της ιδιωτικής [...] ζωής του...» ορίζει το άρθρο 8 § 1 της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών (ΕΣΔΑ). Η ως άνω διάταξη κατοχυρώνει μεταξύ άλλων και το απαραβίαστο και θεμελιώδες δικαίωμα στην εμπιστευτικότητα της επικοινωνίας ως έκφανση του ιδιωτικού βίου του ατόμου και, αναμφισβήτητα, τυγχάνει εφαρμογής και στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών⁸⁸. Ανάμειξη δημόσιας αρχής στην άσκηση του δικαιώματος αυτού επιτρέπεται, σύμφωνα με τη δεύτερη παράγραφο του εν λόγω άρθρου, μόνο εφόσον υπάρχει σοβαρή και άμεση ανάγκη, ήτοι για λόγους εθνικής και δημόσιας ασφάλειας, οικονομικής ευημερίας της χώρας, προάσπισης της τάξεως και πρόληψης ποινικών παραβάσεων, προστασίας της υγείας και της ηθικής, καθώς επίσης και προστασίας των δικαιωμάτων και ελευθεριών των άλλων ατόμων⁸⁹.

Το δικαίωμα προστασίας της ιδιωτικής ζωής έρχεται σε σύγκρουση με το δικαίωμα της ελευθερίας της έκφρασης, έκφανση της οποίας αποτελεί, σύμφωνα με το άρθρο 10 ΕΣΔΑ, και η ελευθερία λήψεως ή μεταδόσεως πληροφοριών ή ιδεών άνευ επεμβάσεως δημοσίων αρχών και ασχέτως συνόρων. Η ανάγκη στάθμισης των δύο αυτών θεμελιωδών δικαιωμάτων οδήγησε στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση 108 της 28^{ης} Ιανουαρίου 1981 «για την προστασία των ατόμων από την αυτοματοποιημένη επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα» (Σύμβαση του Στρασβούργου)⁹⁰, η οποία ήταν το πρώτο δεσμευτικό διεθνές κείμενο για την προστασία του ατόμου από την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα.⁹¹ Η Σύμβαση αυτή απετέλεσε πρωτοποριακό για την εποχή του κείμενο και άσκησε καταλυτική επιρροή επί των νεώτερων σχετικών κοινοτικών ρυθμίσεων.⁹² Κι αυτό γιατί κωδικοποίησε τις γενικές αρχές που αποτελούσαν το «σκληρό πυρήνα» της προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα⁹³,

⁸⁸ Βλ. *Ι. Καρακάωστα*, Το δίκαιο του Internet (Νομική αντιμετώπιση του διαδικτύου), ΝοΒ 1998, 1179.

⁸⁹ Οι ρυθμίσεις του άρθρου 19 § 1 εδ. β' Σ είναι αυστηρότερες, καθώς δεν επιτρέπουν την άρση του απορρήτου για λόγους δημόσιας ασφάλειας, οικονομικής ευημερίας της χώρας, προάσπισης της τάξεως, προστασίας της υγείας και της ηθικής. Βλ. *Πρ. Παυλόπουλο*, Τεχνολογική εξέλιξη και συνταγματικά δικαιώματα – Οι σύγχρονες περιπέτειες του απορρήτου των ανταποκρίσεων, ΝοΒ 1987, 1514, υποσημ. 14.

⁹⁰ Βλ. *Γ. Κυριακόπουλο*, Ασφάλεια και επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Οι ρυθμίσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης, ΔτΑ 11/2001, 766.

⁹¹ Βλ. Εισηγητική Έκθεση ν. 2472/1997 εις ΚΝοΒ 1997, 502.

⁹² Βλ. *Γ. Κυριακόπουλο*, όπ. ανωτ., 771.

⁹³ Βλ. Εισηγητική Έκθεση ν. 2472/1997 εις ΚΝοΒ 1997, 502.

καθιέρωσε τις βασικές αρχές για την νόμιμη αυτοματοποιημένη επεξεργασία τους (αρχή του σκοπού, της νομιμότητας, της αναγκαιότητας, της ακρίβειας και της πεπερασμένης διατήρησης των προσωπικών δεδομένων), καθώς και τα δικαιώματα του υποκειμένου τους, έθεσε τους όρους για τη διασυννοριακή ροή των πληροφοριών κ.α. Η Σύμβαση του 1981 υπεγράφη μεν από την Ελλάδα την 7^η.2.1983, κυρώθηκε, όμως, εννέα χρόνια αργότερα με το ν. 2068/1992.⁹⁴

Σε κοινοτικό επίπεδο, η προστασία των προσωπικών δεδομένων συμπληρώνεται και με το άρθρο 286 ΣυνθΕΚ, το οποίο διευρύνει το πεδίο εφαρμογής των ανωτέρω κοινοτικών πράξεων και σε επεξεργασίες στις οποίες προβαίνουν τα όργανα και οι υπηρεσίες της Κοινότητας. Τέλος, με τον Κανονισμό 45/2001 προβλέπονται μεταξύ άλλων και ειδικές ρυθμίσεις για την προστασία προσωπικών δεδομένων στο πλαίσιο των εσωτερικών δικτύων επικοινωνιών και η διασφάλιση της τήρησής τους ανατέθηκε στον Ευρωπαϊό Επόπτη Προστασίας Δεδομένων.⁹⁵

γ. Η προστασία των προσωπικών δεδομένων ως εξειδίκευση της γενικής ρήτηρας του άρθρου 57 Α.Κ.

Η προστασία της ανθρώπινης προσωπικότητας είναι σύμφυτη με την προστασία της αξιοπρέπειας, η οποία βρίσκεται στο επίκεντρο, όχι μόνον του συνταγματικού, αλλά και του αστικού δίκαιου.⁹⁶ Η εξαιρετικά ευρεία διάταξη του άρθρου 57 του Α.Κ.⁹⁷ προστατεύει το δικαίωμα-πλαίσιο⁹⁸ της προσωπικότητας. Το δικαίωμα αυτό είναι προσωπικό, προσωποπαγές, απόλυτο και αναπαλλοτρίωτο. Η προστασία της προσωπικότητας κατ' άρθρο 57 Α.Κ. αποτελεί

⁹⁴ Βλ. *Δαμ. Κατραμάδο*, Προστασία του ατόμου από την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων (Ν. 2472/1997)– Δικλείδα ασφαλείας ή κερκόπορτα για την κατάλυση των θεμελιωδών δικαιωμάτων του πολίτη;, ΔτΑ3/1999, 581.

⁹⁵ Βλ. *Β. Σωτηρόπουλο/Ζ. Ταλίδου*, Η προληπτική διατήρηση των τηλεπικοινωνιακών δεδομένων για σκοπούς καταπολέμησης του εγκλήματος (Οδηγία 2006/24/ΕΚ), ΔιΜΕΕ 2/2006, 183.

⁹⁶ Βλ. *Απ. Γεωργιάδη*, Το ιδιωτικό δίκαιο στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα, ΝοΒ 2001, 581.

⁹⁷ Πρότυπο της ελληνικής διάταξης 57 Α.Κ. αποτέλεσε το άρθρο 28 του Ελβετικού Αστικού Κώδικα του 1907. Για την ιστορικοσυγκριτική επισκόπηση της αναγνώρισης του δικαιώματος στην προσωπικότητα βλ. σχετ. *Μ. Σταθόπουλο*, Η χρήση προσωπικών δεδομένων και η διαπάλη μεταξύ ελευθεριών των κατόχων τους και ελευθεριών των υποκειμένων τους, ΝοΒ 2000, 5 επ.

⁹⁸ Για το δικαίωμα-πλαίσιο της προσωπικότητας βλ. ενδεικτικώς *Ι. Καρακώστα*, Προστασία της ιδιωτικότητας στην Κοινωνία της Πληροφορίας, ΔιΜΕΕ 1/2004, 54 με τις εκεί παραπομπές · *Κ. Ανθίμου*, Το δικαίωμα πληροφοριακού αυτοκαθορισμού του ατόμου ως έκφανση του δικαιώματος επί της προσωπικότητας, ΚριτΕ 1/1998, 167-169.

γενική ρήτρα, της οποίας το περιεχόμενο συγκεκριμενοποιείται από το δικαστή σε κάθε επιμέρους ατομική περίπτωση βάσει αξιολογικών κριτηρίων, όπως επιτυχή νομολογιακά προηγούμενα, σχετικές προτάσεις της δογματικής του δικαίου, καθώς και δεδομένα της δικαιοσυγκριτικής θεωρήσεως⁹⁹. Προστατευόμενα στοιχεία-εκφάνσεις της προσωπικότητας αποτελούν *ιδίως*¹⁰⁰ τα σωματικά αγαθά (ζωή, υγεία, σωματική ακεραιότητα), τα ψυχικά αγαθά (ψυχική υγεία, συναισθηματικός κόσμος), η τιμή, η υπόληψη, η αξιοπρέπεια, η ελευθερία, το όνομα, η φωνή και η εικόνα του προσώπου, όπως, επίσης, και τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα και η σφαίρα απορρήτου κ.ο.κ.¹⁰¹ Μάλιστα, από τη γραμματική διατύπωση του άρθρου 57 Α.Κ. συμπεραίνουμε ότι ο νομοθέτης εσκεμμένα δεν χάραξε αυστηρά τα όρια του δικαιώματος στην προσωπικότητα, ώστε να είναι δυνατή η διαρκής διεύρυνση του περιεχομένου του.¹⁰²

Όπως προαναφέρθηκε, προστατευόμενο στοιχείο της προσωπικότητας του ατόμου αποτελούν και τα προσωπικά δεδομένα, δηλαδή οι πληροφορίες που αφορούν διάφορες πτυχές της υπόστασής του (φυσική, ψυχική, οικονομική, πολιτιστική, πολιτική κ.ο.κ.). Το άτομο διαθέτει το δικαίωμα να διαχειρίζεται και να γνωστοποιεί τις προσωπικές του πληροφορίες μόνο σε αυτούς που κρίνει σκόπιμο, ήτοι διαθέτει το απόλυτο δικαίωμα της πληροφοριακής αυτοδιάθεσης.¹⁰³

Όσον αφορά δε στη σφαίρα του απορρήτου του ατόμου, αυτή προσδιορίζεται με βάση το αντικειμενικό και το υποκειμενικό κριτήριο. Σύμφωνα με το αντικειμενικό κριτήριο, είναι γενικά παραδεκτό ότι υπάρχουν πτυχές της ζωής του κάθε ατόμου, τις οποίες έχει το δικαίωμα να τηρήσει μυστικές, λ.χ. η προσωπική του ζωή, η οικογενειακή του ζωή κ.λ.π. Σύμφωνα με το υποκειμενικό κριτήριο, κάθε άτομο δύναται κατά βούλησιν να διευρύνει τη σφαίρα απορρήτου

⁹⁹ Βλ. Π. Παπανικολάου, Μεθοδολογία του Ιδιωτικού Δικαίου και Ερμηνεία των Δικαιοπραξιών (2000), αρ. 139.

¹⁰⁰ Η απαρίθμηση είναι ενδεικτική και όχι περιοριστική.

¹⁰¹ Βλ. ενδεικτικώς Απ. Γεωργιάδη, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου (2002), σελ. 147 επ. · Ι. Καρακατσάνη εις: Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλου ΑΚ, άρθρο 57, αρ. 4 επ. · Μιχ. Αυγουστιανάκη, Προστασία του ατόμου από την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων (Προβλήματα και αντιμετώπιση από το δίκαιο), ΔτΑ 11/2001, 677-678.

¹⁰² Βλ. Β. Ρήγα, Χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης επί προσβολής της προσωπικότητας δια των ΜΜΕ και αρχή αναλογικότητας, ΕφΑΔ 4/2009, 399 · Ι. Καρακώστα, Το Δίκαιο των Μ.Μ.Ε. (2005), σελ. 198 · Στ. Πατεράκη, Χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης (2001), σελ. 82.

¹⁰³ Βλ. Απ. Γεωργιάδη, όπ. ανωτ., σελ. 151 · Γ. Γεωργιάδη, Ο ν. 3471/2006 για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες, ΧρΙΔ 2007, 18 · Μιχ. Αυγουστιανάκη, όπ. ανωτ., 680.

του στο μέτρο που δεν θίγεται το δημόσιο συμφέρον ή να την περιορίσει στο μέτρο που δεν θίγονται τα χρηστά ήθη ή η προσωπικότητα τρίτων προσώπων.¹⁰⁴

Αν, λοιπόν, προσωπικές πληροφορίες ή πτυχές της ζωής του ατόμου αποκαλυφθούν ή διαδοθούν χωρίς τη συγκατάθεσή του, τυγχάνουν εφαρμογής οι διατάξεις των άρθρων 57 και 59 Α.Κ.¹⁰⁵, οι οποίες αποσκοπούν στην προστασία του ατόμου σε περίπτωση παράνομης προσβολής της προσωπικότητάς του.

¹⁰⁴ Βλ. Γ. Μιχαηλίδη-Νουάρο, Το απαραβίαστο του ιδιωτικού βίου και η ελευθερία του τύπου, ΤοΣ 1983, 379-380.

¹⁰⁵ Βλ. Ι. Καρακατσάνη εις: Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλου ΑΚ, άρθρο 57, αρ. 8 · Ν. Παπαδόπουλο, Προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας: Ερμηνευτική προσέγγιση του άρθρου 19 του Συντάγματος της Ελλάδας (2008), σελ. 437.

Κεφάλαιο Γ

Το ειδικό δίκαιο για την προστασία των προσωπικών δεδομένων στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες

I. Η Κοινοτική ρύθμιση

α. Η Οδηγία 2002/58/EK

Όπως ήδη αναφέρθηκε¹⁰⁶, το αδιαλείπτως εξελισσόμενο τεχνολογικό πλαίσιο οδήγησε στην έγερση ερμηνευτικών ζητημάτων σχετικά με την Οδηγία 97/66/EK «περί επεξεργασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και προστασίας της ιδιωτικής ζωής στον τηλεπικοινωνιακό τομέα»¹⁰⁷. Ωστόσο, ο κοινοτικός νομοθέτης δεν στάθηκε αμήχανος μπροστά στα ερμηνευτικά αυτά προβλήματα. Αντιθέτως, έδρασε αποφασιστικά καταργώντας την ως άνω Οδηγία¹⁰⁸ και αντικαθιστώντας την με την ευρύτερη και εναργέστερη Οδηγία 2002/58/EK της 12^{ης} Ιουλίου 2002 «σχετικά με την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και την προστασία της ιδιωτικής ζωής στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών».

Η προαναφερθείσα Οδηγία συνοδεύεται από ένα εκτενές προοίμιο και απαρτίζεται από είκοσι ένα (21) άρθρα. Πρόκειται για οδηγία πλήρους εναρμόνισης. Επομένως, ο εσωτερικός νομοθέτης είναι αναγκασμένος να την μεταφέρει αυτούσια στο εσωτερικό δίκαιο, χωρίς να διαθέτει περιθώρια απόκλισης από τις επιταγές της, ούτε και προς μείζονα προστασία του υποκειμένου των προσωπικών δεδομένων.

Η Οδηγία τυγχάνει εφαρμογής στο πλαίσιο παροχής διαθεσίμων στο κοινό υπηρεσιών επικοινωνιών σε δημόσια δίκτυα ηλεκτρονικής επικοινωνίας¹⁰⁹, ήτοι υπηρεσιών σταθερής ή κινητής τηλεφωνίας, καθώς επίσης και υπηρεσιών που παρέχονται μέσω διαδικτύου. Κατ' ουσίαν, μετατρέπει τις γενικές αρχές που θεσπίστηκαν στην Οδηγία 95/46/EK σε

¹⁰⁶ Βλ. ανωτ. Κεφάλαιο Α Ι.

¹⁰⁷ Βλ. Α. Μήτρον, Η νέα Οδηγία 2002/58/EK για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες, ΔίΜΕΕ 3/2004, 371.

¹⁰⁸ Δυνάμει του άρθρου 19 της Οδηγίας 2002/58/EK: «Η οδηγία 97/66/EK καταργείται από την ημερομηνία που αναφέρεται στο άρθρο 17 παράγραφος 1», ήτοι από την 31^η.10.2003.

¹⁰⁹ Βλ. άρθρο 3 § 1 της Οδηγίας 2002/58/EK.

συγκεκριμένους κανόνες για τον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών¹¹⁰, ήτοι εξειδικεύει και συμπληρώνει το γενικό δίκαιο της ιδιωτικής σφαίρας¹¹¹. Συνεπώς, αν δεν υπάρχει ειδικότερη ρύθμιση από το νέο νομοθέτημα, εφαρμόζεται η Οδηγία 95/46/EK. Σύμφωνα δε με την υπ' αριθμ. 10 Αιτιολογική Σκέψη του Προοιμίου της Οδηγίας 2002/58/EK, η οδηγία 95/46/EK εφαρμόζεται και στις υπηρεσίες ηλεκτρονικών επικοινωνιών υπό την προϋπόθεση ότι δεν απευθύνονται στο ευρύ κοινό, λ.χ. σύστημα ενδοεπικοινωνίας εργαζομένων σε επιχείρηση. Επιπλέον, η πρόβλεψη ότι οι διατάξεις της Οδηγίας 2002/58/EK παρέχουν προστασία των εννόμων συμφερόντων των συνδρομητών που είναι νομικά πρόσωπα¹¹² αποτελεί σημαντική καινοτομία του κοινοτικού νομοθέτη. Η καινοτομία αυτή ήταν, άλλωστε, επιβεβλημένη με βάση τα σύγχρονα δεδομένα λειτουργίας της οικονομίας.¹¹³

Αξίζει, επίσης, να επισημανθεί ότι οι κανόνες της Οδηγίας 2002/58/EK χαρακτηρίζονται από «τεχνολογική ουδετερότητα»¹¹⁴, δηλαδή δεν επιβάλλουν τη χρήση ενός συγκεκριμένου είδους τεχνολογίας, αλλά επιτάσσουν ότι μια υπηρεσία υπόκειται στον ίδιο κανόνα ανεξάρτητα

¹¹⁰ Βλ. Αιτιολογική Σκέψη υπ' αριθμ. 2 της Οδηγίας 2006/24/EK, ΕΕ L 105 της 13^{ης} 4.2006, σ. 54 έως 63.

¹¹¹ Βλ. άρθρο 1 § 2 εδ. α' της Οδηγίας 2002/58/EK, όπου προβλέπεται ρητώς ότι: «Οι διατάξεις της παρούσας οδηγίας εξειδικεύουν και συμπληρώνουν την οδηγία 95/46/EK [...]», σε συνδυασμό με τις υπ' αριθμ. 1, 2, 3, 4 και 10 Αιτιολογικές Σκέψεις του Προοιμίου της Οδηγίας 2002/58/EK.

¹¹² Βλ. άρθρο 1 § 2 εδ. β' της Οδηγίας 2002/58/EK. Βλ. επίσης Γ. Πινακίδη, Η υποχρεωτική διατήρηση τηλεπικοινωνιακών δεδομένων κατά την Οδηγία 2006/24/EK αντιμέτωπη με τις εγγυήσεις της ΕΣΔΑ, ΕΕΕυρΔ 2/2007, 408, ο οποίος ορθώς παρατηρεί ότι «η επιλογή της έκφρασης 'έννομα συμφέροντα νομικών προσώπων' είναι επιτυχημένη, αφού είναι αμφίβολο αν μπορεί να γίνει λόγος για ιδιωτικότητα ή ιδιωτικό βίο νομικού προσώπου».

¹¹³ Βλ. Γ. Πινακίδη, όπ. ανωτ., 408.

¹¹⁴ Βλ. Α. Μήτρου, Η νέα Οδηγία 2002/58/EK για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες, ΔιΜΕΕ 2004, 371 · Γ. Νούσκαλη, Η προστασία των προσωπικών δεδομένων στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες σύμφωνα με τις νέες κοινοτικές ρυθμίσεις της οδηγίας 2002/58/EK, ΠοινΧρ ΝΓ/2003, 322 · τον ίδιο, Η ποινική προστασία της ψηφιακής πληροφορίας, εις: Ψηφιακή Τεχνολογία και Δίκαιο – Εταιρεία Νομικών Βορείου Ελλάδος τ.52 (2004), σελ. 161 · Β. Σωτηρόπουλο, Η συνταγματική προστασία των προσωπικών δεδομένων (2006), σελ. 90 · Ι. Ιγγλεζάκη, Το νομικό πλαίσιο του ηλεκτρονικού εμπορίου (2003), σελ. 204. Πρβλ. και Α. Μήτρου, Το δίκαιο στην Κοινωνία της Πληροφορίας, σειρά: Δίκαιο και Κοινωνία στον 21^ο αιώνα, τ. 1 (2002), σελ. 58, η οποία ορθώς παρατηρεί ότι αφενός μεν η «τεχνολογική ουδετερότητα του δικαίου» αποτελεί μια διέξοδο για τη δημιουργία ενός ευέλικτου ρυθμιστικού πλαισίου για τις ηλεκτρονικές επικοινωνίες εν όψει της ραγδαίας τεχνολογικής εξέλιξης, αφετέρου δε «είναι αναπόφευκτο ότι ο νομοθέτης παράγει κανόνες σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο. Όταν νομοθετεί, έχει υπόψη του μια συγκεκριμένη τεχνολογία ή ακριβέστερα ένα συγκεκριμένο επίπεδο ανάπτυξης της. Περαιτέρω έχει μια συγκεκριμένη, χρονικά προσδιορισμένη, πολιτιστική κατανόηση της τεχνολογίας και των επιπτώσεών της στη ζωή και στον κόσμο.».

από το μέσο με το οποίο παρέχεται¹¹⁵. Είναι, λοιπόν, προφανής η πρόθεση του κοινοτικού νομοθέτη να δημιουργήσει ένα νομοθετικό πλαίσιο, το οποίο θα είναι ευχερώς προσαρμόσιμο στο σύγχρονο τεχνολογικά ρευστό περιβάλλον.¹¹⁶

Ενδεικτικά, η ανωτέρω οδηγία περιλαμβάνει ένα πλέγμα κανόνων που αφορούν τις προϋποθέσεις επεξεργασίας των προσωπικών δεδομένων στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, ρυθμίσεις για το απόρρητο και την ασφάλεια των επικοινωνιών, την απαγόρευση της αυτόκλητης επικοινωνίας κ.α. Τέλος, η διάταξη του άρθρου 15 § 1 της Οδηγίας παρέχει στα κράτη μέλη την ευχέρεια¹¹⁷ να λαμβάνουν νομοθετικά μέτρα που να επιτρέπουν τη φύλαξη δεδομένων για ορισμένο χρονικό διάστημα για λόγους, όπως η διαφύλαξη της εθνικής ασφάλειας, της εθνικής άμυνας και η πρόληψη, διερεύνηση, διαπίστωση και δίωξη ποινικών αδικημάτων ή της άνευ αδείας χρήσης του συστήματος ηλεκτρονικών επικοινωνιών. Η ρήτρα αυτή οδηγεί σε κάμψη των εγγυήσεων προστασίας της Οδηγίας, δηλαδή της αρχής του σκοπού και της αναλογικότητας της επεξεργασίας των προσωπικών δεδομένων.¹¹⁸

β. Η Οδηγία 2006/24/EK (Data retention directive)

αα) Οι λόγοι θέσπισης της Οδηγίας 2006/24/EK

Η Οδηγία 2002/58/EK, όπως αναφέρθηκε ανωτέρω, έδινε την ευχέρεια στα κράτη-μέλη να λαμβάνουν νομοθετικά μέτρα για τη φύλαξη δεδομένων για ορισμένο χρονικό διάστημα για

¹¹⁵ Βλ. *Απ. Γέροντα*, Η προστασία του πολίτη από την ηλεκτρονική επεξεργασία προσωπικών δεδομένων (2002), σελ. 250, υποσημ. 379.

¹¹⁶ Βλ. *Α. Μήτρον*, Η νέα Οδηγία 2002/58/EK για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες, ΔιΜΕΕ 2004, 371.

¹¹⁷ Βλ. *Β. Σωτηρόπουλο/Ζ. Ταλίδου*, Η προληπτική διατήρηση των τηλεπικοινωνιακών δεδομένων για σκοπούς καταπολέμησης του εγκλήματος (Οδηγία 2006/24/EK), ΔιΜΕΕ 2/2006, 185. Το συμπέρασμα ότι ο εσωτερικός νομοθέτης δεν υποχρεούται, αλλά διαθέτει διακριτική ευχέρεια να λάβει νομοθετικά μέτρα για την προληπτική διατήρηση δεδομένων για ορισμένο χρονικό διάστημα για τους σκοπούς καταπολέμησης του εγκλήματος συνάγεται από το γράμμα του άρθρου 15 § 1 της Οδηγίας 2002/58/EK, όπου ο κοινοτικός νομοθέτης χρησιμοποιεί τη φράση «τα κράτη μέλη δύνανται να λαμβάνουν νομοθετικά μέτρα [...]».

¹¹⁸ Βλ. *Β. Σωτηρόπουλο*, Η συνταγματική προστασία των προσωπικών δεδομένων (2006), σελ. 29, υποσημ. 71 · *Α. Μήτρον*, όπ. ανωτ., 373, όπου ορθώς επισημαίνεται ότι «σύμφωνα με τις αρχές αυτές τα προσωπικά δεδομένα δεν επιτρέπεται να συλλέγονται ή να καταχωρίζονται με μοναδικό σκοπό να αποτελούν μια μελλοντική παρακαταθήκη δεδομένων» · *Γ. Πινακίδη*, όπ. ανωτ., 420.

λόγους καταπολέμησης της εγκληματικότητας. Ο εσωτερικός νομοθέτης κάθε κράτους-μέλους, λοιπόν, ρύθμισε διαφορετικά το θέμα. Ενδεικτικά, η Ελλάδα δεν αξιοποίησε αυτή την ευχέρεια¹¹⁹, ενώ σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες οι περίοδοι διατήρησης των τηλεπικοινωνιακών δεδομένων κυμαίνονται από τρεις μήνες (λ.χ. στην Ολλανδία) έως τέσσερα έτη (λ.χ. στην Ιρλανδία)¹²⁰.

Η ανομοιομορφία αυτή οδήγησε σε νόθευση του ανταγωνισμού, καθώς είχε ως συνέπεια την άνιση επιβάρυνση των εταιριών που παρέχουν υπηρεσίες ηλεκτρονικών επικοινωνιών και δραστηριοποιούνται σε κράτη-μέλη που θέσπισαν το μέτρο της υποχρεωτικής διατήρησης έναντι των εταιριών που δραστηριοποιούνται σε χώρες που δεν αξιοποίησαν την ευχέρεια του άρθρου 15 της οδηγίας 2002/58/EK. Επιπλέον, το ανομοιογενές τοπίο που διαμορφώθηκε σε ευρωπαϊκό επίπεδο οδήγησε και στην αναποτελεσματικότητα των διωκτικών αρχών, διότι η ευχέρεια πρόσβασης των αρχών αυτών σε δεδομένα διέφερε ανάλογα με τις νομοθετικές επιλογές του κάθε κράτους-μέλους.¹²¹

Την 15^η.03.2006 ψηφίστηκε η Οδηγία 2006/24/EK¹²² «για τη διατήρηση δεδομένων που παράγονται ή υποβάλλονται σε επεξεργασία σε συνάρτηση με την παροχή διαθεσίμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή δημόσιων δικτύων επικοινωνιών και για την τροποποίηση της οδηγίας 2002/58/EK». Με την εν λόγω Οδηγία το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο και το Συμβούλιο ανταποκρίθηκαν στην ανάγκη εναρμόνισης των εθνικών ρυθμίσεων για τη βελτίωση της λειτουργίας της εσωτερικής ευρωπαϊκής αγοράς¹²³.

Συνοπτικά, οι ρυθμίσεις της Οδηγίας 2006/24/EK εισάγουν απόκλιση από την Οδηγία 2002/58/EK, καθώς προβλέπουν την υποχρεωτική προληπτική διατήρηση¹²⁴ των εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας¹²⁵ κάθε χρήστη από τους παρόχους διαθεσίμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή δημοσίου δικτύου επικοινωνιών για χρονικό διάστημα από έξι

¹¹⁹ Βλ. *B. Σωτηρόπουλο/Ζ. Ταλίδου*, όπ. ανωτ., 183.

¹²⁰ Βλ. σκέψη υπ' αριθμ. 50 της αποφάσεως ΔΕΚ της 10^{ης} Φεβρουαρίου 2009 επί της υποθέσεως C-301/06, ΔιΜΕΕ 2009, 113 επ.

¹²¹ Βλ. *B. Σωτηρόπουλο/Ζ. Ταλίδου*, όπ. ανωτ., 185.

¹²² ΕΕ L 105 της 13^{ης}.4.2006, σ. 54 έως 63.

¹²³ Για την ανάγκη εναρμόνισης του δικαίου, όταν η ανομοιογένεια των εθνικών ρυθμίσεων οδηγεί σε νόθευση του ανταγωνισμού βλ. *Απ. Γεωργιάδη*, Η εναρμόνιση του ιδιωτικού δικαίου στην Ευρώπη, ΝοΒ 1994, 325-326 · *Ι. Καρακωστα*, Κοινοτικοί κανόνες & Εθνικό Αστικό Δίκαιο – Προβληματική-Νομοθεσία (1997), σελ. 36.

¹²⁴ Βλ. άρθρο 3 της Οδηγίας 2006/24/EK.

¹²⁵ Για τις κατηγορίες των διατηρούμενων δεδομένων βλ. αναλυτικά το άρθρο 5 § 1 της Οδηγίας 2006/24/EK.

μήνες έως δύο έτη από την ημερομηνία της επικοινωνίας¹²⁶. Αντιθέτως, η διατήρηση δεδομένων που αποκαλύπτουν το περιεχόμενο των επικοινωνιών απαγορεύεται ρητώς.¹²⁷ Τέλος, η Οδηγία επιτάσσει τη διατήρηση των εξωτερικών δεδομένων, όσον αφορά τις ανεπιτυχείς κλήσεις, όταν τα δεδομένα αυτά παράγονται ή υποβάλλονται σε επεξεργασία και όταν αποθηκεύονται ή καταγράφονται από παρόχους διαθεσίμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή δημοσίου δικτύου επικοινωνιών στο πλαίσιο της δικαιοδοσίας του οικείου κράτους μέλους κατά την παροχή των οικείων υπηρεσιών επικοινωνιών. Σε σχέση δε με τις κλήσεις κατά τις οποίες δεν επιτυγχάνεται σύνδεση δεν απαιτείται η διατήρηση δεδομένων.¹²⁸

ββ) Οδηγία 2006/24/EK: Συμβατή ή όχι με την ΕΣΔΑ;

Μελετώντας κανείς τις προαναφερθείσες ρυθμίσεις της Οδηγίας 2006/24/EK εύλογα διερωτάται αν αυτές είναι συμβατές με τις εγγυήσεις της ΕΣΔΑ. Έχει υποστηριχθεί ότι η νέα αυτή κοινοτική ρύθμιση δεν συνεπάγεται απόλυτο περιορισμό του απαραβιάστου της ιδιωτικής ζωής, καθώς ο περιορισμός της υποχρεωτικής διατήρησης των δεδομένων αποτελεί αναγκαίο, κατάλληλο και ανάλογο μέτρο, που εξυπηρετεί τη δημόσια ασφάλεια, στο πλαίσιο μιας δημοκρατικής κοινωνίας.¹²⁹

¹²⁶ Βλ. άρθρο 6 της Οδηγίας 2006/24/EK.

¹²⁷ Βλ. άρθρο 5 § 2 της Οδηγίας 2006/24/EK.

¹²⁸ Βλ. άρθρο 3 § 2 της Οδηγίας 2006/24/EK.

¹²⁹ Βλ. *I. Ιγγλεζάκη*, Δίκαιο της Πληροφορικής (2008), σελ. 266. Βλ. επίσης απόφαση ΔΕΚ της 10^{ης} Φεβρουαρίου 2009 επί της υποθέσεως C-301/06, ΔιΜΕΕ 2009, 113 επ., όπου στην υπ' αριθμ. 39 σκέψη αναφέρεται ότι «Κατά το Κοινοβούλιο [...] η επέμβαση αυτή μπορεί να δικαιολογηθεί [...] με αναφορά στη δημόσια ασφάλεια και στην πρόληψη των αδικημάτων» και στη σκέψη 46 «Κατά το Συμβούλιο, [...] η διατήρηση των δεδομένων εξυπηρετεί ένα θεμιτό γενικό συμφέρον που αναγνωρίζεται από το άρθρο 8, σημείο 2, της ΕΣΔΑ, αποτελεί δε πρόσφορο μέσο για την προστασία του συμφέροντος αυτού.».

Ωστόσο, διατυπώνεται και πειστικός αντίλογος¹³⁰, ο οποίος βρίσκει έρεισμα στο γεγονός ότι η υποχρεωτική διατήρηση των δεδομένων όλων αδιακρίτως των χρηστών ή συνδρομητών ηλεκτρονικών επικοινωνιών αποτελεί παραβίαση δύο θεμελιωδών αρχών: α) της αρχής του δεσμευτικού σκοπού της επεξεργασίας των προσωπικών δεδομένων, καθώς οι περισσότεροι από αυτούς καθίστανται «εν δυνάμει ύποπτοι» χωρίς να εμπλέκονται στην τέλεση κάποιας αξιόποινης πράξης και, ως εκ τούτου, αντιστρέφεται αδικαιολογήτως το τεκμήριο της αθωότητας, και β) της αρχής της αναγκαιότητας/αναλογικότητας, καθότι είναι αμφίβολο αν η καταπολέμηση του εγκλήματος μπορεί να δικαιολογήσει τη γενική επιτήρηση των τηλεπικοινωνιακών δεδομένων όλων των πολιτών. Ένα τέτοιο μέτρο είναι προφανώς δυσανάλογο και εξαιρετικά επαχθές σε σχέση με τον επιδιωκόμενο σκοπό.

γγ) Οι αντιδράσεις μετά την ψήφιση της Οδηγίας

Η ψήφιση της Οδηγίας 2006/24/EK αποδοκιμάστηκε έντονα από ευρωπαϊκές Αρχές Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων, από μη κυβερνητικές οργανώσεις, καθώς και από πολλά κράτη-μέλη της Ευρωπαϊκής Ένωσης.¹³¹ Τα περισσότερα κράτη-μέλη (μεταξύ αυτών και η Ελλάδα) ανέβαλλαν την προσαρμογή της εσωτερικής νομοθεσίας τους στη νέα ρύθμιση μέχρι την 15.03.2009¹³², ενώ στη Γερμανία, αν και η Οδηγία 2006/24/EK έχει ενσωματωθεί με νόμο

¹³⁰ Βλ. Γ. Πινακίδη, Η υποχρεωτική διατήρηση τηλεπικοινωνιακών δεδομένων κατά την Οδηγία 2006/24/EK αντιμέτωπη με τις εγγυήσεις της ΕΣΔΑ, ΕΕΕυρΔ 2/2007, 435-436 · Β. Σωτηρόπουλο/Ζ. Ταλίδου, όπ. ανωτ., 195, οι οποίοι υποστηρίζουν κατηγορηματικά ότι η Οδηγία 2006/24/EK «εισάγει ένα μέτρο που παραβιάζει εξ ορισμού την ΕΣΔΑ» · Γρ. Τσόλια, Η διατήρηση και επεξεργασία δεδομένων στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών σύμφωνα με την Οδηγία 2006/24/EK (Σύντομη ερμηνευτική προσέγγιση), ΔιΜΕΕ 3/2006, 349 · Σπ. Τάσση, Σημείωμα στην από 10 Φεβρουαρίου 2009 απόφαση ΔΕΚ επί της υποθέσεως C-301/06, ΔιΜΕΕ 1/2009, 122. Την αυτή άποψη υποστήριξαν σε γνωμοδοτήσεις τους σχετικά με την πρόταση Οδηγίας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για τη διατήρηση δεδομένων που υποβάλλονται σε επεξεργασία σε συνάρτηση με την παροχή δημοσίων υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών και για την τροποποίηση της Οδηγίας 2002/58/EK [COM (2005) 438 τελικό] και η Ομάδα Εργασίας του άρθρου 29 [Γνωμοδότηση της 21^{ης}.10.2005 (WP 113) και 3/2006 (WP 119)], ο Ευρωπαίος Επόπτης Προστασίας Δεδομένων [C 298/1, 29.11.2005] και η Ευρωπαϊκή Οικονομική και Κοινωνική Επιτροπή [C69/16, 21.3.2006] (βλ. Β. Σωτηρόπουλο/Ζ. Ταλίδου, όπ. ανωτ., 187 επ.).

¹³¹ Βλ. αναλυτικά Β. Σωτηρόπουλο/Ζ. Ταλίδου, όπ. ανωτ., 193-195.

¹³² Δυνάμει του άρθρου 15 § 3 της Οδηγίας 2006/24/EK.

που άρχισε να ισχύει τον Ιανουάριο του 2008, το Ομοσπονδιακό Ακυρωτικό Δικαστήριο αναγνώρισε την αντισυνταγματικότητα της ρύθμισης.¹³³

Η δε Ιρλανδία άσκησε ενώπιον του Δικαστηρίου Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΔΕΚ) την από 6 Ιουλίου 2006 προσφυγή¹³⁴ κατά του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου για την ακύρωση της εν λόγω Οδηγίας.¹³⁵ Υποστήριξε ότι η νομική βάση της Οδηγίας, ήτοι το άρθρο 95 ΕΚ, δεν είναι η προσήκουσα¹³⁶, καθώς αυτή (ενν. η Οδηγία) δεν προσανατολίζεται στην προσέγγιση των εθνικών νομοθεσιών για τη βελτίωση της λειτουργίας της εσωτερικής αγοράς, αλλά κατ' ουσίαν στην καταπολέμηση της εγκληματικότητας και της τρομοκρατίας¹³⁷. Η άποψη αυτή βρίσκει έρεισμα στο άρθρο 1 § 1 της Οδηγίας.¹³⁸ Το Κοινοβούλιο¹³⁹ και το Συμβούλιο¹⁴⁰, αντλώντας επιχείρημα από τις υπ' αριθμ. 5, 6 και 25 αιτιολογικές σκέψεις του Προοιμίου της Οδηγίας, αντέτειναν ότι πρωταρχικός σκοπός της είναι η εναρμόνιση των εθνικών διατάξεων για τη διατήρηση των τηλεπικοινωνιακών δεδομένων, ώστε να αρθούν τα εμπόδια στην εσωτερική αγορά των ηλεκτρονικών επικοινωνιών. Επί της εν λόγω υποθέσεως εξεδόθη η από 10 Φεβρουαρίου 2009 απόφαση, με την οποία το ΔΕΚ απέρριψε την προσφυγή και απεφάνθη ότι ορθώς νομικό θεμέλιο της Οδηγίας απετέλεσε το άρθρο 95 ΕΚ.¹⁴¹

¹³³ Βλ. Σπ. Τάσση, όπ. ανωτ., 121.

¹³⁴ Υπόθεση υπ' αριθμ. C-301/06.

¹³⁵ Μάλιστα, σαράντα τρεις (43) Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις και έντεκα (11) χώρες της Ευρωπαϊκής Ένωσης υπέβαλλαν τον Απρίλιο του 2008 υπόμνημα στο ΔΕΚ, με το οποίο υποστήριζαν την προσφυγή της Ιρλανδίας, επισημαίνοντας ότι ενδεχόμενη απόρριψή της θα αποτελέσει παράβαση των άρθρων 8 και 10 της ΕΣΔΑ. Βλ. σχετ. Σπ. Τάσση, όπ. ανωτ., 121.

¹³⁶ Βλ. υπ' αριθμ. 1 και 28 σκέψεις της αποφάσεως ΔΕΚ της 10^{ης} Φεβρουαρίου 2009 επί της υποθέσεως C-301/06, ΔιΜΕΕ 2009, 113 επ.

¹³⁷ Όπως οι τρομοκρατικές επιθέσεις στη Νέα Υόρκη την 11^η.9.2001, στη Μαδρίτη την 11^η.3.2004 και στο Λονδίνο την 7^η.7.2005.

¹³⁸ Βλ. υπ' αριθμ. 29-32 και 58 σκέψεις της αποφάσεως ΔΕΚ της 10^{ης} Φεβρουαρίου 2009 επί της υποθέσεως C-301/06, ΔιΜΕΕ 2009, 113 επ.

¹³⁹ Βλ. υπ' αριθμ. 35-38 σκέψεις της αποφάσεως ΔΕΚ της 10^{ης} Φεβρουαρίου 2009 επί της υποθέσεως C-301/06, ΔιΜΕΕ 2009, 113 επ.

¹⁴⁰ Βλ. υπ' αριθμ. 40-45 σκέψεις της αποφάσεως ΔΕΚ της 10^{ης} Φεβρουαρίου 2009 επί της υποθέσεως C-301/06, ΔιΜΕΕ 2009, 113 επ.

¹⁴¹ Βλ. υπ' αριθμ. 93-94 σκέψεις της αποφάσεως ΔΕΚ της 10^{ης} Φεβρουαρίου 2009 επί της υποθέσεως C-301/06, ΔιΜΕΕ 2009, 113 επ.

II. Η ρύθμιση του Έλληνα νομοθέτη (ν. 3471/2006)

α. Το πεδίο εφαρμογής του ν. 3471/2006

αα) Αντικειμενικό πεδίο εφαρμογής

Ο ν. 3471/2006 αποτελείται από δύο διακριτά και ανεξάρτητα κεφάλαια. Με το πρώτο κεφάλαιο (άρθρα 1-17) η ελληνική έννομη τάξη συμμορφώθηκε προς τις επιταγές της Οδηγίας 2002/58/EK, ενώ με το δεύτερο κεφάλαιο (άρθρα 18-31) ο Έλληνας νομοθέτης τροποποίησε το γενικό δίκαιο περί προστασίας προσωπικών δεδομένων, ήτοι το ν. 2472/1997. Στο σημείο δε τούτο θα πρέπει να διευκρινισθεί ότι η Οδηγία 2006/24/EK¹⁴², η οποία τροποποιεί την Οδηγία 2002/58/EK, δεν έχει ακόμη ενσωματωθεί στην ελληνική έννομη τάξη¹⁴³.

Οι διατάξεις των άρθρων 1 έως 17 του ν. 3471/2006 τυγχάνουν εφαρμογής κατά την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και τη διασφάλιση του απορρήτου των επικοινωνιών στο πλαίσιο της παροχής διαθέσιμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών σε δημόσια δίκτυα ηλεκτρονικών επικοινωνιών.¹⁴⁴ Αντιθέτως, για την επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων, η οποία διενεργείται στο πλαίσιο μη διαθέσιμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών, όπως λ.χ. στο εσωτερικό δίκτυο (intranet) μιας εταιρείας ή υπηρεσίας¹⁴⁵, εφαρμόζονται οι γενικές διατάξεις του ν. 2472/1997.¹⁴⁶ Ιδιαίτερη είναι η περίπτωση που ένα δίκτυο είναι δυνατόν να λειτουργήσει τόσο ως εξωτερικό, όσο και ως εσωτερικό. Τότε, οι εσωτερικές συνδέσεις διέπονται από τις διατάξεις του ν. 2472/1997, ενώ οι εξωτερικές συνδέσεις από τις διατάξεις του ν. 3471/2006.¹⁴⁷

¹⁴² Βλ. ανωτέρω Κεφάλαιο Γ Ι β.

¹⁴³ Παρόλο που η Ελλάδα είχε δηλώσει ότι θα προσαρμοστεί προς τις επιταγές της εν λόγω Οδηγίας μέχρι την 15^η.3.2009.

¹⁴⁴ Βλ. άρθρο 3 § 1 εδ. α' ν. 3471/2006.

¹⁴⁵ Για την προστασία των προσωπικών δεδομένων των εργαζομένων βλ. ενδεικτικά *Ι. Ιγγλεζάκη*, Επιτήρηση και παρακολούθηση των ηλεκτρονικών επικοινωνιών στο χώρο εργασίας (Με αφορμή την υπ' αριθμ. 61/2004 απόφαση της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα), ΔιΜΕΕ 1/2005, 55 επ.

¹⁴⁶ Βλ. άρθρο 3 § 1 εδ. β' ν. 3471/2006.

¹⁴⁷ Πρβλ. *Β. Τουντόπουλο*, Η προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στον τομέα των τηλεπικοινωνιών-Η προσαρμογή του ελληνικού δικαίου στην Οδηγία 97/66, ΔΕΕ 5/2000, 477.

Τέλος, αξίζει να παρατηρηθεί ότι ο ν. 3471/2006 δεν περιορίζεται μόνο στις τηλεπικοινωνίες, όπως ο προϊσχύσας ν. 2774/1997. Εφαρμόζεται και στο Διαδίκτυο, καθώς και σε κάθε υπηρεσία μεταφοράς σημάτων σε δίκτυα ηλεκτρονικών επικοινωνιών.

ββ) Υποκειμενικό πεδίο εφαρμογής

Σκοπός του νομοθέτη ορίζεται από το άρθρο 1 του ν. 3471/2006 *«η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων των ατόμων και ιδίως της ιδιωτικής ζωής και η θέσπιση των προϋποθέσεων για την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και τη διασφάλιση του απορρήτου των επικοινωνιών στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών»*. Ωστόσο, σύμφωνα με το στοιχείο 1 του άρθρου 2 του νόμου, στην έννοια του «συνδρομητή» εντάσσονται όχι μόνο τα φυσικά, αλλά και τα νομικά πρόσωπα. Επιπλέον, το άρθρο 11 § 5 προβλέπει ότι οι ρυθμίσεις του νόμου για τη μη ζητηθείσα επικοινωνία ισχύουν και για τους συνδρομητές που είναι νομικά πρόσωπα και το άρθρο 14 § 1 ορίζει ότι και τα νομικά πρόσωπα που κατά παράβαση του νόμου προκαλούν περιουσιακή ζημία ή ηθική βλάβη υποχρεούνται σε πλήρη αποζημίωση ή χρηματική ικανοποίηση αντίστοιχα απέναντι στο θιγέντα.

Τα ανωτέρω συγκλίνουν στο ότι το προστατευτικό πεδίο του ν. 3471/2006 περιλαμβάνει και τα νομικά πρόσωπα. Βέβαια, η προστασία της ιδιωτικής σφαίρας των νομικών προσώπων δεν πρωτοσυναντάται στο ν. 3471/2006, καθώς πριν τη ρύθμιση αυτή έβρισκε έρεισμα στην διάταξη 9^A Σ¹⁴⁸, η οποία καλύπτει με το προστατευτικό της πλέγμα πάσης φύσεως πρόσωπα, φυσικά και νομικά.¹⁴⁹ Ωστόσο, ο ν. 3471/2006 είναι ο μοναδικός νόμος στο δίκαιο προστασίας προσωπικών δεδομένων, ο οποίος περιέχει διατάξεις που προβλέπουν άμεσα την προστασία των δεδομένων ή ακριβέστερα, κατά τη διατύπωση της Οδηγία 2002/58/EK¹⁵⁰, των εννόμων συμφερόντων των νομικών προσώπων.¹⁵¹ Η ρύθμιση αυτή αφενός μεν επιτάσσεται από την Οδηγία, αφετέρου δε εξυπηρετεί και πρακτικούς λόγους, οι οποίοι ανάγονται στη δυσχέρεια των

¹⁴⁸ «Καθένας έχει δικαίωμα προστασίας από τη συλλογή, επεξεργασία και χρήση, ιδίως με ηλεκτρονικά μέσα, των προσωπικών του δεδομένων, όπως νόμος ορίζει» (η υπογράμμιση δική μου).

¹⁴⁹ Βλ. Κ. Χριστοδούλου, Προστασία της προσωπικότητας και της συμβατικής ελευθερίας στα κοινωφελή δίκτυα (2006), αρ. 135.

¹⁵⁰ Βλ. άρθρο 1 § 2 εδ. β'.

¹⁵¹ Βλ. Ε. Παπακωνσταντίνου, Σχόλιο για το ν. 3471/2006, ΕφημΔΔ, 4/2006, 444.

παρόχων υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών να προβαίνουν σε διαφορετική επεξεργασία των δεδομένων ανάλογα με το αν αυτά αφορούν φυσικά ή νομικά πρόσωπα.¹⁵²

β. Η σχέση του ν. 3471/2006 με το ν. 2472/1997

Οι διατάξεις του ν. 3471/2006 ως νεότερες και ειδικότερες εκτοπίζουν τις προγενέστερες γενικές διατάξεις του ν. 2472/1997. Η ερμηνευτική αυτή προσέγγιση υπαγορεύεται από τη βούληση του νομοθέτη, ο οποίος με τη νεότερη ειδική ρύθμιση του ν. 3471/2006 συγκεκριμενοποίησε το γενικό δίκαιο περί προστασίας προσωπικών δεδομένων, ώστε να ανταποκρίνεται πληρέστερα στις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει το ζήτημα στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών.¹⁵³ Όταν, βέβαια, μια περίπτωση σχετική με την παροχή διαθεσίμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών αφήνεται αρρύθμιστη από το ν. 3471/2006, ο εφαρμοστής του νόμου αναγκαστικά καταφεύγει στις γενικές διατάξεις του ν. 2472/1997¹⁵⁴. Ο λόγος είναι πρόδηλος, καθώς, αν υιοθετήσουμε διαφορετική ερμηνευτική εκδοχή, η ειδική ρύθμιση θα καταλήξει σε αχρησία και κάτι τέτοιο έρχεται σε αντίθεση όχι μόνο με τη βούληση του νομοθέτη, αλλά και με την έννοια και λειτουργία του νομικού μας συστήματος.¹⁵⁵

Ωστόσο, στη θεωρία απαντά μια ακόμα άποψη περισσότερο προστατευτική για το υποκείμενο των δεδομένων. Σύμφωνα με αυτή, ο ν. 3471/2006, παρόλο που είναι νεότερος και ειδικότερος, δεν έχει πάντοτε το προβάδισμα έναντι του ν. 2472/1997. Ο υποστηρικτής¹⁵⁶ της άποψης αυτής ερμηνεύοντας το άρθρο 3 § 2 του ν. 3471/2006 συσταλτικά υπό το πρίσμα του άρθρου 9^A Σ, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι οι ειδικές ρυθμίσεις του ν. 3471/2006 κατисχύουν των γενικών ρυθμίσεων, μόνον όταν είναι ευνοϊκότερες για το υποκείμενο των δεδομένων.

¹⁵² Βλ. *Ι. Ιγγλεζάκη*, Εισαγωγή στο δίκαιο της πληροφορικής (2006), σελ. 197-198 · *τον ίδιο*, Δίκαιο της Πληροφορικής (2008), σελ. 256. Πρβλ. και *Β. Τουντόπουλο*, όπ. ανωτ., 478.

¹⁵³ Πρβλ. *Π. Παπανικολάου*, Μεθοδολογία του Ιδιωτικού Δικαίου και Ερμηνεία των Δικαιοπραξιών (2000), αρ. 216-219, ο οποίος αναλύει τη σχέση γενικής ρήτρας και ειδικού πραγματικού της. Βλ. επίσης *Π. Φίλιο*, Νομική Μεθοδολογία (2007), σελ. 33 και 66-68. Βλ. και απόφαση ΑΠΔΠΧ 57/2007, δημοσιευμένη εις τον ιστότοπο www.dpa.gr.

¹⁵⁴ Βλ. άρθρο 3 § 2 ν. 3471/2006.

¹⁵⁵ Πρβλ. *Π. Παπανικολάου*, όπ. ανωτ., αρ. 219.

¹⁵⁶ Βλ. *Κ. Χριστοδούλου*, Προστασία της προσωπικότητας και της συμβατικής ελευθερίας στα κοινωφελή δίκτυα (2006), αρ. 152 · *τον ίδιο*, Επιτομή Ηλεκτρονικού Αστικού Δικαίου (2008), αρ. 37.

Ως ορθότερη προκρίνεται η πρώτη ερμηνευτική προσέγγιση. Είναι, βέβαια, σαφές και αδιαμφισβήτητο ότι το δίκαιο προστασίας των προσωπικών δεδομένων εμφορείται από ένα πνεύμα εύνοιας προς το υποκείμενο των δεδομένων λόγω της ιδιότητάς του ως ασθενέστερου μέρους. Αυτό επιβεβαιώνεται και από το γεγονός ότι η γενική ερμηνευτική αρχή «εν αμφιβολία, υπέρ του υποκειμένου των δεδομένων» αποτελεί κανόνα κεφαλιώδους σημασίας για την επίλυση συγκρούσεων ερμηνευτικών εκδοχών στο δίκαιο των προσωπικών δεδομένων. Πλήν όμως, η προαναφερθείσα αρχή τυγχάνει εφαρμογής υπό την προϋπόθεση ότι ο εφαρμοστής συγκεκριμένου κανόνα δικαίου βρίσκεται ενώπιον δύο ή περισσότερων ερμηνευτικών εκδοχών που παρέχουν διαφορετικό βαθμό προστασίας στο υποκείμενο των δεδομένων¹⁵⁷ και γεννάται αμφιβολία σχετικά με το ποιά ερμηνευτική εκδοχή πρέπει να επιλέξει.¹⁵⁸ Ωστόσο, όταν ο εφαρμοστής καλείται να άρει τη σύγκρουση μεταξύ ενός προγενέστερου γενικού και ενός νεότερου ειδικού νόμου, όπως εν προκειμένω τη σύγκρουση μεταξύ του ν. 2472/1997 και του ν. 3471/2006, υποχρεούται να λάβει υπ' όψιν του τα θεμελιώδη ερμηνευτικά αξιώματα «lex posterior derogat legi priori» και «lex specialis derogat legi generali»¹⁵⁹, εκ των οποίων παρέπεται ότι εφαρμοστέος είναι ο νεότερος και ειδικότερος νόμος, ήτοι ο ν. 3471/2006 –ακόμα και στην περίπτωση που η γενική ρύθμιση του ν. 2472/1997 είναι ευνοϊκότερη για το υποκείμενο των δεδομένων.

Είναι γεγονός ότι ο κοινός νομοθέτης τελώντας εν γνώσει των γενικών ρυθμίσεων περί προστασίας προσωπικών δεδομένων που ήδη από το 1997 είχαν διατυπωθεί στο κείμενο του νόμου 2472 έκρινε ότι η επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών έπρεπε να ρυθμιστεί με νέα ειδικότερη ρύθμιση. Αφού στάθμισε, λοιπόν, τα αντικρουόμενα συμφέροντα των χρηστών ή συνδρομητών και των υπευθύνων επεξεργασίας και έλαβε υπ' όψιν τις ιδιαιτερότητες που ενέχει η επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, άσκησε τη δικαιοθετική του εξουσία θεσπίζοντας το ν. 3471/2006. Ο νομοθέτης με τον προαναφερθέντα νόμο άλλοτε περιορίζεται απλώς στην εξεδίκευση των ρυθμίσεων του γενικού δικαίου προστασίας των προσωπικών δεδομένων, άλλοτε θεσπίζει συνειδητά νέες που αποκλίνουν από αυτές του ν. 2472/1997. Όταν,

¹⁵⁷ Λ.χ. αν η γραμματική ερμηνεία του κανόνα παρέχει περισσότερη προστασία στο υποκείμενο σε σχέση με τη σύμφωνη με το κοινοτικό δίκαιο ερμηνεία του.

¹⁵⁸ Βλ. Β. Σωτηρόπουλο, Η αρχή «εν αμφιβολία, υπέρ του υποκειμένου» στο δίκαιο προστασίας προσωπικών δεδομένων, ΝοΒ 2005, 1202 και 1209-1211.

¹⁵⁹ Βλ. Π. Παπανικολάου, όπ. ανωτ., αρ. 56-59 · Π. Σούρλα, *Justi atque injusti scientia* - Μια εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου (1995), σελ. 174 επ. · Π. Φίλιο, όπ. ανωτ., σελ. 33 και 66-68.

λοιπόν, πρόκειται για επεξεργασία προσωπικών δεδομένων στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών εφαρμόζεται σε κάθε περίπτωση ο ν. 3471/2006 –ακόμα και αν η ρύθμισή του είναι λιγότερο προστατευτική για το χρήστη ή συνδρομητή από αυτή του ν. 2472/1997. Ειδικότερα, αν, απηφώντας τη βούληση του νομοθέτη, δεχθούμε ότι η νεότερη και ειδικότερη ρύθμιση του ν. 3471/2006 τίθεται εκποδών από τυχόν ευνοϊκότερη για το υποκείμενο των δεδομένων ρύθμιση του ν. 2472/1997, η πρώτη δεν έχει λόγο ύπαρξης και διασαλεύεται η χρονική και η λογική ενότητα της έννομης τάξης μας¹⁶⁰.

III. Κανόνες επεξεργασίας των προσωπικών δεδομένων στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών

Οι γενικές κατευθυντήριες και ερμηνευτικές αρχές, οι οποίες εφαρμόζονται σύμφωνα με το ν. 2472/1997 για την προστασία των προσωπικών δεδομένων και της ιδιωτικής ζωής, διέπουν και την επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών με τις απαραίτητες τροποποιήσεις και προσαρμογές. Επομένως, τα τηλεπικοινωνιακά δεδομένα πρέπει να συλλέγονται κατά τρόπο θεμιτό και νόμιμο (αρχή του νομίμου τρόπου συλλογής των δεδομένων¹⁶¹) για καθορισμένους, σαφείς και νόμιμους σκοπούς και να υφίστανται θεμιτή και νόμιμη επεξεργασία εν όψει των σκοπών αυτών¹⁶² (αρχή του σκοπού¹⁶³). Πρέπει, ακόμα, αυτά να είναι ακριβή¹⁶⁴, δηλαδή αληθή (αρχή της ακρίβειας¹⁶⁵).

Επιπλέον, στο ν. 3471/2006 επαναδιατυπώνεται η αρχή της αναγκαιότητας, εξειδικεύεται η αρχή της χρονικά πεπερασμένης διατήρησης των δεδομένων και προσδιορίζονται τα χαρακτηριστικά της συγκατάθεσης του υποκειμένου για την επεξεργασία των προσωπικών του

¹⁶⁰ Βλ. Π. Παπανικολάου, όπ. ανωτ., αρ. 56-59 · Π. Σούρλα, όπ. ανωτ., σελ. 174 επ. · Π. Φίλιο, όπ. ανωτ., σελ. 33 και 66-68.

¹⁶¹ Βλ. σχετικά Π. Αρμαμέντο/Β. Σωτηρόπουλο, Προσωπικά δεδομένα – Ερμηνεία Ν. 2472/1997 (2005), σελ. 115 επ.

¹⁶² Βλ. άρθρο 4 § 1 στοιχ. α' του ν. 2472/1997.

¹⁶³ Αυτή διακρίνεται σε τρεις επιμέρους αρχές: α) αρχή του εκ των προτέρων καθορισμένου σκοπού, β) αρχή της σαφήνειας του σκοπού και γ) αρχή της νομιμότητας του σκοπού. Βλ. σχετικά Π. Αρμαμέντο/Β. Σωτηρόπουλο, όπ. ανωτ., σελ. 117 επ.

¹⁶⁴ Βλ. άρθρο 4 § 1 στοιχ. γ' του ν. 2472/1997.

¹⁶⁵ Βλ. σχετικά Π. Αρμαμέντο/Β. Σωτηρόπουλο, όπ. ανωτ., σελ. 130 επ.

δεδομένων από τους παρόχους διαθέσιμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών.
Ειδικότερα:

α. Αρχή της αναγκαιότητας

Σύμφωνα με την αρχή της αναγκαιότητας, που διατυπώνεται στο ν. 2472/1997, για να είναι νόμιμη η επεξεργασία των δεδομένων, αυτά πρέπει να είναι συναφή, πρόσφορα και όχι περισσότερα από όσα κάθε φορά απαιτούνται σε σχέση με το σκοπό της επεξεργασίας.¹⁶⁶ Η αρχή αυτή αποτελεί εξειδίκευση της αρχής της αναλογικότητας και κατά τα ανωτέρω αποτελεί σύνθεση τριών συνιστωσών: α) της αρχής της συνάφειας, σύμφωνα με την οποία τα δεδομένα πρέπει να είναι σχετικά με το νόμιμο σκοπό της επεξεργασίας, β) της αρχής της προσφορότητας, σύμφωνα με την οποία πρέπει να είναι κατάλληλα για την εξυπηρέτηση του νόμιμου σκοπού της επεξεργασίας και γ) της αρχής της ποσοτικής ισορροπίας των δεδομένων προς τους σκοπούς της επεξεργασίας, σύμφωνα με την οποία τα δεδομένα θα πρέπει να είναι όσα θεωρούνται αναγκαία για την εξυπηρέτηση του σκοπού της επεξεργασίας.¹⁶⁷

Η αρχή της αναγκαιότητας της επεξεργασίας των δεδομένων επαναλαμβάνεται και στο ν. 3471/2006 με αυστηρότερη διατύπωση.¹⁶⁸ Η επεξεργασία προσωπικών δεδομένων πρέπει να περιορίζεται στο *απολύτως* αναγκαίο μέτρο για την εξυπηρέτηση των σκοπών της.¹⁶⁹ Το απολύτως αναγκαίο κρίνεται σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση (*ad hoc*) σε σχέση με τη φύση και το σκοπό της επεξεργασίας, το υποκείμενο των δεδομένων και τον υπεύθυνο επεξεργασίας¹⁷⁰ (λ.χ. στο άρθρο 10 § 2 του ν. 3471/2006 ορίζεται ότι στους καταλόγους συνδρομητών περιέχονται τα απαραίτητα δεδομένα για την αναγνώριση της ταυτότητας συγκεκριμένου συνδρομητή, τα οποία, όπως επεξηγείται από το νομοθέτη, είναι το όνομα, το επώνυμο, το πατρώνυμο και η διεύθυνσή του).

Η αρχή της αναγκαιότητας επιτάσσει στον φορέα παροχής διαθέσιμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών να σχεδιάζει και να επιλέγει τεχνικά μέσα και

¹⁶⁶ Βλ. άρθρο 4 § 1 στοιχ. β' του ν. 2472/1997.

¹⁶⁷ Βλ. Π. Αρμαμέντο/Β. Σωτηρόπουλο, *όπ. ανωτ.*, σελ. 123 επ.

¹⁶⁸ Πρβλ. Β. Τουντόπουλο, Η προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στον τομέα των τηλεπικοινωνιών- Η προσαρμογή του ελληνικού δικαίου στην Οδηγία 97/66, ΔΕΕ 5/2000, 479.

¹⁶⁹ Βλ. άρθρο 5 § 1 του ν. 3471/2006.

¹⁷⁰ Πρβλ. Β. Τουντόπουλο, *όπ. ανωτ.*, 479.

πληροφοριακά συστήματα με γνώμονα την επεξεργασία όσο το δυνατόν λιγότερων προσωπικών δεδομένων.¹⁷¹ Επιπλέον, επιβάλλει τη χρήση και πληρωμή των υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών ανωνύμως¹⁷² (λ.χ. δυνατότητα απόκρυψης αριθμού καλούντος) ή με ψευδώνυμο, στο μέτρο που αυτό είναι τεχνικώς εφικτό¹⁷³. Η δυνατότητα διατήρησης της ανωνυμίας στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών συμβάλλει στην προστασία του ατόμου από την προσβολή του δικαιώματος της πληροφοριακής του αυτοδιάθεσης.¹⁷⁴ Ωστόσο, αξίζει να σημειωθεί ότι το κατ' αρχήν σεβαστό δικαίωμα στην ανωνυμία δεν θα πρέπει να αποτελεί αφορμή για την μη απόδοση ευθυνών σε όσους το εκμεταλλεύονται, για να διαπράττουν ατιμωρητί ποινικώς κολάσιμες πράξεις.¹⁷⁵

β. Αρχή της χρονικά πεπερασμένης διατήρησης

Σύμφωνα με το ν. 2472/1997, τα δεδομένα πρέπει να διατηρούνται σε μορφή που να επιτρέπει τον προσδιορισμό της ταυτότητας των υποκειμένων τους μόνο κατά τη διάρκεια της περιόδου που απαιτείται για την πραγματοποίηση των σκοπών της συλλογής τους και της επεξεργασίας τους.¹⁷⁶ Η αρχή αυτή της χρονικά πεπερασμένης διατήρησης των δεδομένων εξειδικεύεται στο ν. 3471/2006, ο οποίος επιτάσσει ότι τα δεδομένα κίνησης πρέπει να απαλείφονται ή να καθίστανται ανώνυμα με κατάλληλη κωδικοποίηση, όταν εκπληρωθεί ο σκοπός της επεξεργασίας τους, ήτοι η σύνδεση ή η χρέωση του συνδρομητή¹⁷⁷. Για τη χρέωση των συνδρομητών η επεξεργασία των δεδομένων κίνησης επιτρέπεται μέχρι το τέλος της περιόδου εντός της οποίας μπορεί να αμφισβητηθεί νομίμως ο λογαριασμός ή να επιδιωχθεί η πληρωμή του. Όσον αφορά δε στα δεδομένα θέσης, απαιτείται πάντα η ρητή συγκατάθεση του συνδρομητή ή χρήστη μετά από ενημέρωσή του από τον φορέα παροχής υπηρεσιών για την επεξεργασία τους σε σχέση με την παροχή υπηρεσιών προστιθέμενης αξίας. Μάλιστα, ο

¹⁷¹ Βλ. άρθρο 5 § 6 του ν. 3471/2006.

¹⁷² Χωρίς δηλαδή να δίδεται στον παραλήπτη της επικοινωνίας κανένα δεδομένο που να προδίδει την ταυτότητα του ενεργούντα την επικοινωνία. Βλ. *Μ. Παπαδόπουλο/Αλ. Καπώνη*, Ψευδαισθήσεις και κινδυνολογία από την ανώνυμη και ψευδώνυμη επικοινωνία στο διαδίκτυο, ΔιΜΕΕ 4/2008, 478.

¹⁷³ Βλ. άρθρο 5 § 7 του ν. 3471/2006.

¹⁷⁴ Βλ. *Γ. Λαζαράκο*, Ανωνυμία και Διαδίκτυο, ΔιΜΕΕ 2/2005, 199.

¹⁷⁵ Βλ. *Μ. Σταθόπουλο*, Η χρήση προσωπικών δεδομένων και η διαπάλη μεταξύ ελευθεριών των κατόχων τους και ελευθεριών των υποκειμένων τους, ΝοΒ 2000, 9 · *Γ. Λαζαράκο*, όπ. ανωτ., 199.

¹⁷⁶ Βλ. άρθρο 4 § 1 στοιχ. δ' του ν. 2472/1997.

¹⁷⁷ Βλ. άρθρο 6 του ν. 3471/2006.

συνδρομητής διαθέτει το δικαίωμα με απλά μέσα και ατελώς να αρνείται προσωρινά την επεξεργασία. Κατ' εξαίρεση, είναι επιτρεπτή η επεξεργασία των δεδομένων θέσης με σκοπό την αντιμετώπιση καταστάσεων έκτακτης ανάγκης από τις αρμόδιες αρχές.

Ωστόσο, με τη θέσπιση της Οδηγίας 2006/24/EK τα κράτη μέλη υποχρεούνται να θεσπίσουν μέτρα για τη διατήρηση των δεδομένων κίνησης και θέσης από τους παρόχους διαθεσίμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών για διάστημα από έξι μήνες έως δύο χρόνια. Ο κοινοτικός νομοθέτης, λοιπόν, επαναπροσδιορίζει το χρονικό διάστημα διατήρησης των δεδομένων κίνησης, το οποίο σύμφωνα με την Οδηγία 2002/58/EK και το ν. 3471/2006 δεν μπορούσε να είναι μεγαλύτερο από το διάστημα μέσα στο οποίο μπορούσε να αμφισβητηθεί ο λογαριασμός ή να επιδιωχθεί η πληρωμή, και προβλέπει τη δυνατότητα πρόσβασης των αρμοδίων εθνικών αρχών στα δεδομένα αυτά. Επομένως, με την ενσωμάτωση της εν λόγω Οδηγίας στην ελληνική έννομη τάξη επίκειται συρρίκνωση του πεδίου προστασίας του ν. 3471/2006 αναφορικά με τα δεδομένα αυτά.¹⁷⁸

γ. Η συγκατάθεση του υποκειμένου ως νομιμοποιητικός λόγος της επεξεργασίας

Τις περισσότερες φορές ο χρήστης αγνοεί παντελώς ότι κατά την περιήγησή του στο διαδίκτυο προβαίνει σε δικαιοπραξίες. Συνήθης δήλωση βούλησης που εξωτερικεύεται με ηλεκτρονικό υπολογιστή είναι και η συγκατάθεση για την επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων.¹⁷⁹ Η συγκατάθεση αυτή ισοδυναμεί με συρρίκνωση της ιδιωτικής σφαίρας του συνδρομητή ή χρήστη¹⁸⁰ και λειτουργεί ως λόγος άρσης του αδίκου χαρακτήρα της προσβολής της ιδιωτικότητας¹⁸¹. Συνήθως, μάλιστα η παροχή συγκατάθεσης αποτελεί ένα είδος «αντιπαροχής» του χρήστη για την παροχή «δωρεάν» περιεχομένου στο διαδίκτυο.¹⁸² Αντίθετα, η μη συγκατάθεση του υποκειμένου στην επεξεργασία των προσωπικών του δεδομένων και,

¹⁷⁸ Πρβλ. *Ι. Ιγγλεζάκη*, Δίκαιο της Πληροφορικής (2008), σελ. 265.

¹⁷⁹ Βλ. *Γ. Γεωργιάδη*, Η σύναψη συμβάσεως μέσω του διαδικτύου (2003), σελ. 29-30.

¹⁸⁰ Βλ. *Γ. Νούσκαλη*, Η ποινική προστασία της ψηφιακής πληροφορίας, εις: Ψηφιακή Τεχνολογία και Δίκαιο – Εταιρεία Νομικών Βορείου Ελλάδος τ.52 (2004), σελ. 164.

¹⁸¹ Βλ. *Κ. Χριστοδούλου*, Προς μια επανεξέταση της έννοιας της δικαιοπραξίας; Το παράδειγμα της συγκατάθεσης του υποκειμένου στην επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων του, ΔιΜΕΕ 3/2005, 357. Πρβλ. και *Ι. Καρακώστα*, Το Δίκαιο των ΜΜΕ (2005), σελ. 200-201.

¹⁸² Βλ. *Γ. Γεωργιάδη*, όπ. ανωτ., σελ. 30, υποσημ. 1 · *Ι. Ιγγλεζάκη*, Η προστασία των προσωπικών δεδομένων στο Διαδίκτυο (Internet)- Ρυθμίσεις εθνικού και κοινοτικού δικαίου, ΕπισκεΔ Γ/2002, 683.

συνακόλουθα, η θωράκιση της ιδιωτικής του σφαίρας του στερεί την πρόσβαση στις λεωφόρους των πληροφοριών.¹⁸³

αα) Έννοια και νομική φύση

Σύμφωνα με το άρθρο 2 στοιχ. ια' του ν. 2472/1997 και το άρθρο 5 §§ 2-4 του ν. 3471/2006, συγκατάθεση αποτελεί κάθε ελεύθερη, ρητή και ειδική δήλωση βούλησεως, που εκφράζεται με τρόπο σαφή και εν πλήρει επιγνώσει. Με αυτήν ο συνδρομητής ή ο χρήστης των ηλεκτρονικών επικοινωνιών δέχεται, κατόπιν ενημέρωσης, να αποτελέσουν αντικείμενο επεξεργασίας τα δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα που τον ταυτοποιούν. Ως προς τη νομική της φύση, η συγκατάθεση¹⁸⁴ του χρήστη ή συνδρομητή στην επεξεργασία των προσωπικών του δεδομένων είναι μονομερής δήλωση βούλησης (δικαιοπραξία), απευθυντέα προς τον υπεύθυνο επεξεργασίας, ήτοι προς τον πάροχο διαθεσίμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών.

ββ) Χαρακτηριστικά

Χαρακτηριστικό της συγκατάθεσης αποτελεί το ελεύθερο της δήλωσης βούλησης. Τούτο σημαίνει ότι ο χρήστης ή συνδρομητής μπορεί να επιλέξει να μην δώσει τη συγκατάθεσή του. Στην περίπτωση, όμως, που επιλέξει να τη δώσει, αυτή δεν πρέπει να παρέχεται υπό συνθήκες ψυχολογικού ή σωματικού καταναγκασμού¹⁸⁵, να αποτελεί προϊόν ελαττωματικής βούλησης (πλάνης, απάτης ή απειλής) και να αντίκειται στο νόμο ή στα χρηστά ήθη.¹⁸⁶

¹⁸³ Βλ. Γ. Νούσκαλη, όπ. ανωτ., σελ. 164.

¹⁸⁴ Για τη νομική φύση της συγκατάθεσης γενικότερα βλ. Φ. Δωρή εις: Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλου ΑΚ, άρθρο 236, αρ. 10 επ.

¹⁸⁵ Βλ. Γ. Γεωργιάδη, Ο ν. 3471/2006 για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες, ΧρΙΔ 2007, 22 · Β. Τουντόπουλο, Η προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στον τομέα των τηλεπικοινωνιών- Η προσαρμογή του ελληνικού δικαίου στην Οδηγία 97/66, ΔΕΕ 5/2000, 480.

¹⁸⁶ Βλ. Κ. Χριστοδούλου, Προς μια επανεξέταση της έννοιας της δικαιοπραξίας; Το παράδειγμα της συγκατάθεσης του υποκειμένου στην επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων του, ΔιΜΕΕ 3/2005, 359 · Ε. Αλεξανδροπούλου-Αιγυπιάδου, Προσωπικά Δεδομένα (2007), σελ. 45.

Επιπλέον, η συγκατάθεση επιβάλλεται να παρέχεται ρητώς, σαφώς και εν πλήρει επιγνώσει λόγω της μείζονος σημασίας της για την προστασία των προσωπικών δεδομένων.¹⁸⁷ Κατά συνέπεια, δεν μπορεί να θεωρείται έγκυρη η σιωπηρή συγκατάθεση και να απαιτείται από τον συνδρομητή ή τον χρήστη να ασκήσει το δικαίωμα αντίρρησης, ώστε να αποτρέψει την επεξεργασία των προσωπικών του δεδομένων.¹⁸⁸

Τέλος, πρέπει να είναι ειδική, ήτοι να αναφέρεται μόνο σε ένα συγκεκριμένο σκοπό και όχι να καλύπτει εκ των προτέρων κάθε μελλοντική επεξεργασία¹⁸⁹. Επομένως, δεν είναι έγκυρος ο γενικός όρος συναλλαγών με τον οποίο ο συνδρομητής ή χρήστης παρέχει τη συγκατάθεσή του σε κάθε μορφή επεξεργασίας των προσωπικών του δεδομένων, άνευ περιορισμού σχετικά με το χρονικό διάστημα διατήρησής τους, το είδος της επεξεργασίας και τον κύκλο των τρίτων στους οποίους αυτά διαβιβάζονται.¹⁹⁰ Κατά τα ανωτέρω, λοιπόν, ορθώς ο Συνήγορος του Καταναλωτή¹⁹¹ έκρινε ότι ο γενικός όρος συναλλαγών με τον οποίο οι συμμετέχοντες σε διαγωνισμό παρείχαν προς την εταιρία που τον διοργανώνει τη ρητή και ανεπιφύλακτη συγκατάθεσή τους να διατηρήσει και να επεξεργαστεί τα προσωπικά τους δεδομένα, χωρίς να εξειδικεύεται ο σκοπός και το είδος της επεξεργασίας, που μπορεί να συνίσταται σε συλλογή, διατήρηση, αποθήκευση, διαβίβαση ή διάθεση των δεδομένων, είναι άκυρος, καθώς με τον τρόπο αυτό προσβάλλεται η συμβατική ελευθερία του υποκειμένου των δεδομένων και παρέχεται απεριόριστη εξουσία στον υπεύθυνο επεξεργασίας. Ωστόσο, αν η ως άνω ρήτρα ανεπιφύλακτης συγκατάθεσης απετέλεσε αντικείμενο ατομικής διαπραγμάτευσης, τότε θεωρείται ότι έχει ενταχθεί στη σύμβαση¹⁹² και λειτουργεί ως νομιμοποιητικός λόγος της εκάστοτε επεξεργασίας.

¹⁸⁷ Βλ. *Β. Τουντόπουλο*, όπ. ανωτ., 479.

¹⁸⁸ Βλ. *Ι. Ιγγλεζάκη*, Ευαίσθητα Προσωπικά Δεδομένα (2004), σελ. 218.

¹⁸⁹ Βλ. *Κ. Χριστοδούλου*, όπ. ανωτ., 361 · *Ε. Αλεξανδροπούλου-Αιγυπτιάδου*, όπ. ανωτ., σελ. 60.

¹⁹⁰ Βλ. *Ι. Ιγγλεζάκη*, Ευαίσθητα Προσωπικά Δεδομένα (2004), σελ. 220 και 222.

¹⁹¹ Συνήγορος του Καταναλωτή 1204/2007, Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών ΔΣΑ.

¹⁹² Βλ. *Ι. Καράκωστα*, Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή – Ν. 2251/1994, όπως ισχύει μετά το Ν. 3587/2007 – Ερμηνεία – Νομολογία – Πρακτική εφαρμογή (2008), αρ. 48, 52 και 53.

γγ) Η υποχρέωση προηγούμενης ενημέρωσης

Ο νόμος¹⁹³ επιβάλλει στον υπεύθυνο επεξεργασίας την υποχρέωση προηγούμενης ενημέρωσης του συνδρομητή ή του χρήστη αναφορικά με το είδος των δεδομένων, το σκοπό και την έκταση της επεξεργασίας τους, τους αποδέκτες ή τις κατηγορίες αποδεκτών των δεδομένων. Το υποκείμενο των δεδομένων θα πρέπει, επιπλέον, να ενημερωθεί αναφορικά με το όνομα, την επωνυμία και τη διεύθυνση του υπευθύνου επεξεργασίας και του τυχόν εκπροσώπου του¹⁹⁴, καθώς και για την τυχόν μελλοντική διαβίβαση των δεδομένων του¹⁹⁵. Η ενημέρωση αυτή θα πρέπει να είναι εύκολα κατανοητή από το κοινό στο οποίο απευθύνεται, αληθινή, σωστή και πλήρης, να περιέχει, δηλαδή, τόσο τις θετικές όσο και τις αρνητικές συνέπειες που συνεπάγεται η επεξεργασία των δεδομένων του χρήστη ή συνδρομητή.¹⁹⁶

Συνήθως, οι ανωτέρω πληροφορίες εμπεριέχονται στο κείμενο της Πολιτικής Απορρήτου (Privacy Policy) που αναρτά στην ιστοσελίδα του κάθε φορέας παροχής διαθεσίμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών.¹⁹⁷ Μόνον η ενημερωμένη συναίνεση (informed consent)¹⁹⁸ του υποκειμένου των δεδομένων μπορεί να θεωρηθεί ειδική και παρέχει εχέγγυα για την ελεύθερη έκφραση της βούλησής του.¹⁹⁹ Κατά συνέπεια, η παροχή συγκατάθεσης άνευ επαρκούς προηγούμενης ενημέρωσης είναι αυτοδικαίως άκυρη.

¹⁹³ Βλ. άρθρο 5 § 2 στοιχ. α' του ν. 3471/2006.

¹⁹⁴ Βλ. άρθρο 2 στοιχ. ια' εδ. β' του ν. 2472/1997. Στην υποχρέωση του υπευθύνου επεξεργασίας να ενημερώσει το υποκείμενο των δεδομένων αντιστοιχεί το δικαίωμα ενημέρωσης του υποκειμένου των δεδομένων. Για το δικαίωμα αυτό βλ. αναλυτικά Β. Τουντόπουλο, Το δικαίωμα ενημέρωσης του υποκειμένου των δεδομένων, ΔΕΕ 6/1999, 576 επ.

¹⁹⁵ Βλ. Ι. Ιγγλεζάκη, όπ. ανωτ., σελ. 220.

¹⁹⁶ Βλ. Γ. Λαζαράκο, Δημιουργία Ιστοσελίδων και προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, ΔιΜΕΕ 4/2005, 553-554.

¹⁹⁷ Βλ. Ι. Ιγγλεζάκη, όπ. ανωτ., σελ. 222.

¹⁹⁸ Η υποχρέωση ενημέρωσης του υποκειμένου των δεδομένων από τον υπεύθυνο επεξεργασίας ομοιάζει με την υποχρέωση ενημέρωσης του ασθενούς από τον θεράποντα ιατρό του. Για την τελευταία βλ. αναλυτικά Ι. Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη, Η υποχρέωση ενημέρωσης του ασθενούς (1993), σελ. 85 επ.

¹⁹⁹ Βλ. Κ. Χριστοδούλου, Προς μια επανεξέταση της έννοιας της δικαιοπραξίας; Το παράδειγμα της συγκατάθεσης του υποκειμένου στην επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων του, ΔιΜΕΕ 3/2005, 358 · Ι. Ιγγλεζάκη, όπ. ανωτ., σελ. 220.

δδ) Τύπος

Η Οδηγία 2002/58/EK δεν περιέχει ρύθμιση για τον τύπο της συγκατάθεσης του συνδρομητή ή χρήστη για την επεξεργασία των δεδομένων του από παρόχους διαθεσίμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών.²⁰⁰ Ο έλληνας νομοθέτης, ωστόσο, υποβάλλει τη συγκατάθεση σε νόμιμο συστατικό τύπο²⁰¹ και, κατά συνέπεια, η μη τήρησή του έχει ως επακόλουθο την ακυρότητά της, δυνάμει του άρθρου 159 Α.Κ.

Σύμφωνα με το άρθρο 5 § 3 του ν. 3471/2006, η συγκατάθεση του συνδρομητή ή χρήστη για την επεξεργασία των δεδομένων του παρέχεται διαζευκτικώς είτε με έγγραφο, το οποίο, κατά τα προβλεπόμενα από το άρθρο 160 Α.Κ., πρέπει να φέρει την ιδιόχειρη υπογραφή του συνδρομητή ή χρήστη, είτε με «ηλεκτρονικά μέσα».²⁰² Με τον όρο «ηλεκτρονικά μέσα» ο νομοθέτης, προφανώς, υπονοεί το ηλεκτρονικό έγγραφο. Ωστόσο, το ηλεκτρονικό αυτό έγγραφο δεν απαιτείται να φέρει την προηγμένη ηλεκτρονική υπογραφή²⁰³, η οποία θα το εξομοίωνε προς το ιδιοχείρως υπογεγραμμένο έγγραφο.²⁰⁴ Ο νόμος προβλέπει περαιτέρω ότι για την παροχή συγκατάθεσης με ηλεκτρονικά μέσα ο υπεύθυνος επεξεργασίας οφείλει να εξασφαλίζει ότι ο συνδρομητής ή χρήστης ενεργεί με πλήρη επίγνωση των συνεπειών που έχει η δήλωσή του, η οποία καταγράφεται με ασφαλή τρόπο και είναι ανά πάσα στιγμή προσβάσιμη σ' αυτόν.²⁰⁵ Επομένως, η δήλωση του συνδρομητή ή χρήστη πρέπει να ενσωματωθεί μονίμως σε κάποιο σταθερό μέσο αποθήκευσης δεδομένων, ώστε αφενός μεν ο υπεύθυνος επεξεργασίας να μπορεί μελλοντικά να αποδείξει ότι είχε λάβει τη συγκατάθεση, αφετέρου δε ο συγκατατιθέμενος να μην έχει τη δυνατότητα να την τροποποιήσει μεταγενεστέρως.²⁰⁶ Ωστόσο, εκ περισσού

²⁰⁰ Βλ. *Κ. Χριστοδούλου*, Προστασία της προσωπικότητας και της συμβατικής ελευθερίας στα κοινωφελή δίκτυα (2006), αρ. 145.

²⁰¹ Βλ. *Κ. Χριστοδούλου*, Προστασία της προσωπικότητας και της συμβατικής ελευθερίας στα κοινωφελή δίκτυα (2006), αρ. 140.

²⁰² Βλ. *Κ. Χριστοδούλου*, Προστασία της προσωπικότητας και της συμβατικής ελευθερίας στα κοινωφελή δίκτυα (2006), αρ. 140.

²⁰³ Βλ. άρθρο 3 § 1 του ΠΔ 150/2001. Για την έννοια και λειτουργία της προηγμένης ηλεκτρονικής υπογραφής βλ. ενδεικτικά *Κ. Χριστοδούλου*, Ηλεκτρονικά έγγραφα και ηλεκτρονική δικαιοπραξία (2004), σελ 91 επ. · *Γ. Γεωργιάδη*, Η σύναψη συμβάσεως μέσω του διαδικτύου (2003), σελ. 185 επ.

²⁰⁴ Βλ. *Κ. Χριστοδούλου*, Προστασία της προσωπικότητας και της συμβατικής ελευθερίας στα κοινωφελή δίκτυα (2006), αρ. 140.

²⁰⁵ Βλ. άρθρο 5 § 3 εδ. β' του ν. 3471/2006.

²⁰⁶ Βλ. *Κ. Χριστοδούλου*, Προστασία της προσωπικότητας και της συμβατικής ελευθερίας στα κοινωφελή δίκτυα (2006), αρ. 141.

αναφέρεται ότι ο συγκατατιθέμενος δύναται οποτεδήποτε να ανακαλέσει τη συγκατάθεσή του με μεταγενέστερη δήλωσή του.²⁰⁷

Κατά τα ανωτέρω, παρατηρείται ότι ο τύπος της συγκατάθεσης που θεσπίζεται από το ν. 3471/2006 είναι εν μέρει αυστηρότερος και εν μέρει επιεικέστερος από αυτόν που θεσπίζεται από το γενικό δίκαιο περί προσωπικών δεδομένων.²⁰⁸ Ειδικότερα, ο ν. 3471/2006 είναι αυστηρότερος ως προς τη συγκατάθεση στην επεξεργασία των απλών δεδομένων, καθώς το γενικό δίκαιο δεν προβλέπει συγκεκριμένο τύπο για αυτήν και, επομένως, σύμφωνα με την αρχή του ατύπου των δικαιιοπραξιών (158 Α.Κ.), μπορεί να δοθεί και προφορικά. Αντιθέτως, ο ν. 3471/2006 ρυθμίζει επιεικέστερα τη συγκατάθεση στην επεξεργασία των ευαίσθητων δεδομένων²⁰⁹, καθώς ο ν. 2472/1997²¹⁰ προβλέπει ότι αυτή υπόκειται σε έγγραφο τύπο και, κατά συνέπεια, παρέχεται είτε με ιδιοχείρως υπογεγραμμένο έγγραφο, είτε με ηλεκτρονικό έγγραφο, το οποίο φέρει την προηγμένη ηλεκτρονική υπογραφή.²¹¹

Τέλος, ο ν. 3471/2006 επιτάσσει ο τύπος της συγκατάθεσης του υποκειμένου να είναι αποκλειστικά έγγραφος στην περίπτωση που τα δεδομένα διαβιβάζονται σε τρίτους²¹². Τρίτοι κατά την έννοια της διάταξης δεν θεωρούνται οι φορείς παροχής δημοσίου δικτύου ή διαθέσιμης

²⁰⁷ Βλ. άρθρο 5 § 3 εδ. β' του ν. 3471/2006.

²⁰⁸ Βλ. Κ. Χριστοδούλου, Προστασία της προσωπικότητας και της συμβατικής ελευθερίας στα κοινωφελή δίκτυα (2006), αρ. 141 · τον ίδιο, Επιτομή Ηλεκτρονικού Αστικού Δικαίου (2008), αρ. 33.

²⁰⁹ Η επιεικέστερη ρύθμιση του ν. 3471/2006 για τη συγκατάθεση του υποκειμένου στην επεξεργασία των ευαίσθητων δεδομένων του εκτοπίζει ως ειδικότερη αυτή του ν. 2472/1997. Για τα αξιώματα «lex posterior derogat legi priori» και «lex specialis derogat legi generali» βλ. Π. Παπανικολάου, Μεθοδολογία του Ιδιωτικού Δικαίου και Ερμηνεία των Δικαιοπραξιών (2000), σελ. 44, υποσημ. 54 με τις εκεί παραπομπές · Π. Σούρλα, *Justi atque injusti scientia* - Μια εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου (1995), σελ. 174 επ. · Π. Φίλιο, Νομική Μεθοδολογία (2007), σελ. 33 και 66-68. Αντίθετος ο Κ. Χριστοδούλου, Προστασία της προσωπικότητας και της συμβατικής ελευθερίας στα κοινωφελή δίκτυα (2006), αρ. 145 και 152, ο οποίος υποστηρίζει ότι στην περίπτωση της σύγκρουσης του ν. 3471/2006 με το ν. 2472/1997 υπερισχύει η ευνοϊκότερη για το υποκείμενο ρύθμιση, ήτοι στην περίπτωση μας αυτή του ν. 2472/1997.

²¹⁰ Βλ. άρθρο 7 § 2 στοιχ. α'.

²¹¹ Βλ. Κ. Χριστοδούλου, Προστασία της προσωπικότητας και της συμβατικής ελευθερίας στα κοινωφελή δίκτυα (2006), αρ. 141 · τον ίδιο, Προς μια επανεξέταση της έννοιας της δικαιιοπραξίας; Το παράδειγμα της συγκατάθεσης του υποκειμένου στην επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων του, ΔιΜΕΕ 3/2005, 358 · Ε. Αλεξανδροπούλου-Αιγυπτιάδου, Προσωπικά Δεδομένα (2007), σελ. 60 · την ίδια, Νομική διασφάλιση του απορρήτου των κινητών επικοινωνιών, ΔιΜΕΕ 4/2008, 455 · Ι. Ιγγλεζάκη, Ευαίσθητα Προσωπικά Δεδομένα (2004), σελ. 215-216.

²¹² Για την έννοια του όρου «τρίτος» βλ. άρθρο 2 στοιχ. θ' του ν. 2472/1997.

στο κοινό υπηρεσίας ηλεκτρονικών επικοινωνιών, όσον αφορά στη διαβίβαση δεδομένων κίνησης σε αυτούς από αντίστοιχο φορέα με αποκλειστικό σκοπό τη χρέωση των παρεχομένων υπηρεσιών, υπό την προϋπόθεση ότι ο χρήστης έχει ενημερωθεί εγγράφως κατά την κατάρτιση της σύμβασης.²¹³

εε) Μορφές παροχής συγκατάθεσης στο διαδίκτυο

Η συγκατάθεση στο διαδίκτυο παρέχεται με κάθε πρόσφορο μέσο που επιτρέπει την ελεύθερη και ενημερωμένη έκφραση της επιθυμίας του χρήστη. Επομένως, μπορεί να δηλωθεί ηλεκτρονικώς ακόμα και με τη συμπλήρωση τετραγωνιδίου κατά την επίσκεψη του χρήστη σε ιστοσελίδα (mouse click συγκατάθεση²¹⁴).²¹⁵

Οι διαδικασίες που, συνήθως, ακολουθούν οι πάροχοι διαθεσίμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών προκειμένου να λάβουν τη συγκατάθεση των χρηστών ή των συνδρομητών με ηλεκτρονικά μέσα είναι οι κάτωθι αναφερόμενες:

i. Διπλή παροχή συγκατάθεσης (Double Opt In)

Κατά τη διαδικασία αυτή ο χρήστης ή συνδρομητής συμπληρώνει το σχετικό τετραγωνίδιο, στο οποίο γίνεται ρητή αναφορά στους όρους και τις προϋποθέσεις της συγκατάθεσης. Κατόπιν, ο πάροχος αποστέλλει στον χρήστη ή συνδρομητή το κείμενο της συγκατάθεσης μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (e-mail) και ο τελευταίος προς επιβεβαίωση της συγκατάθεσης αποστέλλει το μήνυμα ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (e-mail) πίσω στον πάροχο.²¹⁶

ii. Διαδικασία επιβεβαίωσης της συγκατάθεσης (Confirmed Opt In)

²¹³ Βλ. άρθρο 5 § 5 εδ. β' - γ' του ν. 3471/2006.

²¹⁴ Βλ. *Α. Μήτρου*, (Αυτο)ρύθμιση στον κυβερνοχώρο, εις: *Θ. Κ. Παπαχρίστου/Χ. Βερναρδάκη/Γ. Θεοδόση/Ιφ. Καμτσιδου/Κ. Μανωλάκου/Α. Μήτρου/Β. Παπακωνσταντίνου/Ε. Ρεθυμνιωτάκη/Κ. Στρατηλάτη/Γ. Τασόπουλο*, Αυτορρύθμιση, Δίκαιο & Κοινωνία στον 21^ο αιώνα, τ. 9 (2005), σελ. 85.

²¹⁵ Βλ. υπ' αριθμ. 17 αιτιολογική σκέψη του Προοιμίου της Οδηγίας 2002/58/EK. Βλ. επίσης *Κορν. Δελούκα-Ιγγλέση*, Η προστασία του καταναλωτή από την άμεση διαφήμιση στο διαδίκτυο, ΔιΜΕΕ 4/2004, 496 · *Αν. Σπηλιοπούλου/Ι. Χοχλιούρο*, Νόμιμη παρακολούθηση επικοινωνιών με σύγχρονη εξασφάλιση της ιδιωτικότητας του ατόμου, ΝοΒ 2007, 1961, υποσημ. 22.

²¹⁶ Βλ. *Γ. Λαζαράκο*, Δημιουργία Ιστοσελίδων και προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, ΔιΜΕΕ 4/2005, 551.

Κατά τη διαδικασία αυτή ο χρήστης ή συνδρομητής συμπληρώνει το σχετικό τετραγωνίδιο, στο οποίο γίνεται ρητή αναφορά στους όρους και τις προϋποθέσεις της συγκατάθεσης. Κατόπιν, ο πάροχος αποστέλλει στον χρήστη ή συνδρομητή το κείμενο της συγκατάθεσης μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (e-mail) υπενθυμίζοντάς του ότι δύναται να ασκήσει το δικαίωμα αντίρρησης.²¹⁷

στστ) Περιπτώσεις ακυρώσιμου ή ακυρότητας της συγκατάθεσης

Από το πλέγμα των διατάξεων 140 επ. Α.Κ προκύπτει ότι στις περιπτώσεις διάστασης δήλωσης και βούλησης λόγω ουσιώδους²¹⁸ πλάνης (140-141 Α.Κ.), απάτης (147 Α.Κ.) ή απειλής (150-151 Α.Κ.), η δικαιοπραξία είναι ακυρώσιμη. Ωστόσο, ο δικαιολογητικός λόγος των ν. 2472/1997 και 3471/2006, ήτοι η πληρέστερη προστασία του υποκειμένου, επιτάσσει ότι, αν το υποκείμενο παρείχε τη συγκατάθεσή του για την επεξεργασία των προσωπικών του δεδομένων λόγω πλάνης, απάτης, απειλής ή ελλιπούς ενημέρωσης, τότε η συγκατάθεση αυτή είναι αυτοδικαίως άκυρη και, ως εκ τούτου, ανίσχυρη. Άκυρη είναι η συγκατάθεση ακόμα και στην περίπτωση που δόθηκε λόγω πλάνης περί τα παραγωγικά αίτια της βουλήσεως. Η λύση αυτή υπαγορεύεται και από τη γραμματική διατύπωσή των άρθρων 2 στοιχ. ια' του ν. 2472/1997 και 5 §§ 2-3 του ν. 3471/2006, σύμφωνα με τα οποία απαιτείται η συγκατάθεση του υποκειμένου να είναι ελεύθερη, σαφής και εν πλήρει επιγνώσει.²¹⁹

Επίσης, η συγκατάθεση που αποσπάστηκε με τρόπο παράνομο (174 Α.Κ.) ή αντικείμενο στα χρηστά ήθη (178 Α.Κ.) είναι άκυρη. Σύμφωνα δε με το άρθρο 174 Α.Κ., δεν μπορούν να νοηθούν ως συγκατάθεση, και, επομένως, είναι άκυροι οι τυποποιημένοι όροι (ΓΟΣ) σύμβασης παροχής τηλεπικοινωνιακών υπηρεσιών, οι οποίοι δίνουν τη δυνατότητα στον πάροχο να επεμβαίνει με οποιονδήποτε τρόπο και για οποιονδήποτε λόγο στο απόρρητο των επικοινωνιών, λ.χ. υποκλοπή τηλεφωνικής συνομιλίας με σκοπό τη διαπίστωση αδικημάτων, συλλογή και επεξεργασία εξωτερικών δεδομένων κ.ο.κ.²²⁰ Οι ως άνω γενικοί όροι συναλλαγών είναι άκυροι και κατ' άρθρο 2 § 6 του ν. 2251/1994, καθώς έχουν ως αποτέλεσμα τη σημαντική διατάραξη

²¹⁷ Βλ. Γ. Λαζαράκο, όπ. ανωτ., 551.

²¹⁸ Σύμφωνα με το άρθρο 143 Α.Κ., η πλάνη περί τα παραγωγικά αίτια της βούλησης δεν είναι ουσιώδης.

²¹⁹ Βλ. Κ. Χριστοδούλου, Προς μια επανεξέταση της έννοιας της δικαιοπραξίας; Το παράδειγμα της συγκατάθεσης του υποκειμένου στην επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων του, ΔιΜΕΕ 3/2005, 359.

²²⁰ Βλ. Ν. Παπαδόπουλο, Προστασία του απόρρητου της επικοινωνίας: Ερμηνευτική προσέγγιση του άρθρου 19 του Συντάγματος της Ελλάδας (2008), σελ. 441-442.

της ισορροπίας των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων των συμβαλλομένων σε βάρος του καταναλωτή-υποκειμένου των δεδομένων.

Πολλές φορές δε παρατηρείται το φαινόμενο οι φορείς παροχής δημοσίων δικτύων ή διαθεσίμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών να περιλαμβάνουν τη συγκατάθεση του συνδρομητή ή χρήστη στην επεξεργασία των δεδομένων τους για διαφημιστικούς, κυρίως, σκοπούς ως απαραίτητη προϋπόθεση (*conditio sine qua non*) ²²¹ για τη σύναψη της σύμβασης παροχής των υπηρεσιών αυτών. Ο ν. 3471/2006 απαγορεύει ρητώς την παραπάνω εξάρτηση της παροχής της υπηρεσίας από την παροχή συγκατάθεσης.²²² Σκοπός του νομοθέτη είναι η προστασία του συνδρομητή ή του χρήστη ως ασθενέστερου συμβαλλόμενου από τον εξαναγκασμό του σε συγκατάθεση με προδιατυπωμένους γενικούς όρους συναλλαγών (ΓΟΣ)²²³, καθώς ο εξαναγκασμός αυτός συνιστά δυσανάλογη επιβάρυνση για αυτόν²²⁴. Για το λόγο τούτο κρίνεται σκόπιμο να δίδεται η δυνατότητα στον συνδρομητή ή χρήστη να επιλέξει ο ίδιος αν θα αποδεχθεί ή όχι ως όρο της σύμβασης την παροχή συγκατάθεσης στην επεξεργασία των δεδομένων του, άλλως ο ΓΟΣ θα θεωρείται ανένταχος στη σύμβαση, ήτοι ανίσχυρος.

Η ακυρότητα της συγκατάθεσης στις ανωτέρω περιπτώσεις είναι σχετική υπέρ του χρήστη ή συνδρομητή. Ωστόσο, η ακυρότητα αυτή δεν είναι απαραίτητο να προτείνεται από τον θιγόμενο, αλλά θα πρέπει να λαμβάνεται υπ' όψιν αυτεπαγγέλτως από το δικαστήριο, καθώς προέχει η προστασία του υποκειμένου των δεδομένων.²²⁵

²²¹ Βλ. *Ι. Ιγγλεζάκη*, Ευαίσθητα Προσωπικά Δεδομένα (2004), σελ. 215.

²²² Βλ. άρθρο 5 § 5 εδ. στ' του ν. 3471/2006.

²²³ Βλ. *Β. Τουντόπουλο*, Η προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στον τομέα των τηλεπικοινωνιών- Η προσαρμογή του ελληνικού δικαίου στην Οδηγία 97/66, ΔΕΕ 5/2000, 480 · *Ι. Ιγγλεζάκη*, όπ. ανωτ., σελ. 220-221. Γενικά για τη συγκατάθεση του υποκειμένου στην επεξεργασία των προσωπικών του δεδομένων με ΓΟΣ βλ. *Κ. Χριστοδούλου*, Προς μια επανεξέταση της έννοιας της δικαιοπραξίας; Το παράδειγμα της συγκατάθεσης του υποκειμένου στην επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων του, ΔιΜΕΕ 3/2005, 360.

²²⁴ Βλ. άρθρο 2 § 6 του ν. 2251/1994.

²²⁵ Βλ. *Κ. Χριστοδούλου*, όπ. ανωτ., 360. Η λύση αυτή προκρίνεται ως ορθότερη κατ' αναλογίαν με την αυτεπάγγελτη εξέταση της σχετικής υπέρ του καταναλωτή ακυρότητας των καταχρηστικών ΓΟΣ, καθώς και εδώ σκοπός είναι η προστασία του ασθενέστερου μέρους.

ζζ) Ανάκληση

Η συγκατάθεση είναι ελεύθερα ανακλητή από τον συνδρομητή ή χρήστη²²⁶. Η ανάκληση²²⁷ της συγκατάθεσης αποτελεί μονομερή δικαιοπραξία, απευθυντέα προς τον υπεύθυνο επεξεργασίας και, σύμφωνα με το άρθρο 164 Α.Κ., πρέπει να περιβληθεί τον τύπο που είχε περιβληθεί και η συγκατάθεση²²⁸. Η λύση αυτή υπαγορεύεται από το νόμο, προφανώς, με σκοπό την ασφάλεια των συναλλαγών.

Εκ των προτέρων παραίτηση του συνδρομητή ή χρήστη από το δικαίωμα ανάκλησης της συγκατάθεσής του είναι άκυρη. Κι αυτό γιατί η παραίτηση αυτή θα ισοδυναμούσε με εν λευκώ συγκατάθεση προς κάθε μελλοντική επεξεργασία των προσωπικών του δεδομένων και, κατά συνέπεια, δεν θα ήταν έγκυρη.²²⁹

ηη) Εξαιρέσεις

Η επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων του συνδρομητή ή χρήστη χωρίς τη συγκατάθεσή του είναι θεμιτή και νόμιμη, όταν η επεξεργασία είναι αναγκαία για την εκτέλεση της σύμβασης, στην οποία ο συνδρομητής ή χρήστης είναι συμβαλλόμενο μέρος, ή για τη λήψη μέτρων κατά το προσυμβατικό στάδιο μετά από αίτηση του συνδρομητή²³⁰. Επί παραδείγματι, στη σύμβαση κινητής τηλεφωνίας η εταιρεία νομιμοποιείται να τηρεί αρχείο με τα στοιχεία ταυτότητας και τη διεύθυνση κατοικίας των συνδρομητών, καθώς αυτό είναι αναγκαίο για την χρέωση των υπηρεσιών και την αποστολή των λογαριασμών. Αντίθετα, στην περίπτωση της καρτοκινητής τηλεφωνίας ο πάροχος υπηρεσιών δικτύου δεν νομιμοποιείται να καταχωρεί τα προσωπικά στοιχεία του χρήστη, καθώς η επεξεργασία των στοιχείων αυτών δεν αποτελεί αναγκαία προϋπόθεση για την εκτέλεση της σύμβασης, αφού το αντίτιμο για την παροχή των

²²⁶ Βλ. άρθρο 5 § 3 εδ. β' in fine του ν. 3471/2006, το οποίο ορίζει ότι η συγκατάθεση «μπορεί οποτεδήποτε να ανακληθεί».

²²⁷ Για τη νομική φύση της ανάκλησης της συναίνεσης αναλυτικότερα βλ. Φ. Δωρή εις: Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλου ΑΚ, άρθρο 237, αρ. 5.

²²⁸ Βλ. ανωτέρω Κεφάλαιο Γ ΙΙΙ γ. υπό δδ).

²²⁹ Βλ. Κ. Χριστοδούλου, Προς μια επανεξέταση της έννοιας της δικαιοπραξίας; Το παράδειγμα της συγκατάθεσης του υποκειμένου στην επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων του, ΔιΜΕΕ 3/2005, 363.

²³⁰ Βλ. άρθρο 5 § 2 του ν. 3471/2006.

υπηρεσιών έχει προπληρωθεί και δεν τίθεται από μέρους του χρήστη θέμα πληρωμής ή αμφισβήτησης του λογαριασμού.²³¹

Τέλος, ο φορέας παροχής δημοσίου δικτύου επικοινωνιών ή διαθέσιμης στο κοινό υπηρεσίας ηλεκτρονικών επικοινωνιών μπορεί να προβεί σε επεξεργασία των δεδομένων κίνησης και θέσης των συνδρομητών ή χρηστών χωρίς τη συγκατάθεσή τους για τον εντοπισμό κακόβουλων ή ενοχλητικών κλήσεων ή για κλήσεις έκτακτης ανάγκης.²³² Τα ζητήματα αυτά, όμως, θα αναλυθούν κατωτέρω²³³.

IV. Προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας

α. Απόρρητο της επικοινωνίας και Σύνταγμα

Το άρθρο 19 § 1 εδ. α' Σ κατοχυρώνει το απολύτως απαραβίαστο του απορρήτου των επιστολών και της ελεύθερης ανταπόκρισης ή επικοινωνίας με οποιονδήποτε τρόπο. Ο όρος «ανταπόκριση» υποδηλώνει την επικοινωνία από απόσταση, η οποία πραγματοποιείται με τη χρήση κάποιου μηχανικού μέσου ή τεχνικής (έμμεση επικοινωνία).²³⁴ Η δε έννοια της «επικοινωνίας» είναι ευρύτερη από αυτή της «ανταπόκρισης». Περιλαμβάνει την μετάδοση ανθρώπινης σκέψης ή μηνύματος μεταξύ των μερών που επικοινωνούν και πραγματώνεται είτε με τη χρήση κάποιου μέσου, οπότε πρόκειται για έμμεση επικοινωνία ή «ανταπόκριση», είτε άμεσα (λ.χ. προφορική συνομιλία, χειρονομίες, νεύματα).²³⁵ Από τα ανωτέρω συνάγεται ότι το προστατευτικό πεδίο της διάταξης του άρθρου 19 § 1 εδ. α' Σ εκτείνεται σε όλα τα μέσα τηλεπικοινωνίας (ασύρματα, καλωδιακά, δορυφορικά) και το Διαδίκτυο, καθώς και σε οποιοδήποτε άλλο μέσο επικοινωνίας ανακαλυφθεί στο μέλλον.²³⁶

²³¹ Βλ. *Γρ. Τσόλια*, Δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών και «αντίστροφη αναζήτηση» αυτών για λόγους διακρίβωσης ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων – Εξ αφορμής της υπ' αρ. 19/2008 απόφασης της ΑΠΔΠΧ, ΔιΜΕΕ 2/2008, 178.

²³² Βλ. άρθρο 8 § 7 του ν. 3471/2006.

²³³ Βλ. κατωτέρω Κεφάλαιο Γ IV στ υπό ββ).

²³⁴ Βλ. *Ν. Παπαδόπουλο*, Προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας: Ερμηνευτική προσέγγιση του άρθρου 19 του Συντάγματος της Ελλάδας (2008), σελ. 167.

²³⁵ Βλ. *Ν. Παπαδόπουλο*, όπ. ανωτ., σελ. 170-171.

²³⁶ Βλ. *Ν. Παπαδόπουλο*, όπ. ανωτ., σελ. 170 · *Ι. Καρακώστα*, Δίκαιο & Internet- Νομικά ζητήματα του Διαδικτύου (2003), σελ. 141 · *Μ. Παπαδόπουλο*, Νομικά προβλήματα στην άρση του απορρήτου στην Ελλάδα (Άρση του

«Απόρρητο» είναι το απολύτως μυστικό, ήτοι αυτό που δεν πρέπει να αποκαλυφθεί σε τρίτο. Το απόρρητο υφίσταται και προστατεύεται μόνο όταν το επιθυμούν τα ενδιαφερόμενα μέρη και έλαβαν όλα τα απαραίτητα μέτρα, ώστε να διατηρηθεί η μυστικότητα.²³⁷ Μάλιστα, υποστηρίζεται ότι, αν δεν είναι προφανές ότι μια επικοινωνία είναι ή όχι απόρρητη, τότε τεκμαίρεται ότι είναι απόρρητη. Ισχύει, επομένως, «τεκμήριο υπέρ του απορρήτου», το οποίο βρίσκει έρεισμα στη γενική αρχή «*in dubio pro libertate*» και στη συνταγματική επιταγή που καθιερώνει το απόρρητο της επικοινωνίας ως «απολύτως απαραβίαστο». Το τεκμήριο αυτό ασφαλώς είναι μαχητό και στοχεύει στην αποτελεσματικότητα του εν λόγω δικαιώματος και όχι στον χαρακτηρισμό κάθε επικοινωνίας ως απόρρητης.²³⁸

β. Αντικείμενο προστασίας του απορρήτου της επικοινωνίας

Το απόρρητο καλύπτει, πρωτίστως, το περιεχόμενο της επικοινωνίας (εσωτερικά δεδομένα), ήτοι το μήνυμα, που διαβιβάζεται. Το μήνυμα μπορεί να έχει τη μορφή γραπτού κειμένου, άρθρου λόγου, ήχου, εικόνας, ψηφιακών πληροφοριών κ.τ.λ.²³⁹ Μάλιστα, από το απόρρητο της επικοινωνίας προστατεύονται όλα τα ηλεκτρονικά μηνύματα ανεξάρτητα από το χαρακτήρα τους (προσωπικά, επαγγελματικά κ.λ.π.), δηλαδή ακόμα και αυτά που αποτυπώνουν μόνο συναισθήματα (με τη χρήση «smileys» ή «emoticons»).²⁴⁰

Το ερώτημα αν τα εξωτερικά δεδομένα της επικοινωνίας καλύπτονται από το προστατευτικό πλέγμα του απορρήτου των επικοινωνιών απασχολεί εδώ και χρόνια τη θεωρία και τη νομολογία. Παλαιότερα, οι περισσότεροι νομικοί ήταν υπέρμαχοι της άποψης ότι το απόρρητο καλύπτει μόνο τον πυρήνα της επικοινωνίας, ήτοι το μήνυμα και όχι τα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας²⁴¹. Προφανώς, όμως, το γεγονός ότι τα εξωτερικά στοιχεία της

ανοήτου στην άρση του απορρήτου στην Ελλάδα), ΔιΜΕΕ 1/2007, 40. Βλ. επίσης το γράμμα της διάταξης 19 Σ «[...] επικοινωνίας με οποιονδήποτε άλλο τρόπο [...]».

²³⁷ Βλ. *Ι. Καρακώστα*, όπ. ανωτ., σελ. 141 · *Στ. Τσακυράκη*, Το απόρρητο της επικοινωνίας – Απόλυτα απαραβίαστο ή ευχή της έννομης τάξης;, ΝοΒ 1993, 997.

²³⁸ Βλ. *Ν. Παπαδόπουλο*, όπ. ανωτ., σελ. 183.

²³⁹ Βλ. *Ν. Παπαδόπουλο*, όπ. ανωτ., σελ. 183.

²⁴⁰ Βλ. *Ι. Καρακώστα*, όπ. ανωτ., σελ. 141 · *Ν. Παπαδόπουλο*, όπ. ανωτ., σελ. 232.

²⁴¹ Στη θεωρία βλ. σχετικά *Αρ. Μάνεση*, Συνταγματικά δικαιώματα α' Ατομικές Ελευθερίες (1982), σελ. 238 · *Γ. Καραμάνο*, Το απόρρητο της τηλεφωνικής επικοινωνίας, ΝοΒ 16, 1137 και στη νομολογία ενδεικτικά ΣυμβΠλημΑθ 3533/1999, ΤΝΠ ΔΣΑ.

επικοινωνίας έχουν διφυή νομική φύση, ήτοι δεν είναι απλώς τεχνικά δεδομένα (λ.χ. αριθμοί, γράμματα) που εξατομικεύουν την επικοινωνία, αλλά, πρωτίστως, αποτελούν προσωπικά δεδομένα²⁴² διέλαθε της προσοχής τους. Σταδιακά, άλλωστε, η ανάπτυξη της τεχνολογίας ανέδειξε τη μείζονα σημασία των εξωτερικών δεδομένων της επικοινωνίας, καθώς αυτά με τον κατάλληλο συνδυασμό οδηγούν σε συμπεράσματα σχετικά με τις επιμέρους πτυχές της ιδιωτικής ζωής του ατόμου και συναρμολογούν το ψηφιακό πορτραίτο του.²⁴³

αα) Η υπ' αριθμ. 1/2005 Γνωμοδότηση της Α.Δ.Α.Ε.

Η Αρχή Διασφάλισης Απορρήτου των Επικοινωνιών (Α.Δ.Α.Ε.) είχε δεχθεί πολυάριθμες αναφορές από εταιρείες παροχής υπηρεσιών κινητής τηλεφωνίας, σύμφωνα με τις οποίες οι εν λόγω εταιρείες δέχονται αιτήματα δημοσίων αρχών για παροχή στοιχείων επικοινωνίας συνδρομητών τους (αναλυτική κατάσταση εισερχομένων και εξερχομένων κλήσεων, χρόνο συνδιάλεξης κ.λ.π.), χωρίς να τηρείται η διαδικασία του ν. 2225/1994 «για την προστασία της ελευθερίας της ανταπόκρισης και της επικοινωνίας»²⁴⁴. Λαμβάνοντας, λοιπόν, υπ' όψιν αυτές τις αναφορές και ασκώντας την αρμοδιότητά της²⁴⁵ να γνωμοδοτεί για την λήψη μέτρων διασφάλισης του απορρήτου των επικοινωνιών και για τη διαδικασία άρσης αυτού εξέδωσε την υπ' αριθμ. 1/2005 γνωμοδότηση²⁴⁶. Με αυτήν έκρινε ότι στην προστατευτική σφαίρα του απορρήτου εμπίπτει όχι μόνο το περιεχόμενο της επικοινωνίας, αλλά και κάθε πληροφορία που προσδιορίζει τους όρους και τις περιστάσεις υπό τις οποίες αυτή διενεργείται.²⁴⁷ Ως εκ τούτου, για να χορηγηθούν από τις εταιρείες εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας συνδρομητών τους

²⁴² Βλ. Γρ. Τσόλια, Τα τηλεπικοινωνιακά δεδομένα υπό το πρίσμα του απορρήτου: προβληματισμοί εν όψει της ενσωμάτωσης της Οδηγίας 2002/58/EK, ΔιΜΕΕ 2004, 363 · Σωτ. Κύβελος, Ο κοινοτικός κανόνας της παρακράτησης «τηλεπικοινωνιακών» δεδομένων σε σύγκρουση με θεμελιώδη δικαιώματα της ελληνικής έννομης τάξης. Προστασία χρηστών τηλεπικοινωνιακών υπηρεσιών, ΕΠΕΤΑΡΜ 2007, 78.

²⁴³ Βλ. Ν. Παπαδόπουλο, όπ. ανωτ., σελ. 185.

²⁴⁴ Βλ. κατωτέρω Κεφάλαιο Γ IV στ υπό αα).

²⁴⁵ Βλ. άρθρο 6 § 1 στοιχ. ι' του ν. 3115/2003.

²⁴⁶ Για το κείμενο της γνωμοδότησης βλ. την ιστοσελίδα www.adae.gr.

²⁴⁷ Αντίθετη ήταν η προγενέστερη υπ' αριθμ. 79/2002 γνωμοδότηση της ΑΠΔΠΧ, σύμφωνα με την οποία, όταν το υποκείμενο δεν έχει δώσει τη συγκατάθεσή του, η χορήγηση των εξωτερικών δεδομένων σε τρίτους εναπόκειται στην κρίση της εταιρείας παροχής τηλεπικοινωνιακών υπηρεσιών κατ' εφαρμογήν του άρθρου 5 § 2 εδ. ε' του ν. 2472/1997. Η γνωμοδότηση αυτή καταλήγει στο ότι το άρθρο 19 του Συντάγματος και ο ν. 2225/1994 τυγχάνουν εφαρμογής μόνο όσον αφορά στο εσωτερικό περιεχόμενο της τηλεφωνικής κ.τ.λ. επικοινωνίας.

επιβάλλεται να τηρείται η διαδικασία του ν. 2225/1994. Αυτό είναι ορθό, καθώς το άτομο δεν θα απολάμβανε το δικαίωμα στο απόρρητο της επικοινωνίας, αν υφίστατο το ενδεχόμενο να γνωστοποιηθεί παρά τη θέλησή του σε τρίτους η ταυτότητα των συνομιλητών του, η διάρκεια και η συχνότητα των κλήσεων του κ.α.²⁴⁸

Νομικό έρεισμα που συνηγορεί στον χαρακτηρισμό των εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας ως απορρήτων αποτελεί η κατηγορηματική συνταγματική επιταγή για το «απολύτως απαραβίαστο» κάθε ιδιωτικής επικοινωνίας. Επιχείρημα υπέρ της θέσης αυτής αντλείται, επίσης, και από την παράγραφο 1 του άρθρου 5 της Οδηγίας 2002/58/EK, σύμφωνα με την οποία το απόρρητο αφορά τόσο την επικοινωνία, όσο και τα συναφή δεδομένα κίνησης. Επιπλέον, στην υπ' αριθμ. 21 αιτιολογική σκέψη του Προοιμίου της Οδηγίας διακηρύσσεται ότι *«θα πρέπει να ληφθούν μέτρα για την παρεμπόδιση της άνευ αδείας πρόσβασης στις επικοινωνίες, προκειμένου να προστατεύεται το απόρρητο των επικοινωνιών, συμπεριλαμβανομένων τόσο των περιεχομένων, όσο και κάθε δεδομένου που αναφέρεται στις επικοινωνίες αυτές, μέσω του δικτύου επικοινωνιών και των διαθεσίμων στο κοινό υπηρεσιών επικοινωνιών»*, ενώ στην υπ' αριθμ. 15 αιτιολογική σκέψη διευκρινίζεται ότι *«μια επικοινωνία μπορεί να περιλαμβάνει τυχόν πληροφορίες περί του ονόματος, της αρίθμησης ή της διεύθυνσης που παρέχουν ο αποστολέας ή ο χρήστης μιας σύνδεσης, προκειμένου να πραγματοποιήσουν μια επικοινωνία. Τα δεδομένα κίνησης μπορεί [...] να αναφέρονται στη δρομολόγηση, τη διάρκεια, το χρόνο ή το μέγεθος μιας επικοινωνίας, στο πρωτόκολλο που χρησιμοποιείται, στη θέση του τερματικού εξοπλισμού του πομπού ή του δέκτη, στο δίκτυο από το οποίο προέρχεται ή στο οποίο καταλήγει η επικοινωνία, στην αρχή, το τέλος ή τη διάρκεια μιας σύνδεσης. Μπορεί, επίσης, να συνίστανται στο σχήμα με το οποίο η επικοινωνία μεταβιβάζεται από το δίκτυο.»*.

Η βούληση του εθνικού νομοθέτη να υπαγάγει και τα εξωτερικά στοιχεία της επικοινωνίας στην προστασία του απορρήτου είναι πρόδηλη στην παράγραφο 1 του άρθρου 4 του ν. 3471/2006, σύμφωνα με την οποία *«οποιαδήποτε χρήση των υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών που παρέχονται μέσω δημοσίου δικτύου επικοινωνιών και των διαθεσίμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών, καθώς και των συναφών δεδομένων κίνησης και θέσης [...] προστατεύεται από το απόρρητο των επικοινωνιών.»*. Επιπλέον, στην εισηγητική έκθεση του ν. 3115/2003 για την «Αρχή Διασφάλισης Απορρήτου των Επικοινωνιών» αναφέρεται ότι *«ο ν. 2225/1994 ορίζει τον τρόπο άρσης του απορρήτου των επικοινωνιών μόνο*

²⁴⁸ Βλ. Γρ. Τσόλια, Τα τηλεπικοινωνιακά δεδομένα υπό το πρίσμα του απορρήτου: προβληματισμοί εν όψει της ενσωμάτωσης της Οδηγίας 2002/58/EK, ΔιΜΕΕ 2004, 362.

στις περιπτώσεις εκείνες που, λόγω δημοσίου συμφέροντος, υπάρχει εισαγγελική παραγγελία ή σχετική δικαστική απόφαση. Κατά τα άλλα, δηλαδή προβλέπεται η προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας σε όλη της την έκταση, δηλαδή η διατήρηση έναντι πάντων του απορρήτου τόσο του γεγονότος της επικοινωνίας όσο και του περιεχομένου αυτής». Τέλος, στο άρθρο 4 του ΠΔ 47/2005 για τις «Διαδικασίες καθώς και τεχνικές και οργανωτικές εγγυήσεις για την άρση του απορρήτου των επικοινωνιών και για τη διασφάλισή του» απαριθμούνται τα στοιχεία επικοινωνίας, συμπεριλαμβανομένων και των εξωτερικών στοιχείων, τα οποία είναι δυνατόν να αποτελέσουν αντικείμενο διάταξης άρσης του απορρήτου.

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) στην απόφαση Malone κατά Ηνωμένου Βασιλείου²⁴⁹ της 2^{ας} 8.1984 έκρινε ότι η υποκλοπή των τηλεφωνικών επικοινωνιών²⁵⁰ και η καταγραφή των εξωτερικών στοιχείων των τηλεφωνικών επικοινωνιών του προσφεύγοντος με τη χρήση ειδικής συσκευής (metering/comptage) από την αστυνομία στην Αγγλία αποτελεί παραβίαση του άρθρου 8 της ΕΣΔΑ. Ειδικότερα, το ΕΔΔΑ νομολόγησε ότι τα καταγεγραμμένα αρχεία περιέχουν πληροφορίες, ιδιαίτερα τους αριθμούς των εξερχομένων κλήσεων, που αποτελούν αναπόσπαστο στοιχείο των επικοινωνιών που διενεργούνται μέσω τηλεφώνου.²⁵¹

Αντίθετες προς την ανωτέρω γνωμοδότηση είναι η υπ' αριθμ. 19/2005 αναφορά²⁵² και η προγενέστερη υπ' αριθμ. 14/2004 γνωμοδότηση²⁵³ αμφότερες του Εισαγγελέα Πρωτοδικών Θεσσαλονίκης Β. Φλωρίδη. Ο Εισαγγελέας στην ως άνω αναφορά του, η οποία απευθύνεται

²⁴⁹ Για το σχολιασμό της απόφασης βλ. *Αντ. Μαγγανά/Α. Καρατζά/Γ. Κτιστάκι*, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου – Αποφάσεις και πρακτική του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου (2005), σελ. 205 επ.

²⁵⁰ Βλ. όμως ΕΔΔΑ απόφαση 19^{ης} 12.2006 επί της υπ' αριθμ. 62202/2000 υποθέσεως Radio Twist AS κατά Σλοβακίας, ΔιΜΕΕ 1/2007, 139 επ. (με σημείωμα *Α. Κουσουνή*), σύμφωνα με την οποία το ΕΔΔΑ, κατόπιν στάθμισης του δικαιώματος προστασίας της προσωπικότητας των δημοσίων προσώπων και του δικαιώματος του κοινού προς πληροφόρηση για ζητήματα δημοσίου ενδιαφέροντος, έκρινε ότι η ραδιοφωνική μετάδοση του περιεχομένου υποκλαπείσας –χωρίς την άδειά της– των υπαλλήλων του ραδιοφωνικού σταθμού– τηλεφωνικής συνομιλίας μελών της κυβέρνησης, η οποία αφορά θέμα που ενδιαφέρει έντονα την κοινή γνώμη, δεν πλήττει τη φήμη, ούτε συνιστά προσβολή της αξιοπρέπειας των εν λόγω δημοσίων προσώπων. Αντιθέτως, είναι σύμφωνη με το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ και παρίστατο δικαιολογημένη από τον προορισμό των μέσων μαζικής ενημέρωσης να παρέχουν στο κοινό πληροφόρηση σχετικά με ζητήματα δημοσίου ενδιαφέροντος. Βλ. επίσης κατωτέρω Κεφάλαιο Γ IV ε. υπό ββ).

²⁵¹ Βλ. υπ' αριθμ. 1/2005 γνωμοδότηση Α.Δ.Α.Ε. στην ιστοσελίδα www.adae.gr.

²⁵² Η επικαλούμενη αναφορά έχει δημοσιευτεί στην Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών ΝΟΜΟΣ.

²⁵³ Η επικαλούμενη γνωμοδότηση έχει δημοσιευτεί στην Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών ΝΟΜΟΣ.

στον Εισαγγελέα του Αρείου Πάγου, υποστήριξε ότι η Α.Δ.Α.Ε. δεν ήταν καθ' ύλην αρμόδια να γνωμοδοτήσει για το ζήτημα, καθώς δεν τίθεται θέμα απορρήτου. Διατύπωσε την άποψη ότι τα τηλεπικοινωνιακά δεδομένα είναι προσωπικά δεδομένα κατά το άρθρο 2 στοιχ. α' και γ' του ν. 2472/1997 και, επομένως, δεν αποτελούν στοιχεία του απορρήτου της επικοινωνίας, καθώς δεν αφορούν σε ανταλλαγή πληροφοριών μεταξύ δύο ή περισσότερων προσώπων. Στη δε ως άνω γνωμοδότησή του ο Εισαγγελέας κατέληξε στο αμφισβητήσιμο συμπέρασμα ότι αν οι πάροχοι υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών κληθούν με εισαγγελική παραγγελία στο πλαίσιο ποινικής διαδικασίας να ανακοινώσουν στοιχεία των συνδρομητών τους, ακόμη και χωρίς να έχει τηρηθεί η διαδικασία του ν. 2225/1994, και αρνηθούν, θα πρέπει να ερευνάται αυτεπάγγελτα η πιθανή τέλεση από μέρους τους του εγκλήματος της υπόθαλψης εγκληματία (άρθρο 231 Π.Κ.)²⁵⁴.

ββ) Η υπ' αριθμ. 19/2008 απόφαση της Α.Π.Δ.Π.Χ.

Η Διεύθυνση Ασφαλείας του Λιμενικού Σώματος αιτήθηκε ενώπιον της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα (Α.Π.Δ.Π.Χ.) να έχει πρόσβαση σε δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα συνδρομητών εταιρειών κινητής και σταθερής τηλεφωνίας στο πλαίσιο ερευνών για τον εντοπισμό υπόπτων, χωρίς να υποχρεούται να τους ενημερώνει. Επί της προαναφερθείσας αιτήσεως η Αρχή εξέδωσε την υπ' αριθμ. 19/2008 απόφασή της²⁵⁵, το σκεπτικό της οποίας χρήζει σχολιασμού.

Σύμφωνα με την απόφαση, η Α.Π.Δ.Π.Χ. έκανε δεκτή αβίαστα και ανατιολόγητα τη θέση του Λιμενικού Σώματος ότι τα στοιχεία των συνδρομητών είναι απλά δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα και η επεξεργασία τους διέπεται από το ν. 2472/1997. Απεφάνθη, λοιπόν, ότι στην υπό κρίση περίπτωση τυγχάνει εφαρμογής το άρθρο 5 § 2 στοιχείο δ' του ν. 2472/1997, σύμφωνα με το οποίο είναι δυνατή η επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων χωρίς τη συγκατάθεση του υποκειμένου τους, όταν αυτή είναι αναγκαία για την εκτέλεση έργου δημοσίου συμφέροντος από δημόσια αρχή. Επίσης, δέχθηκε ότι, κατά τα οριζόμενα στο άρθρο

²⁵⁴ Βλ. και Φ. Τζαγκαράκη, Σημείωμα στην υπ' αριθμ. 1/2005 γνωμοδότηση της ΑΔΑΕ, ΔιΜΕΕ 1/2005, 144, η οποία αναφέρει ότι σε αρκετές περιπτώσεις οι δικαστικές ή οι προανακριτικές αρχές «απειλούν τους εκπροσώπους των εταιρειών τηλεφωνίας με έναρξη διερεύνησης πιθανής τέλεσης από μέρους τους του εγκλήματος της υπόθαλψης εγκληματία (231 Π.Κ.) σε περίπτωση άρνησής τους να παράσχουν τα στοιχεία των συνδρομητών τους».

²⁵⁵ Βλ. www.dpa.gr.

11 § 4 του ν. 2472/1997, συντρέχει λόγος να αρθεί εν όλω η υποχρέωση ενημέρωσης των συνδρομητών για τη ανακοίνωση των στοιχείων τους στο Λιμενικό Σώμα, καθώς οι αρμοδιότητές του αφορούν στην εθνική ασφάλεια και στη διακρίβωση ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων. Ανέφερε, τέλος, ότι η έννοια της διακρίβωσης ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων αφορά εγκλήματα, που διώκονται ως κακουργήματα και ως πλημμελήματα που έχουν τελεσθεί με δόλο.²⁵⁶

Με αφορμή την ανωτέρω απόφαση παρατηρητέα²⁵⁷ είναι τα εξής: Τα στοιχεία των συνδρομητών αποτελούν δεδομένα κίνησης –και όχι απλά προσωπικά δεδομένα– και η επεξεργασία τους διέπεται από τις ειδικότερες διατάξεις του ν. 3471/2006. Τα δεδομένα αυτά προστατεύονται, λοιπόν, από το απόρρητο των επικοινωνιών²⁵⁸ και επιβάλλεται να τηρηθεί η διαδικασία άρσης απορρήτου του ν. 2225/1994, για να αποκαλυφθούν στο Λιμενικό Σώμα. Επιπλέον, ο ν. 3471/2006 παρέχει τη δυνατότητα να ανακοινωθούν τα δεδομένα κίνησης σε τρίτους, επομένως και στο Λιμενικό Σώμα, αφού προηγουμένως ληφθεί έγγραφη, ρητή και ειδική συγκατάθεση του συνδρομητή²⁵⁹. Έκπληξη δε προκαλεί το γεγονός ότι στην εν λόγω απόφαση ουδεμία αναφορά γίνεται στο ν. 3471/2006.

Επιπλέον, πρέπει να αναφερθεί ότι το Λιμενικό Σώμα δεν είναι αρμόδιο για θέματα εθνικής ασφάλειας και για τη διακρίβωση ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων, αλλά για θέματα εθνικού ενδιαφέροντος²⁶⁰. Η δε έννοια της φράσης «ιδιαίτερα σοβαρό έγκλημα» αποσαφηνίζεται στο άρθρο 4 του ν. 2225/1994, που, όπως θα αναλυθεί κατωτέρω²⁶¹, περιλαμβάνει κατάλογο σοβαρών εγκλημάτων (ορισμένα κακουργήματα και ελάχιστα πλημμελήματα), για τη διακρίβωση των οποίων παρέχεται η δυνατότητα άρσης του απορρήτου. Επομένως, η ΑΠΔΠΧ εσφαλμένως έλαβε ως δεδομένο ότι ιδιαίτερα σοβαρά εγκλήματα αποτελούν όλα τα κακουργήματα και τα πλημμελήματα που τελέστηκαν με δόλο. Τέλος, σύμφωνα με το ν. 3471/2006, αρμόδια να αποφανθεί για το ζήτημα είναι η Αρχή Διασφάλισης Απορρήτου των Επικοινωνιών και όχι η Α.Π.Δ.Π.Χ.

²⁵⁶ Βλ. υπ' αριθμ. 19/2008 απόφαση της Α.Π.Δ.Π.Χ. εις www.dpa.gr.

²⁵⁷ Για αναλυτικό σχολιασμό της εν λόγω απόφασης βλ. *Γρ. Τσόλια*, Δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών και «αντίστροφη αναζήτηση» αυτών για λόγους διακρίβωσης ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων – Εξ αφορμής της υπ' αρ. 19/2008 απόφασης της ΑΠΔΠΧ, ΔιΜΕΕ 2/2008, 175 επ.

²⁵⁸ Βλ. άρθρο 4 § 1 του ν. 3471/2006. Βλ. επίσης υπ' αριθμ. 1/2005 Γνωμοδότηση της Α.Δ.Α.Ε. εις www.adae.gr.

²⁵⁹ Βλ. άρθρο 5 §§ 4-5 του ν. 3471/2006.

²⁶⁰ Βλ. άρθρο 16 § 3 εδ. β' στοιχ. ββ του ΠΔ 242/1999.

²⁶¹ Βλ. κατωτέρω Κεφάλαιο Γ IV στ. υπό αα).

γ. Η ρύθμιση του ν. 3471/2006 για την προστασία του απορρήτου της ηλεκτρονικής επικοινωνίας

Στο άρθρο 4 § 1 του ν. 3471/2006 αποτυπώνεται η γενική συνταγματική επιταγή για σεβασμό του απορρήτου των επικοινωνιών. Σύμφωνα με αυτό, λοιπόν, οποιαδήποτε χρήση των υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών που παρέχονται μέσω δημοσίου δικτύου επικοινωνιών και των διαθέσιμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών, καθώς και των συναφών δεδομένων κίνησης και θέσης, προστατεύεται από το απόρρητο των επικοινωνιών. Συνακόλουθα, απαγορεύεται η ακρόαση, υποκλοπή, αποθήκευση ή άλλο είδος παρακολούθησης ή επιτήρησης του περιεχομένου των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, καθώς και των εξωτερικών δεδομένων, εκτός αν προβλέπεται διαφορετικά από το νόμο.²⁶²

Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί η υπ' αριθμ. 30/2008 απόφαση της Α.Π.Δ.Π.Χ.²⁶³. Σύμφωνα μ' αυτήν, ο διαχειριστής ιστοτόπου γνωριμιών ενημέρωσε τα μέλη του ότι, αν καλέσουν έναν συγκεκριμένο αριθμό υψηλής χρέωσης και, εν συνεχεία, τον αριθμό του ατόμου, με το οποίο επιθυμούσαν να επικοινωνήσουν, θα τους δίνονταν η δυνατότητα να διαπιστώσουν με την ολοκλήρωση της συνομιλίας, αν ο συνομιλητής τους είπε αλήθεια ή ψέματα. Όσο διαρκούσε η επικοινωνία του καλούντος με τον καλούμενο, η συνομιλία καταγραφόταν εν αγνοία του συνομιλητή και τηρούνταν στο σύστημα της εταιρείας. Με την ολοκλήρωση της συνομιλίας, η εφαρμογή-ανιχνευτής αλήθειας επεξεργαζόταν το αρχείο αυτό αναλύοντας τη φωνή του συνομιλητή με ειδική μέθοδο και ανακοίνωνε το αποτέλεσμα της ανάλυσης στον καλούντα. Η Α.Π.Δ.Π.Χ. έκρινε ορθώς ότι η χρήση εφαρμογής ανάλυσης της φωνής προσώπου κατά τη διάρκεια τηλεφωνικής επικοινωνίας, προκειμένου να ελεγχθεί αν το συγκεκριμένο πρόσωπο ψεύδεται ή όχι και, μάλιστα, χωρίς την προηγούμενη ενημέρωσή του για τη χρήση της εν λόγω εφαρμογής, αντίκειται στο άρθρο 4 του ν. 3471/2006.

²⁶² Βλ. άρθρο 4 § 2 του ν. 3471/2006.

²⁶³ Η εν λόγω απόφαση έχει δημοσιευθεί στην ιστοσελίδα www.dpa.gr.

δ. Περιπτώσεις υποχώρησης του απορρήτου έναντι του παρόχου υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών

αα) Επεξεργασία των δεδομένων κίνησης για την εκτέλεση της σύμβασης

Σύμφωνα με το ν. 3471/2006, επιτρέπεται στον φορέα παροχής υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών να υποβάλλει σε επεξεργασία τα δεδομένα κίνησης στο μέτρο που αυτό είναι αναγκαίο για τη σύνδεση των γραμμών καλούντος και καλούμενου²⁶⁴, τη χρέωση των συνδρομητών και την πληρωμή των διασυνδέσεων²⁶⁵. Η επεξεργασία αυτή χωρίς την προηγούμενη συγκατάθεση του συνδρομητή είναι θεμιτή και νόμιμη, καθώς είναι αναγκαία για την εκτέλεση της σύμβασης.²⁶⁶ Επιτρέπεται δε να διενεργείται μόνο έως το τέλος της περιόδου εντός της οποίας μπορεί να αμφισβητηθεί ο λογαριασμός ή να επιδιωχθεί η πληρωμή του²⁶⁷, καθώς κύριος σκοπός της είναι η απόδειξη της οφειλής του συνδρομητή. Μετά το πέρας αυτής της περιόδου η αρχή της αναγκαιότητας και της χρονικά πεπερασμένης διατήρησης επιτάσσει την απαλοιφή ή ανωνυμοποίηση των δεδομένων. Ο φορέας παροχής διαθεσίμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών υποχρεούται να ενημερώνει εκ των προτέρων τον συνδρομητή σχετικά με τον τύπο των δεδομένων κίνησης που υποβάλλονται σε επεξεργασία, καθώς και σχετικά με τη διάρκεια της επεξεργασίας.²⁶⁸

ββ) Επεξεργασία των δεδομένων θέσης σε περιπτώσεις έκτακτης ανάγκης

Σύμφωνα με το άρθρο 6 § 4 του ν. 3471/2006, επιτρέπεται η επεξεργασία δεδομένων θέσης από τους φορείς παροχής υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών χωρίς τη συγκατάθεση του χρήστη ή συνδρομητή (σύστημα no-opt²⁶⁹) με σκοπό την παροχή των απαραίτητων πληροφοριών για τον εντοπισμό του καλούντος στις αρμόδιες αρχές για την αντιμετώπιση καταστάσεων ανάγκης (λ.χ. διωκτικές αρχές, υπηρεσίες πρώτων βοηθειών και πυρόσβεσης). Το εν λόγω ζήτημα θα αναλυθεί κατωτέρω²⁷⁰.

²⁶⁴ Βλ. άρθρο 6 § 1 του ν. 3471/2006.

²⁶⁵ Βλ. άρθρο 6 § 2 εδ. α' του ν. 3471/2006.

²⁶⁶ Βλ. άρθρο 5 § 2 στοιχ. β' περ. α' του ν. 3471/2006.

²⁶⁷ Βλ. άρθρο 6 § 2 εδ. γ' του ν. 3471/2006.

²⁶⁸ Βλ. άρθρο 6 § 2 εδ. β' του ν. 3471/2006.

²⁶⁹ Βλ. Κ. Χριστοδούλου, Επιστομή ηλεκτρονικού αστικού δικαίου (2008), σελ. 23.

²⁷⁰ Βλ. κατωτέρω Κεφάλαιο Γ IV στ. υπό ββ) ii.

γγ) Τεχνικής φύσεως αποθήκευση δεδομένων

Ο ν. 3471/2006 απαγορεύει την αποθήκευση πληροφοριών ή την απόκτηση πρόσβασης σε πληροφορίες αποθηκευμένες στον τερματικό εξοπλισμό συνδρομητή ή χρήστη, ιδίως με την εγκατάσταση κατασκοπευτικών λογισμικών, κρυφών αναγνωριστικών στοιχείων και άλλων παρόμοιων διατάξεων.²⁷¹ Ωστόσο, είναι επιτρεπτή η τεχνικής φύσεως αποθήκευση (αυτόματη, ενδιάμεση και παροδική) δεδομένων χωρίς τη συγκατάθεση του συνδρομητή ή χρήστη (σύστημα no-opt²⁷²), στο μέτρο που αυτή είναι αναγκαία και αναπότρεπτη για τη διαβίβαση της επικοινωνίας μέσω δικτύου ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή για την παροχή υπηρεσίας στην Κοινωνία της Πληροφορίας, την οποία έχει ζητήσει ρητώς ο χρήστης ή συνδρομητής²⁷³, δηλαδή, κατ' ουσίαν, για την εκτέλεση της σύμβασης²⁷⁴. Ο νομοθέτης εδώ αναφέρεται, προφανώς, στα «cookies»²⁷⁵, τα οποία καταγράφουν αναπόφευκτα όλα τα ψηφιακά ίχνη του χρήστη κατά την περιήγησή του στο διαδίκτυο.

Τα δεδομένα που αποθηκεύονται δεν θα πρέπει να φυλάσσονται για διάστημα μεγαλύτερο από όσο απαιτείται για τη διενέργεια ή τη διευκόλυνση της επικοινωνίας, σύμφωνα με την αρχή της αναγκαιότητας και της χρονικά πεπερασμένης διατήρησης. Προϋπόθεση του επιτρεπτού αυτής της αποθήκευσης στην περίπτωση της παροχής υπηρεσίας στην Κοινωνία της Πληροφορίας αποτελεί η σαφής και εμπεριστατωμένη πληροφόρηση του χρήστη ή συνδρομητή, ώστε να διασφαλίζεται ότι γνωρίζει την αποθήκευση των εν λόγω δεδομένων στον τερματικό του εξοπλισμό, και ότι διαθέτει το δικαίωμα να αρνείται την επεξεργασία αυτή (δικαίωμα αντίρρησης).²⁷⁶ Επομένως, ο χρήστης ή συνδρομητής θα πρέπει να διαθέτει τεχνικά τη δυνατότητα να ενημερώνεται για τη χρήση διαφόρων διατάξεων (λ.χ. cookies) που πρόκειται να εγκατασταθούν στον τερματικό του εξοπλισμό και να αρνείται την εγκατάσταση αυτών ή άλλου συναφούς λογισμικού στο σκληρό δίσκο του ηλεκτρονικού του υπολογιστή.²⁷⁷ Μάλιστα, οι

²⁷¹ Βλ. άρθρο 4 § 5 εδ. α' του ν. 3471/2006.

²⁷² Βλ. *Κ. Χριστοδούλου*, *Επιτομή ηλεκτρονικού αστικού δικαίου* (2008), σελ. 23.

²⁷³ Βλ. άρθρο 4 § 4 και 4 § 5 εδ. β' του ν. 3471/2006.

²⁷⁴ Σύμφωνα με το άρθρο 5 § 2 στοιχ. β' περ. α' του ν. 3471/2006.

²⁷⁵ Βλ. ανωτέρω Κεφάλαιο Β Ι β.

²⁷⁶ Βλ. άρθρο 4 § 5 εδ. γ' του ν. 3471/2006.

²⁷⁷ Βλ. *Ι. Ιγγλεζάκη*, *Η προστασία των προσωπικών δεδομένων στο Διαδίκτυο (Internet) – Ρυθμίσεις εθνικού και κοινοτικού δικαίου*, ΕπισκΕΔ Γ/2002, 697.

φυλλομετρητές (web browsers), που χρησιμοποιούνται σήμερα, πληροφορούν το χρήστη σχετικά με το πότε ζητούνται προσωπικές πληροφορίες.²⁷⁸

ε. Καταγραφή τηλεφωνικής συνδιαλέξεως

αα) Επιτρεπτή καταγραφή τηλεφωνικής συνδιαλέξεως

Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 4 § 3 του ν. 3471/2006, «επιτρέπεται η καταγραφή των συνδιαλέξεων και των συναφών δεδομένων κίνησης, όταν πραγματοποιούνται κατά τη διάρκεια νόμιμης επαγγελματικής πρακτικής με σκοπό την παροχή αποδεικτικών στοιχείων εμπορικής συναλλαγής ή άλλης επικοινωνίας επαγγελματικού χαρακτήρα, υπό την προϋπόθεση ότι και τα δύο μέρη, μετά από προηγούμενη ενημέρωση σχετικά με το σκοπό της καταγραφής παρέχουν τη συγκατάθεσή τους.». Η διάταξη αυτή είναι συνεπής προς την επιταγή του 19 Σ, καθώς, πρωτίστως, το περιεχόμενο της συνομιλίας καλύπτεται από το απολύτως απαραβίαστο του απορρήτου των επικοινωνιών. Η τακτική της καταγραφής τηλεφωνικών συνδιαλέξεων με σκοπό την παροχή αποδεικτικών στοιχείων εμπορικής συναλλαγής είναι σύνηθης στην υπηρεσία τηλεφωνικής τραπεζικής (phone banking).

Όπως είναι φυσικό, η συγκατάθεση των μερών στην καταγραφή της μεταξύ τους συνομιλίας δεν ισοδυναμεί με παραίτηση από το δικαίωμα του απορρήτου της επικοινωνίας. Άλλωστε, τυχόν παραίτηση από θεμελιώδη δικαιώματα, όπως αυτό του απορρήτου της επικοινωνίας, θεωρείται ανίσχυρη. Αυτό επιβάλλεται από την ανάγκη για αποτελεσματική προστασία των δικαιωμάτων αυτών.²⁷⁹ Η συγκατάθεση των μερών, λοιπόν, λειτουργεί εν προκειμένω ως λόγος άρσης του αδίκου χαρακτήρα της πράξης της καταγραφής και, ως εκ τούτου, δεν υφίσταται παραβίαση του απορρήτου. Επομένως, στην περίπτωση αυτή παρέλκει η συνταγματική προστασία.²⁸⁰

Όταν η καταγραφή της τηλεφωνικής συνδιαλέξεως πραγματοποιείται στο πλαίσιο συνήθους επαγγελματικής πρακτικής με σκοπό την παροχή αποδεικτικών στοιχείων εμπορικής συναλλαγής, θα πρέπει και τα δύο μέρη, ήτοι ο υπάλληλος της εταιρείας και ο συνομιλητής-

²⁷⁸ Βλ. *Ι. Καρακώστα*, Το δίκαιο των ΜΜΕ (2005), σελ. 532, υποσημ. 242.

²⁷⁹ Βλ. *Ν. Παπαδόπουλο*, Προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας: Ερμηνευτική προσέγγιση του άρθρου 19 του Συντάγματος της Ελλάδας (2008), σελ. 216.

²⁸⁰ Βλ. *Ν. Παπαδόπουλο*, όπ. ανωτ., σελ. 216.

καταναλωτής²⁸¹, να παρέχουν τη συγκατάθεσή τους για την καταγραφή. Όσον αφορά, βέβαια, στη συγκατάθεση του υπαλλήλου, πρέπει να επισημανθεί ότι είναι ούτως ή άλλως προβληματική, καθότι λόγω της σχέσης εξάρτησης που τον συνδέει με την εταιρεία δεν είναι απολύτως ελεύθερος να αρνηθεί την παροχή της²⁸². Για να έχουμε έγκυρη κατάρτιση της σύμβασης είναι απαραίτητο να τηρηθούν και οι προϋποθέσεις του άρθρου 4 του ν. 2251/1994 για την πώληση από απόσταση, καθώς η εν λόγω σύμβαση συνάπτεται χωρίς ταυτόχρονη παρουσία προμηθευτή²⁸³ και καταναλωτή δια τηλεφώνου, ήτοι με τη χρήση μέσων τεχνικής επικοινωνίας. Επομένως, θα πρέπει επί ποινή ακυρότητας ο προμηθευτής να έχει ενημερώσει σαφώς και ευκρινώς τον συνομιλητή του-καταναλωτή σχετικά με το ουσιώδες περιεχόμενο της σύμβασης²⁸⁴ και ο τελευταίος να έχει συμφωνήσει με αυτό. Τέλος, ο προμηθευτής υποχρεούται να αποστείλει σε εύθετο χρόνο κατά την εκτέλεση της σύμβασης - και το αργότερο κατά την παράδοση των αγαθών ή την παροχή των υπηρεσιών - εγγράφως ή με άλλο σταθερό μέσο του όρους της σύμβασης στον καταναλωτή²⁸⁵. Ειδάλλως, η σύμβαση είναι άκυρη υπέρ του καταναλωτή.

ββ) Χρήση υποκλαπίσας τηλεφωνικής συνομιλίας

Η καταγραφή τηλεφωνικής συνδιάλεξης από τον ένα συνομιλητή εν αγνοία ή χωρίς τη συγκατάθεση του άλλου είναι σε κάθε περίπτωση παράνομη, καθώς συνιστά αθέμιτη εισβολή στη σφαίρα του απορρήτου του ατόμου. Μάλιστα, τυχόν πρόθεση χρήσης της καταγεγραμμένης αυτής τηλεφωνικής συνομιλίας για επαγγελματικούς λόγους ή για λόγους απόδειξης μιας εμπορικής συναλλαγής δεν αίρει το παράνομο της πράξης.

Αναφορικά δε με το ζήτημα αν η υποκλαπίσα τηλεφωνική συνδιάλεξη μπορεί να χρησιμοποιηθεί παραδεκτώς ως αποδεικτικό μέσο στο πλαίσιο δίκαστικού αγώνα, θα πρέπει να παρατηρηθούν τα ακόλουθα. Η μαγνητοταινία στην οποία έχει αποτυπωθεί, κατά τα προαναφερθέντα, παρανόμως τηλεφωνική συνομιλία αποτελεί απαράδεκτο αποδεικτικό μέσο σε

²⁸¹ Βλ. άρθρο 1 § 4 στοιχ. α' του ν. 2251/1994.

²⁸² Βλ. Κ. Χριστοδούλου, Προστασία της προσωπικότητας και της συμβατικής ελευθερίας στα κοινωφελή δίκτυα (2006), αρ. 161, ο οποίος αναφέρει ότι η συγκατάθεση του υπαλλήλου «δεν είναι αυτονόητα ελεύθερη». Βλ. επίσης την υπ' αριθμ. 60/2007 απόφαση της ΑΠΔΠΧ, η οποία είναι δημοσιευμένη στον ιστότοπο www.dpa.gr.

²⁸³ Βλ. άρθρο 1 § 4 στοιχ. β' του ν. 2251/1994.

²⁸⁴ Βλ. άρθρο 4 § 2 του ν. 2251/1994.

²⁸⁵ Βλ. άρθρο 4 § 9 του ν. 2251/1994.

πολιτική δίκη, διότι, διαφορετικά, δεν θα ήταν αποτελεσματική η συνταγματική προστασία του απορρήτου των επικοινωνιών και του ιδιωτικού βίου.²⁸⁶ Μάλιστα, ο Άρειος Πάγος επ' ευκαιρία ιδιωτικής διαφοράς έκρινε ότι η εν αγνοία και χωρίς τη συναίνεση ενός των συνομιλητών μαγνητοφώνηση ιδιωτικής συνομιλίας ενέχει παγίδευσή του και, συνεπώς, αποτελεί δέσμευση και περιορισμό στην ελεύθερη άσκηση της επικοινωνίας. Επίσης, τόνισε εύστοχα ότι η απονομή της δικαιοσύνης δεν πρέπει να γίνεται έναντι οποιουδήποτε τιμήματος. Η αντίθετη άποψη θα μπορούσε να οδηγήσει –υπό την επίκληση της ανάγκης αποκτήσεως αποδεικτικού μέσου– στη γενίκευση της χρήσεως μαγνητοφώνων από τους συνομιλητές προσώπων, η φωνή των οποίων θα καταγραφόταν χωρίς τη συναίνεσή τους. Κατ' αυτόν, όμως, τον τρόπο η ελευθερία της επικοινωνίας θα περιοριζόταν υπέρμετρα, καθότι ο καθένας θα ζούσε με το καταθλιπτικό συναίσθημα ότι κάθε αστόχαστη ή υπερβολική έστω έκφρασή του, στο πλαίσιο μιας προφορικής ιδιωτικής συζητήσεως, θα μπορούσε, εν συνεχεία, να χρησιμοποιηθεί υπό άλλες περιστάσεις ως αποδεικτικό μέσο εναντίον του. Εξαίρεση από τον κανόνα της συνταγματικής απαγόρευσης χρήσης των εν λόγω αποδεικτικών μέσων ισχύει μόνο χάριν της προστασίας συνταγματικά υπέρτερων εννόμων αγαθών, όπως λ.χ. η ανθρώπινη ζωή.²⁸⁷

Ωστόσο, στο πλαίσιο ποινικής δίκης το άδικο της παράνομης μαγνητοφώνησης αίρεται αν το περιεχόμενο της μαγνητοταινίας αποδεικνύει την τέλεση κακούργηματος που επισύρει ποινή ισοβίου καθείρξεως ενώπιον του δικαστηρίου και εφόσον το δικαστήριο εκδώσει για αυτό ειδικά αιτιολογημένη απόφαση.²⁸⁸ Επιπλέον, έχει κριθεί ότι λαμβάνεται υπ' όψιν και αξιολογείται υποκλοπή τηλεφωνική συνομιλία μεταξύ του κατηγορουμένου και τρίτου εν αγνοία του τελευταίου, η οποία συντείνει στην απόδειξη της αθωότητας του πρώτου²⁸⁹. Άλλωστε, η απόδειξη της αθωότητας ενός προσώπου που κατηγορείται άδικα αποτελεί το ουσιωδέστερο στοιχείο της απονομής της δικαιοσύνης.²⁹⁰

²⁸⁶ Βλ. ΟΛΑΠ 1/2001, ΤΝΠ ΔΣΑ · ΑΠ 1434/2001, ΤΝΠ ΔΣΑ · ΑΠ 18/1995, ΝοΒ 1995, 411-412 · ΟΛΑΠ 17/1993, ΕλλΔνη 35(1994), 1669 και 1672.

²⁸⁷ Βλ. ΟΛΑΠ 1/2001, ΤΝΠ ΔΣΑ. Πρβλ. και Α. Ψαρούδα-Μπενάκη, Το μαγνητόφωνον εις την ποινικήν δίκην και η ανάγκη προστασίας του προφορικού λόγου, ΠοινΧρ ΙΕ, 397 επ. · Αρ. Χαράλαμπακη, Το αξιόποινο των υποκλοπών και η οικονομική μεταχείριση του προϊόντος τους, ΝοΒ 2002, 1063-1064.

²⁸⁸ Βλ. Ι. Μανωλεδάκη, Η άρση του αδικού χαρακτήρα του απορρήτου των τηλεφωνημάτων και της ιδιωτικής συνομιλίας, ΠοινΔικ 3/2002, 277. Βλ. επίσης ΠεντΑερΛαρ 38/2008, ΝοΒ 2009, 672 επ.

²⁸⁹ Βλ. ΑΠ 1351/1997, ΠοινΔικ 1998, 96 (με παρατηρήσεις Γ. Συλίκου). Βλ. επίσης Στ. Χούρσογλου, Παρατηρήσεις στην ΑΠ 1537/2007, ΝοΒ 2008, 1903. Πρβλ. και ΣτΕ 3922/2005, ΔιΜΕΕ 2005, 564.

²⁹⁰ Βλ. Ι. Μανωλεδάκη, όπ. ανωτ., 277.

Τέλος, το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΔΔΑ) επί της υποθέσεως *Radio Twist AS κατά Σλοβακίας*²⁹¹ έκρινε ότι η ραδιοφωνική μετάδοση του περιεχομένου υποκλαπίσας –χωρίς την ανάμειξη των υπαλλήλων του ραδιοφωνικού σταθμού– τηλεφωνικής συνομιλίας μελών της κυβέρνησης, η οποία αφορούσε θέμα που ενδιέφερε έντονα την κοινή γνώμη²⁹², δεν πλήττει τη φήμη, ούτε συνιστά προσβολή της αξιοπρέπειας των εν λόγω δημοσίων προσώπων. Αντιθέτως, ήταν σύμφωνη με το άρθρο 10 της ΕΣΔΑ και παρίστατο δικαιολογημένη από τον προορισμό των μέσων μαζικής ενημέρωσης να παρέχουν στο κοινό πληροφόρηση σχετικά με ζητήματα δημοσίου ενδιαφέροντος.²⁹³ Το ΕΔΔΑ κατέληξε στην παραπάνω απόφαση κατόπιν στάθμισης του δικαιώματος προστασίας της προσωπικότητας των δημοσίων προσώπων και του δικαιώματος του κοινού προς πληροφόρηση για θέματα δημοσίου ενδιαφέροντος.

στ. Άρση του απορρήτου

αα) Άρση του απορρήτου κατά το ν. 2225/1994

Στο άρθρο 19 § 1 εδ. β' Σ²⁹⁴ εμπεριέχεται «ειδική επιφύλαξη νόμου», δυνάμει της οποίας ο συντακτικός νομοθέτης αναθέτει στον κοινό νομοθέτη το έργο να θεσπίσει τις εγγυήσεις, δηλαδή τις διαδικαστικές προϋποθέσεις, υπό τις οποίες η δικαστική αρχή και μόνον αυτή θα μπορεί να διατάζει την άρση του απόρρητου για λόγους εθνικής ασφάλειας ή για τη διακρίβωση

²⁹¹ Βλ. ΕΔΔΑ απόφαση 19^{ης}.12.2006 επί της υπ' αριθμ. 62202/2000 υποθέσεως *Radio Twist AS κατά Σλοβακίας*, ΔιΜΕΕ 1/2007, 139 επ. (με σημείωμα *Α. Κουσουνή*).

²⁹² Η συνομιλία αφορούσε τη διοίκηση ασφαλιστικής εταιρείας, η οποία ελεγχόταν από το κράτος.

²⁹³ Βλ. *Α. Κουσουνή*, Σημείωμα στην απόφαση ΕΔΔΑ 19^{ης}.12.2006 επί της υπ' αριθμ. 62202/2000 υποθέσεως *Radio Twist AS κατά Σλοβακίας*, ΔιΜΕΕ 1/2007, 141 · *Κ. Βούλγαρη*, Το δικαίωμα της δημοσιογραφικής έρευνας – Σκιαγράφηση του περιεχομένου του και οριοθέτησή του σε σχέση με το δικαίωμα της προσωπικότητας, ΔιΜΕΕ 3/2007, 367. Βλ. επίσης *Β. Τζέμο*, Η ραδιοφωνική μετάδοση απόρρητης τηλεφωνικής επικοινωνίας δημοσίων προσώπων στη νομολογία του ΕΔΔΑ, ΔιΜΕΕ 2/2007, 211 επ.

²⁹⁴ Άρθρο 19 § 1 εδ. β' Σ: «Νόμος ορίζει τις εγγυήσεις υπό τις οποίες η δικαστική αρχή δεν δεσμεύεται από το απόρρητο για λόγους εθνικής ασφάλειας ή για διακρίβωση ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων.». Στη διάταξη αυτή ασκήθηκε δριμεία κριτική. Υποστηρίχθηκε ότι αποτελεί οπισθοδρόμηση, καθώς προέρχεται από τα δικτατορικά συνταγματικά κείμενα. Βλ. *Πρ. Παυλόπουλο*, Τεχνολογική εξέλιξη και συνταγματικά δικαιώματα – Οι σύγχρονες περιπέτειες του απορρήτου των ανταποκρίσεων, ΝοΒ 1987, 1513.

ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων.²⁹⁵ Οι εγγυήσεις αυτές δεν απαντούν σε διάσπαρτες διατάξεις της ελληνικής έννομης τάξης, αλλά εμπεριέχονται αποκλειστικά και μόνο στον εκτελεστικό του άρθρου 19 § 1 εδ. β' Σ νόμο 2225/1994²⁹⁶, όπως έχει τροποποιηθεί²⁹⁷ και ισχύει σήμερα.²⁹⁸ Ο ν. 2225/1994 κατ' επιταγήν του Συντάγματος ορίζει ότι η ειδική ανακριτική πράξη²⁹⁹ της άρσης του απορρήτου των επικοινωνιών³⁰⁰ διατάσσεται μόνο για λόγους εθνικής ασφάλειας (άρθρο 3) ή για τη διακρίβωση ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων (άρθρο 4). Ορθώς, λοιπόν, το Μονομελές Πρωτοδικείο Αθηνών έκρινε ότι δεν συντρέχει περίπτωση άρσης του απορρήτου της τηλεφωνικής επικοινωνίας λόγω τηλεφωνικών κλήσεων σε συνδρομήτρια κινητής τηλεφωνίας από άγνωστα πρόσωπα, τα οποία στην απάντησή της παρέμεναν βωβά.³⁰¹

Όταν πρόκειται για λόγους εθνικής ασφαλείας η αίτηση για την άρση απορρήτου μπορεί να υποβληθεί από δικαστική ή άλλη πολιτική, στρατιωτική ή αστυνομική δημόσια αρχή, η οποία είναι αρμόδια για το θέμα. Η αίτηση απευθύνεται προς τον Εισαγγελέα Εφετών του τόπου της αιτούσας αρχής ή του τόπου, που πρόκειται να επιβληθεί η άρση. Ο Εισαγγελέας Εφετών αποφασίζει εντός εικοσιτεσσάρων (24) ωρών για την άρση ή όχι του απορρήτου και εκδίδει σχετική διάταξη.

Όσον αφορά δε στην άρση απορρήτου για τη διακρίβωση ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων, στο άρθρο 4 § 1 του ν. 2225/1994 απαριθμούνται περιοριστικά³⁰² τα αδικήματα για τα οποία είναι επιτρεπτή. Ενδεικτικά αναφέρονται τα εξής: εσχάτη προδοσία (134 Π.Κ.),

²⁹⁵ Βλ. *Ν. Παπαδόπουλο*, Προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας: Ερμηνευτική προσέγγιση του άρθρου 19 του Συντάγματος της Ελλάδας (2008), σελ. 265.

²⁹⁶ Για σχολιασμό του νόμου βλ. *Χρ. Ανυτέρη*, Η άρση του απορρήτου της επικοινωνίας ως μέσο αντεγκληματικής πολιτικής—Μια παρουσίαση και κριτική των σχετικών διατάξεων του ν. 2225/1994, ΠονΧρ ΜΕ, 119 επ.

²⁹⁷ Ο ν. 2225/1994 έχει τροποποιηθεί με τους νόμους υπ' αριθμ. 3115/2003, 3606/2007, 3658/2008 και 3666/2008.

²⁹⁸ Βλ. *Ν. Παπαδόπουλο*, όπ. ανωτ., σελ. 269.

²⁹⁹ Σε αντίθεση προς τις γενικές, οι ειδικές ανακριτικές πράξεις διενεργούνται για συγκεκριμένα μόνο εγκλήματα, που προβλέπονται περιοριστικά σε διατάξεις ειδικού ποινικού νόμου υπό συγκεκριμένες και σαφείς προϋποθέσεις και διατυπώσεις. Βλ. *Γρ. Τσόλια*, Οι ελεγκτικές αρμοδιότητες της Αρχής Διασφάλισης του Απορρήτου των Επικοινωνιών (Μια πρώτη προσέγγιση), ΔιΜΕΕ 4/2005, 540.

³⁰⁰ Για τη νομική φύση της άρσης του απορρήτου ως ειδικής ανακριτικής πράξης βλ. άρθρο 253^Α § 1 περ. γ' ΚΠΔ.

³⁰¹ Βλ. ΜΠρΑθ 29175/1999, ΤΝΠ ΔΣΑ.

³⁰² Βλ. *Ν. Παπαδόπουλο*, όπ. ανωτ., σελ. 285, ο οποίος παρατηρεί εύστοχα ότι: «Εξ αντιδιαστολής συνάγεται, δεδομένου ότι οι διατάξεις που προβλέπουν την άρση του απορρήτου ως εξαίρεση από τη συνταγματική προστασία του σχετικού δικαιώματος είναι στενά ερμηνευτές, ότι δεν είναι επιτρεπτή η αποδέσμευση της δικαστικής αρχής για τη διακρίβωση άλλων εγκλημάτων ούτε χωρεί διορθωτική ερμηνεία του νόμου.».

προπαρασκευαστικές πράξεις εσχάτης προδοσίας (135 Π.Κ.), επιβουλή της ακεραιότητας της χώρας (138 Π.Κ.), παραβίαση μυστικών Πολιτείας (146 Π.Κ.), κατασκοπεία (148 Π.Κ.), βία κατά του πολιτικού σώματος ή της Κυβέρνησης (157 § 1 Π.Κ.), δωροδοκία (159 § 3 Π.Κ.), προσβολές κατά του Προέδρου της Δημοκρατίας (168 § 1 Π.Κ.), συγκρότηση ή συμμετοχή σε εγκληματική οργάνωση (187 § 1 Π.Κ.), ματαίωση δίωξης ή αποκάλυψης εγκληματικής οργάνωσης (187 § 2 Π.Κ.), παραχάραξη νομίσματος (207 Π.Κ.), προπαρασκευαστικές πράξεις παραχάραξης νομίσματος (211 Π.Κ.), κυκλοφορία παραχαραγμένων νομισμάτων (208 Π.Κ.), παθητική και ενεργητική δωροδοκία (235 περ. β' Π.Κ., 236 περ. β' Π.Κ.), δωροδοκία δικαστή (237 § 1 περ. β' και § 2 περ. β' Π.Κ.), εμπρησμός (264 περ. β' Π.Κ.), έκρηξη (270 Π.Κ.), ανθρωποκτονία με πρόθεση (299 Π.Κ.), αρπαγή (322 Π.Κ.), αρπαγή ανηλίκων (324 §§ 2-3 Π.Κ.), κατάχρηση ανηλίκων σε ασέλγεια (342 §§ 1-4 Π.Κ.), διευκόλυνση ακολασίας άλλων (348 Π.Κ.), πορνογραφία ανηλίκων (348^A Π.Κ.), διακεκριμένες περιπτώσεις κλοπής (374 Π.Κ.), ληστεία (380 Π.Κ.), εκβίαση (385 Π.Κ.), ορισμένα εγκλήματα του Στρατιωτικού Ποινικού Κώδικα κ.τ.λ.³⁰³

Η άρση του απορρήτου για τη διακρίβωση ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων στρέφεται κατά συγκεκριμένου προσώπου ή προσώπων που έχουν σχέση με την υπό έρευνα υπόθεση ή βάσει συγκεκριμένων περιστατικών προκύπτει ότι λαμβάνουν ή μεταφέρουν συγκεκριμένα μηνύματα που αφορούν ή προέρχονται από τον κατηγορούμενο ή χρησιμοποιούνται ως σύνδεσμοί του.³⁰⁴ Επιβάλλεται με διάταξη του Συμβουλίου Εφετών ή Πλημμελειοδικών³⁰⁵ που είναι καθ' ύλην και κατά τόπον αρμόδιο για τη διακρίβωση του εγκλήματος με το οποίο σχετίζεται η άρση³⁰⁶ και είναι επιτρεπτή μόνο αν διαπιστωθεί ότι η διερεύνηση της υπόθεσης ή η εξακρίβωση του τόπου διαμονής του κατηγορουμένου είναι αδύνατη ή ουσιωδώς δυσχερής χωρίς αυτήν³⁰⁷. Αίτηση για την άρση του απορρήτου μπορεί να υποβάλει στο Συμβούλιο ο καθ'

³⁰³ Ο νόμος αναφέρεται και στα αδικήματα των άρθρων 89, 90 και 93 του ν. 1165/1918 (τελωνειακές παραβάσεις), ο οποίος, όμως, δεν ισχύει πια.

³⁰⁴ Βλ. άρθρο 4 § 3 του ν. 2225/1994.

³⁰⁵ Σύμφωνα με το άρθρο 4 § 6 του ν. 2225/1994: «Σε εξαιρετικά επείγουσες περιπτώσεις την άρση μπορεί να διατάζει ο εισαγγελέας που ενεργεί την προανάκριση ή προκαταρκτική εξέταση και ο ανακριτής που ενεργεί την τακτική ανάκριση. Σε κάθε περίπτωση, όμως, ο εισαγγελέας ή ο ανακριτής υποχρεούνται να εισαγάγουν το ζήτημα με σχετική αίτησή τους στο Συμβούλιο μέσα σε προθεσμία τριών (3) ημερών. Η ισχύς της διάταξης παύει αυτοδικαίως με τη λήξη της τριήμερης αυτής προθεσμίας ή, αν το ζήτημα εισαχθεί εμπροθέσμως, από την έκδοση της σχετικής διάταξης του Συμβουλίου.»

³⁰⁶ Βλ. άρθρο 4 § 4 του ν. 2225/1994.

³⁰⁷ Βλ. άρθρο 4 § 2 του ν. 2225/1994.

ύλην και κατά τόπον αρμόδιος εισαγγελέας, ο οποίος εποπτεύει ή ενεργεί προανάκριση ή προκαταρκτική εξέταση και ο ανακριτής, ο οποίος ενεργεί τακτική ανάκριση για το έγκλημα. Το Συμβούλιο αποφασίζει εντός εικοσιτεσσάρων (24) ωρών για την άρση ή όχι του απορρήτου.³⁰⁸

Απόσπασμα της διάταξης, που περιλαμβάνει και το διατακτικό της, παραδίδεται με απόδειξη μέσα σε κλειστό φάκελο: α) στον πρόεδρο ή το διοικητικό συμβούλιο ή το γενικό διευθυντή ή τον εκπρόσωπο του νομικού προσώπου στο οποίο υπάγεται το μέσο ανταπόκρισης ή επικοινωνίας. Σε περίπτωση ατομικής επιχείρησης, το απόσπασμα παραδίδεται στον επιχειρηματία. β) Αν το νομικό πρόσωπο υπάγεται στον έλεγχο ή την εποπτεία του κράτους, το απόσπασμα παραδίδεται και στον Υπουργό που εποπτεύει το νομικό αυτό πρόσωπο ή στον Υπουργό που προΐσταται της δημόσιας υπηρεσίας. Στην Α.Δ.Α.Ε. παραδίδεται μέσα σε κλειστό φάκελο, όλο το κείμενο της διάταξης που επιβάλλει την άρση του απορρήτου.³⁰⁹

Η χρονική διάρκεια της άρσης του απορρήτου δεν μπορεί να υπερβαίνει τους δύο (2) μήνες. Αν εξακολουθούν να υφίστανται οι λόγοι της άρσης, είναι δυνατό να δοθούν παρατάσεις, οι οποίες, όμως, δεν επιτρέπεται να υπερβαίνουν συνολικά τη διάρκεια των δέκα (10) μηνών, εκτός αν πρόκειται για λόγους εθνικής ασφάλειας.³¹⁰

ββ) Ειδικοί λόγοι άρσης απορρήτου κατά το ν. 3471/2006

Τα ψηφιακά δίκτυα και τα δίκτυα κινητής τηλεφωνίας προσφέρουν στον καλούμενο τη δυνατότητα αναγνώρισης ταυτότητας της καλούσας γραμμής, πριν την έναρξη της επικοινωνίας, δηλαδή πριν απαντήσει στην κλήση.³¹¹ Επιπλέον, ο νόμος προβλέπει τη δυνατότητα επέκτασης της τεχνολογικής δυνατότητας αναγνώρισης καλούσας και συνδεδεμένης γραμμής και στα αναλογικά δίκτυα, εφόσον αυτό είναι τεχνικώς εφικτό και δεν συνεπάγεται δυσανάλογη οικονομική επιβάρυνση.³¹²

³⁰⁸ Βλ. άρθρο 4 § 5 του ν. 2225/1994.

³⁰⁹ Βλ. άρθρο 5 § 4 του ν. 2225/1994.

³¹⁰ Βλ. άρθρο 5 § 6 του ν. 2225/1994.

³¹¹ Βλ. *Α. Μήτρον*, Η νέα Οδηγία 2002/58/ΕΚ για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες, ΔιΜΕΕ 2004, 374.

³¹² Βλ. άρθρο 3 § 3 του ν. 3471/2006. Βλ. επίσης Εισηγητική Έκθεση ν. 3471/2006 εις ΚΝοΒ 2006, 1072.

Ως αντιστάθμισμα σε αυτή τη δυνατότητα ο νόμος παρέχει το δικαίωμα στον καλούντα χρήστη να εμποδίζει με απλά μέσα και ατελώς αυτή τη λειτουργία (σύστημα opt-out³¹³) ανά κλήση και στον καλούντα συνδρομητή ανά γραμμή³¹⁴. Το δικαίωμα αυτό αποτελεί ειδικότερη μορφή του δικαιώματος αντίρρησης του υποκειμένου (χρήστη ή συνδρομητή) για την επεξεργασία των προσωπικών του δεδομένων στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών.³¹⁵

Ωστόσο, το δικαίωμα απόκρυψης της ταυτότητας του καλούντος χρήστη δεν θα πρέπει να αποτελεί ενθαρρυντικό στοιχείο για τη διενέργεια κακόβουλων ή ενοχλητικών κλήσεων, ούτε ανάχωμα στην αντιμετώπιση καταστάσεων έκτακτης ανάγκης.³¹⁶ Για το λόγο δε τούτο, στην παράγραφο 7 του άρθρου 8 του ν. 3471/2006 προβλέπεται η δυνατότητα εξουδετέρωσης της μη αναγραφής της ταυτότητας της καλούσας γραμμής για τον εντοπισμό κακόβουλων ή ενοχλητικών κλήσεων και για κλήσεις άμεσης επέμβασης χωρίς τη συγκατάθεση του συνδρομητή ή χρήστη (σύστημα no-opt³¹⁷). Ειδικότερα:

i. Εντοπισμός κακόβουλων ή ενοχλητικών κλήσεων

Στην περίπτωση α' της παραγράφου 7 του άρθρου 8 του ν. 3471/2006 προβλέπεται η δυνατότητα εξουδετέρωσης της απόκρυψης της καλούσας γραμμής για τον εντοπισμό κακόβουλων³¹⁸ ή ενοχλητικών³¹⁹ κλήσεων για περιορισμένο χρονικό διάστημα μετά από αίτηση του συνδρομητή. Η εξουδετέρωση της απόκρυψης και, συνακόλουθα, η αποκάλυψη του αριθμού του καλούντος αποτελεί όχι μόνο επιτρεπτή αποκάλυψη προσωπικών δεδομένων, αλλά και μορφή άρσης του απορρήτου των επικοινωνιών.³²⁰ Η άρση του απορρήτου, όμως, εν προκειμένω, διενεργείται με διοικητική διαδικασία χωρίς

³¹³ Βλ. *Κ. Χριστοδούλου*, *Επιτομή ηλεκτρονικού αστικού δικαίου* (2008), σελ. 23.

³¹⁴ Βλ. άρθρο 8 § 1 του ν. 3471/2006.

³¹⁵ Βλ. *Ε. Αλεξανδροπούλου-Αιγυπτιάδου*, *Νομική διασφάλιση του απορρήτου των κινητών επικοινωνιών* (Η ελληνική νομική ρύθμιση ενόψει και του πρόσφατου Ν. 3674/2008), *ΔiMEE* 4/2008, 458 · *Β. Τουντόπουλο*, *Η προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στον τομέα των τηλεπικοινωνιών- Η προσαρμογή του ελληνικού δικαίου στην Οδηγία 97/66*, *ΔΕΕ* 5/2000, 483.

³¹⁶ Βλ. *Β. Τουντόπουλο*, *όπ. ανωτ.*, 483.

³¹⁷ Βλ. *Κ. Χριστοδούλου*, *Επιτομή ηλεκτρονικού αστικού δικαίου* (2008), σελ. 23.

³¹⁸ Βλ. άρθρο 2 της υπ' αριθμ. 159/2006 απόφασης της ΑΔΑΕ (Φ.Ε.Κ. Β' 1853/21.12.2006).

³¹⁹ Βλ. άρθρο 2 της υπ' αριθμ. 159/2006 απόφασης της ΑΔΑΕ (Φ.Ε.Κ. Β' 1853/21.12.2006).

³²⁰ Βλ. *Σπ. Τάσση*, *Άρση απόκρυψης καλούντος σε περίπτωση κακόβουλων ή οχληρών κλήσεων: Νόμιμη αποκάλυψη προσωπικών δεδομένων ή άρση του απορρήτου;*, *ΔiMEE* 3/2005, 402.

την τήρηση των εγγυήσεων του άρθρου 19 § 1 εδ. β' Σ. Άλλωστε, ο εντοπισμός κακόβουλων ή οχληρών κλήσεων δεν εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του ν. 2225/1994, σύμφωνα με τον οποίο η άρση του απορρήτου γίνεται αποκλειστικά και μόνο για λόγους εθνικής ασφάλειας ή για τη διακρίβωση ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων³²¹. Τα δεδομένα που προκύπτουν από την εξουδετέρωση της απόκρυψης αποθηκεύονται και είναι διαθέσιμα από τον φορέα παροχής δημοσίου δικτύου μόνο έναντι του συνδρομητή ή χρήστη που ζητεί τον εντοπισμό και, κατόπιν, διαγράφονται.

Η Αρχή Διασφάλισης Απορρήτου των Επικοινωνιών (Α.Δ.Α.Ε.) εξέδωσε κατ' εξουσιοδότηση του άρθρου 8 § 7 περ. α' εδ. γ' του ν. 3471/2006 την υπ' αριθμ. 159/2006 απόφασή της³²², με την οποία καθορίζεται η ειδικότερη διοικητική διαδικασία με βάση την οποία εξουδετερώνεται η απόκρυψη της καλούσας γραμμής. Στο άρθρο 2 της ως άνω αποφάσεως αποσαφηνίζεται η έννοια των όρων κακόβουλη και ενοχλητική κλήση. Κακόβουλη κλήση είναι, λοιπόν, αυτή που ενέχει ιδίως απειλή βίας ή άλλης παράνομης πράξης ή παράλειψης, εξύβριση, προσβολή της γενετήσιας αξιοπρέπειας ή εκβιασμό, ενώ ενοχλητική κλήση είναι αυτή που, χωρίς να είναι κακόβουλη, διαταράσσει την οικιακή ειρήνη και προκαλεί ανησυχία (λ.χ. σιωπηλές και επαναλαμβανόμενες κλήσεις).

Με την ως άνω απόφαση παρέχεται στο συνδρομητή ή χρήστη το δικαίωμα να υποβάλλει αίτηση προς τον Υπόχρεο Πάροχο για τον εντοπισμό κακόβουλων ή ενοχλητικών κλήσεων. Σκοπός της ρύθμισης είναι η χρήση των δεδομένων που αποκαλύπτονται για τη δικαστική προστασία του θιγομένου.³²³ Πρόκειται, δηλαδή, για υποχώρηση του δικαιώματος απορρήτου των επικοινωνιών μπροστά στο υπέρτερο δικαίωμα έννομης προστασίας του δέκτη των κακόβουλων ή ενοχλητικών κλήσεων.³²⁴

Η αίτηση του χρήστη ή συνδρομητή κρίνεται παραδεκτή, εφόσον: α) έχουν συμπληρωθεί όλα τα στοιχεία που αναφέρονται στο τυποποιημένο έντυπό της και β)

³²¹ Βλ. ανωτ. Κεφάλαιο Γ IV στ υπό αα).

³²² Η απόφαση αυτή έχει δημοσιευθεί στο Φ.Ε.Κ. Β' 1853/21.12.2006.

³²³ Βλ. Γρ. Τσόλια, Τα τηλεπικοινωνιακά δεδομένα υπό το πρίσμα του απορρήτου: προβληματισμοί εν όψει της ενσωμάτωσης της Οδηγίας 2002/58/EK, ΔιΜΕΕ 2004, 367.

³²⁴ Βλ. Κ. Χριστοδούλου, Προστασία της προσωπικότητας και της συμβατικής ελευθερίας στα κοινωφελή δίκτυα (2006), αρ. 173. Βλ. και Ι. Μπακόπουλο, Η παροχή δικαστικής προστασίας μέσα από τον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής και των προσωπικών δεδομένων, ΕλλΔνη 2007, 1341, ο οποίος παρατηρεί εύστοχα ότι «η ικανοποίηση του δικαιώματος παροχής έννομης προστασίας δεν μπορεί να ματαιώνεται με την οχύρωση του ατόμου πίσω από την επίκληση διατάξεων περί απορρήτου ή περί της προστασίας των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα.».

υποβάλλεται αποδεδειγμένα από τον συνδρομητή της καλούμενης γραμμής.³²⁵ Ωστόσο, για να γίνει δεκτή, επιβάλλεται να είναι όχι μόνο παραδεκτή, αλλά και αιτιολογημένη.³²⁶ Όμως, το κατά πόσο αυτή η επίκληση κακόβουλων ή ενοχλητικών κλήσεων είναι βάσιμη δεν είναι δυνατόν ούτε να αποδειχθεί³²⁷ από τον αιτούντα, ούτε να ελεγχθεί ή να διερευνηθεί από τον πάροχο. Στην ουσία, δηλαδή, η ως άνω απόφαση δεν παρέχει κανένα εγγύριο που να διασφαλίζει ότι ο αιτών την εξουδετέρωση της απόκρυψης έχει βάσιμο λόγο και δεν επικαλείται δήθεν κακόβουλες ή οχληρές κλήσεις με σκοπό να παρακάμψει το απόρρητο των επικοινωνιών.

Αν η αίτηση, λοιπόν, είναι παραδεκτή και αιτιολογημένη, τότε ο Υπόχρεος Πάροχος προβαίνει στην εξουδετέρωση της απόκρυψης της καλούσας γραμμής για το χρονικό διάστημα που έχει ζητήσει ο συνδρομητής, το οποίο είναι περιορισμένο, δηλαδή δεν μπορεί να υπερβαίνει τις δεκαπέντε (15) ημέρες, και άρχεται δύο (2) εργάσιμες ημέρες από την ημερομηνία παραλαβής της αίτησης από τον πάροχο.³²⁸ Μάλιστα, κατά το χρονικό διάστημα της εξουδετέρωσης ο πάροχος υποχρεούται να ενημερώνει με ηχογραφημένο μήνυμα τους καλούντες τον αριθμό του συνδρομητή που έχει υποβάλει αίτηση για τον εντοπισμό κακόβουλων ή ενοχλητικών κλήσεων ότι η δυνατότητα μη αναγραφής της καλούσας γραμμής προς τον συγκεκριμένο καλούμενο αριθμό πρόκειται να εξουδετερωθεί.³²⁹ Τα στοιχεία που θα είναι διαθέσιμα έναντι του αιτούντα τον εντοπισμό κακόβουλων ή ενοχλητικών κλήσεων περιορίζονται στον καλούντα αριθμό τηλεφώνου, την ημερομηνία, την ώρα και τη διάρκεια της κλήσης. Για τη διάθεση δε περαιτέρω στοιχείων επικοινωνίας η απόφαση της ΑΔΑΕ παραπέμπει στους όρους και τις διαδικασίες του ν. 2225/1994 και του Π.Δ. 47/2005.³³⁰

Στο σημείο δε τούτο πρέπει να καταστεί σαφές ότι η προαναφερθείσα διοικητική διαδικασία εξουδετέρωσης απόκρυψης της καλούσας γραμμής τίθεται σε εφαρμογή κατόπιν αίτησης του συνδρομητή (αφού αυτός έχει ήδη δεχθεί κακόβουλες ή οχληρές κλήσεις) και αφορά αποκλειστικά και μόνο μελλοντικές εισερχόμενες κλήσεις.

³²⁵ Βλ. άρθρο 4 § 3 της υπ' αριθμ. 159/2006 απόφασης της ΑΔΑΕ (Φ.Ε.Κ. Β' 1853/21.12.2006).

³²⁶ Βλ. άρθρο 4 § 7 της υπ' αριθμ. 159/2006 απόφασης της ΑΔΑΕ (Φ.Ε.Κ. Β' 1853/21.12.2006).

³²⁷ Πρβλ. Κ. Χριστοδούλου, Προστασία της προσωπικότητας και της συμβατικής ελευθερίας στα κοινωφελή δίκτυα (2006), αρ. 176.

³²⁸ Βλ. άρθρο 5 § 1 της υπ' αριθμ. 159/2006 απόφασης της ΑΔΑΕ (Φ.Ε.Κ. Β' 1853/21.12.2006).

³²⁹ Βλ. άρθρο 3 § 5 της υπ' αριθμ. 159/2006 απόφασης της ΑΔΑΕ (Φ.Ε.Κ. Β' 1853/21.12.2006).

³³⁰ Βλ. άρθρο 5 § 2 της υπ' αριθμ. 159/2006 απόφασης της ΑΔΑΕ (Φ.Ε.Κ. Β' 1853/21.12.2006).

Προκειμένου δε να αρθεί το απόρρητο για τις ήδη διενεργηθείσες κακόβουλες ή οχηρές κλήσεις, πρέπει να συντρέχουν οι προϋποθέσεις και να τηρηθεί η διαδικασία του ν. 2225/1994.

ii. Κλήσεις έκτακτης ανάγκης

Το άρθρο 8 § 7 εδ. β' του ν. 3471/2006 προβλέπει τη δυνατότητα εξουδετέρωσης της απόκρυψης της καλούσας γραμμής για κλήσεις άμεσης επέμβασης προς τις αρμόδιες υπηρεσίες που δέχονται τέτοιες κλήσεις ή προς αναγνωρισμένους από το κράτος ιδιωτικούς φορείς άμεσης επέμβασης, ώστε να δίδεται άμεση απάντηση στις κλήσεις αυτές ανεξάρτητα από την ύπαρξη προηγούμενης συγκατάθεσης του χρήστη ή συνδρομητή. Τα δεδομένα, που αποκαλύπτονται, αποθηκεύονται και είναι διαθέσιμα μόνο για το σκοπό της άμεσης απάντησης και επέμβασης και μόνο για το χρονικό διάστημα που είναι αναγκαίο για την ολοκλήρωση του σκοπού και, εν συνεχεία, διαγράφονται.

Επιπλέον, το άρθρο 6 § 4 του ν. 3471/2006 επιτρέπει κατ' εξαίρεση την επεξεργασία των δεδομένων θέσης των χρηστών ή συνδρομητών από τους τηλεπικοινωνιακούς παρόχους, προκειμένου να παράσχουν στις αρμόδιες για την αντιμετώπιση καταστάσεων έκτακτης ανάγκης αρχές (λ.χ. διωκτικές αρχές, υπηρεσίες πρώτων βοηθειών και πυρόσβεσης) τις απαραίτητες πληροφορίες για τον εντοπισμό του καλούντος. Υποστηρίζεται ότι η επεξεργασία αυτή είναι θεμιτή και σύμφωνη με το 19 Σ, όχι μόνο όταν οι αρμόδιες αρχές συμμετέχουν στην επικοινωνία (λ.χ. πολίτης τηλεφωνεί στην Αστυνομία ζητώντας βοήθεια, γιατί κάποιος τον αναζητεί, για να τον σκοτώσει), αλλά και όταν δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο καλών επιθυμεί τη γνωστοποίηση των δεδομένων θέσης του προς τις ανωτέρω αρχές με σκοπό τον εντοπισμό του και την άμεση επέμβασή τους για την αντιμετώπιση της κατάστασης εκτάκτου ανάγκης στην οποία ευρίσκεται³³¹ (λ.χ. η απαχθείσα κοπέλα τηλεφωνεί στον πατέρα της ζητώντας βοήθεια).

Κατ' εξουσιοδότηση δε των προαναφερθέντων άρθρων, έχει εκδοθεί η υπ' αριθμ. 155/2006 απόφαση της ΑΔΑΕ³³². Με αυτήν καθορίζονται οι διαδικασίες, ο τρόπος και οι

³³¹ Βλ. Ν. Παπαδόπουλο, Προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας: Ερμηνευτική προσέγγιση του άρθρου 19 του Συντάγματος της Ελλάδας (2008), σελ. 206.

³³² Φ.Ε.Κ. Β' 1775/6.12.2006.

τεχνικές λεπτομέρειες για την επεξεργασία των δεδομένων θέσης και την εξουδετέρωση της απόκρυψης καλούσας γραμμής για τις κλήσεις προς τον αριθμό έκτακτης ανάγκης 112.

γγ) Προστασία πνευματικής ιδιοκτησίας και άρση του απορρήτου

i. Το πρόβλημα

Η διαδικτυακή ανταλλαγή έργων που προστατεύονται από τις διατάξεις του ν. 2121/1993³³³ (λ.χ. μουσικά κομμάτια, ταινίες) μέσω ομότιμων (peer to peer) δικτύων³³⁴ είναι ευρέως διαδεδομένη.³³⁵ Αποτελεί μια ιδιαίτερη μορφή εύκολης και γρήγορης ηλεκτρονικής (διαδικτυακής) επικοινωνίας που διεξάγεται με τη βοήθεια ενός ειδικού προγράμματος ηλεκτρονικού υπολογιστή και καλύπτεται από τον ευρύ ορισμό της επικοινωνίας του άρθρου 2 της Οδηγίας 2002/58/EK³³⁶, καθώς η ανταλλαγή αρχείων αποτελεί ανταλλαγή πληροφορίας μεταξύ συγκεκριμένων χρηστών, στους οποίους αντιστοιχούν συγκεκριμένες διευθύνσεις IP.³³⁷ Βασικό γνώρισμά της είναι ότι τα ανταλλασσόμενα έργα δεν αποθηκεύονται σε κάποιον κεντρικό διακομιστή (server), αλλά στους υπολογιστές των χρηστών και είναι διαθέσιμα μόνο, εφόσον ο χρήστης είναι συνδεδεμένος στο διαδίκτυο.³³⁸

³³³ «Για την πνευματική ιδιοκτησία, συγγενικά δικαιώματα και πολιτιστικά θέματα».

³³⁴ Λ.χ. KaZaA κ.λ.π.

³³⁵ Βλ. *Α. Καλλινίκου*, Πνευματική ιδιοκτησία & Συγγενικά δικαιώματα (2008), σελ. 147 · *Ε. Παπακωνσταντίνου*, Νομικά θέματα πληροφορικής (2006), σελ. 433 · *Α. Βεζακίδη*, Σημείωμα στην απόφαση ΔΕΚ της 29^{ης} Ιανουαρίου 2008 επί της υποθέσεως C-275/06, Αρμ 2008, 1118 · *Τ. Βιδάλη/Α. Τάκη*, Το νέο status του πολίτη στην Κοινωνία της Πληροφορίας, εις: *Α. Χαραλαμπί/Τ. Βιδάλη/Ε. Κανελλοπούλου/Κ. Παπανικολάου/Χ. Πραπίδη/Α. Στεφάνου/Α. Τάκη*, Τηλεπικοινωνίες στην Κοινωνία της Πληροφορίας, σειρά: Δίκαιο και Κοινωνία στον 21^ο αιώνα, τ. 5 (2003), σελ. 87.

³³⁶ Σύμφωνα με το άρθρο 2 στοιχ. δ' της Οδηγίας 2002/58/EK, επικοινωνία αποτελεί «κάθε πληροφορία που ανταλλάσσεται ή διαβιβάζεται μεταξύ ενός πεπερασμένου αριθμού μερών μέσω μιας διαθέσιμης στο κοινό υπηρεσίας ηλεκτρονικών επικοινωνιών.»

³³⁷ Βλ. *Τ.-Ε. Συνοδινού*, Πνευματική ιδιοκτησία και νέες τεχνολογίες – Η σχέση χρήστη-δημιουργού (2008), σελ. 291.

³³⁸ Βλ. *Τ.-Ε. Συνοδινού*, όπ. ανωτ., σελ. 291 · *Ι. Καρακώστα*, Δίκαιο & Internet- Νομικά ζητήματα του Διαδικτύου (2003), σελ. 106-107 · *Ε. Βαγενά* εις *Α. Κοτσίρη/Ειρ. Σταματούδη*, Νόμος για την Πνευματική Ιδιοκτησία – Κατ' άρθρο ερμηνεία – Αρθρογραφία – Βιβλιογραφία – Νομολογία (2009), άρθρ. 64^Α, σελ. 1069 · *την ίδια*, Ζητήματα προστασίας και επιβολής των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας στο περιβάλλον του διαδικτύου, ΝοΒ 2007, 1065.

Στο πλαίσιο της διαδικτυακής ανταλλαγής προστατευόμενων έργων διακρίνουμε τρεις νομικά σημαντικές πράξεις, οι οποίες παρουσιάζουν ενδιαφέρον από τη σκοπιά της πνευματικής ιδιοκτησίας: α) η εμφάνιση του προστατευόμενου έργου στον υπολογιστή του χρήστη-«δότη» (upload), ώστε να είναι δυνατός ο εντοπισμός του από τους λοιπούς χρήστες, β) η διάθεση του έργου σε άλλους χρήστες, και γ) η τηλεφόρτωση-«κατέβασμα» (download) του έργου από ένα άλλο χρήστη-«λήπτη» στον υπολογιστή του³³⁹. Οι πράξεις αυτές είναι παράνομες, όταν διενεργούνται χωρίς την άδεια του δημιουργού ή των δικαιούχων δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας επί των ανταλλασσόμενων έργων και, συνακόλουθα, χωρίς την καταβολή αμοιβής.³⁴⁰

Ωστόσο, η τιμωρία των χρηστών που προβαίνουν σε παράνομη ανταλλαγή προστατευόμενων έργων μέσω δικτύων peer to peer τελεί υπό την προϋπόθεση όχι μόνον της ανίχνευσης της παράνομης πράξης, αλλά και της αποκάλυψης της ταυτότητας των χρηστών.³⁴¹ Προκειμένου δε να ταυτοποιηθεί ο χρήστης που «κατέβασε» παράνομα το προστατευόμενο έργο, πρέπει, αρχικά, να εντοπιστεί η διεύθυνση IP του³⁴² και, κατόπιν, να αναζητηθεί ο αριθμός τηλεφωνικής σύνδεσης, καθώς και το ονοματεπώνυμο και η διεύθυνση του συνδρομητή της

³³⁹ Για το ζήτημα ότι με την εμφάνιση του έργου στον υπολογιστή του χρήστη-«δότη» και το «κατέβασμα» στον υπολογιστή του χρήστη-«λήπτη» τίθεται σε εφαρμογή το δικαίωμα αναπαραγωγής (άρθρο 3 § 1 του ν. 2121/1993) και με τη διάθεση του έργου σε άλλους χρήστες τίθεται σε εφαρμογή το δικαίωμα παρουσίας/διάθεσης στο κοινό βλ. ειδικότερα *Α. Καλλινίκου*, όπ. ανωτ., σελ. 148 · *Τ.-Ε. Συνοδινού*, όπ. ανωτ., σελ. 271 επ. · *Ε. Βαγενά* εις *Α. Κοτσίρη/Ειρ. Σταματούδη*, Νόμος για την Πνευματική Ιδιοκτησία – Κατ’ άρθρο ερμηνεία – Αρθρογραφία – Βιβλιογραφία – Νομολογία (2009), άρθρ. 64^Α, σελ. 1070 · *την ίδια*, Ζητήματα προστασίας και επιβολής των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας στο περιβάλλον του διαδικτύου, ΝοΒ 2007, 1066 επ. · *Ι. Καρακώστα*, όπ. ανωτ., σελ. 116-117.

³⁴⁰ Βλ. *Α. Καλλινίκου*, όπ. ανωτ., σελ. 148 · *Τ.-Ε. Συνοδινού*, όπ. ανωτ., σελ. 268 · *Ε. Βαγενά*, Ζητήματα προστασίας και επιβολής των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας στο περιβάλλον του διαδικτύου, ΝοΒ 2007, 1066 · *Ι. Ιγγλεζάκη*, Επιτρεπόμενες πράξεις στο διαδίκτυο εκ μέρους των χρηστών από τη σκοπιά του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας, ΔΕΕ 6/2007, 671.

³⁴¹ Βλ. *Ι. Καρακώστα*, όπ. ανωτ., σελ. 111 · *Τ.-Ε. Συνοδινού*, όπ. ανωτ., σελ. 285.

³⁴² Για το γεγονός ότι ο εντοπισμός της διεύθυνσης IP του χρήστη ενός δικτύου peer to peer δεν είναι πάντοτε εφικτός βλ. *Τ.-Ε. Συνοδινού*, όπ. ανωτ., σελ. 287, όπου επισημαίνονται τα εξής: η απόκρυψη της διεύθυνσης IP του χρήστη αλλά και η αποτροπή της επικοινωνίας με ‘εχθρικές’ διευθύνσεις IP που χρησιμοποιούνται από οργανισμούς συλλογικής διαχείρισης για τη συλλογή των διευθύνσεων IP των χρηστών είναι τεχνικά δυνατή με εξειδικευμένα λογισμικά που δημιουργούν ένα τείχος πυροπροστασίας (firewall) και δεν επιτρέπουν την είσοδο σε ανεπιθύμητες διευθύνσεις.

σύνδεσης από τον πάροχο υπηρεσιών διαδικτύου.^{343,344} Αναφέρεται, λοιπόν, το ζήτημα κατά πόσο είναι επιτρεπτή η αποκάλυψη στοιχείων ταυτοποίησης των συνδρομητών του διαδικτύου που «τηλεφόρτωσαν» παράνομα τα προστατευόμενα έργα με σκοπό την έννομη προστασία του δημιουργού ή των δικαιούχων δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας και, ειδικότερα, με σκοπό την κίνηση αστικών δικών κατά των παρανομούντων.

ii. Η προδικαστική απόφαση του ΔΕΚ επί της υποθέσεως Promusicae v. Telefonica de Espana

Επί του προαναφερθέντος ζητήματος το ΔΕΚ εξέδωσε προδικαστική απόφαση³⁴⁵ στο πλαίσιο ένδικης διαφοράς μεταξύ αφενός του ισπανικού οργανισμού συλλογικής διαχείρισης Productores de Musica de Espana (Promusicae), που ενεργούσε για λογαριασμό των κατόχων δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας-μελών της, και αφετέρου της Telefonica de Espana, παρόχου διαδικτυακών υπηρεσιών, σχετικά με την άρνηση της τελευταίας να αποκαλύψει στην Promusicae δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα συνδρομητών της που χρησιμοποιούσαν το πρόγραμμα ανταλλαγής αρχείων με την ονομασία «KaZaA» και επέτρεπαν την πρόσβαση στον κοινόχρηστο κατάλογο αρχείων του προσωπικού τους υπολογιστή σε μουσικά κομμάτια, των οποίων τα περιουσιακά δικαιώματα εκμεταλλεύσεως ανήκουν σε μέλη της Promusicae.

³⁴³ Βλ. *T.-E. Συνοδινού*, όπ. ανωτ., σελ. 285 και 300 · *E. Βαγενά* εις *Α. Κοτσίρη/Ειρ. Σταματούδη*, Νόμος για την Πνευματική Ιδιοκτησία – Κατ’ άρθρο ερμηνεία – Αρθρογραφία – Βιβλιογραφία – Νομολογία (2009), άρθρ. 64^Α, σελ. 1074 · *την ίδια*, Οδηγία για την κοινωνία της πληροφορίας και τάσεις αναμόρφωσης της εύλογης αμοιβής, ΔιΜΕΕ 4/2006, 504-505.

³⁴⁴ Όπως εύστοχα παρατηρεί η *E. Βαγενά*, Ζητήματα προστασίας και επιβολής των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας στο περιβάλλον του διαδικτύου, ΝοΒ 2007, 1070-1071 «η ταυτοποίηση της διεύθυνσης IP με έναν χρήστη δεν αποτελεί βεβαίως αμάχητο τεκμήριο για την ενοχή κάποιου. [...] μπορεί να οδηγήσει στην ένδειξη του Η/Υ που ήταν συνδεδεμένος την επίμαχη χρονική στιγμή, όχι όμως απαραίτητα και του φυσικού προσώπου που τον χρησιμοποιούσε.».

³⁴⁵ Συνήθως, τα εθνικά δικαστήρια οδηγούνται σε προδικαστική παραπομπή στο ΔΕΚ σε περίπτωση αμφισβήτησεως της έννοιας κάποιας κοινοτικής διατάξεως, ώστε να εξασφαλιστεί ενιαία ερμηνεία της [βλ. *Ι. Καράκωστα*, Κοινοτικοί κανόνες & Εθνικό Αστικό Δίκαιο – Προβληματική-Νομοθεσία (1997), σελ. 40]. Το ΔΕΚ προβαίνει στην έκδοση προδικαστικών αποφάσεων, προκειμένου να ερμηνεύσει το κοινοτικό κεκτημένο, δυνάμει του άρθρου 234 ΕΚ.

Το ΔΕΚ³⁴⁶, προβαίνοντας σε ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου, απεφάνθη ότι οι Οδηγίες 2000/31/ΕΚ³⁴⁷, 2001/29/ΕΚ³⁴⁸, 2004/48/ΕΚ³⁴⁹ και 2002/58/ΕΚ δεν επιτάσσουν στα κράτη-μέλη να προβλέπουν την υποχρέωση γνωστοποίησης των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα χρηστών του διαδικτύου, προκειμένου να διασφαλίσουν την αποτελεσματική προστασία του δικαιώματος του δημιουργού στο πλαίσιο αστικής δίκης. Ωστόσο, κατά τη μεταφορά των οδηγιών αυτών στο εσωτερικό δίκαιο, τα κράτη-μέλη οφείλουν να βασίζονται σε ερμηνεία που καθιστά δυνατή τη διασφάλιση της ορθής ισορροπίας μεταξύ των διαφόρων θεμελιωδών δικαιωμάτων που προστατεύει η κοινοτική έννομη τάξη. Περαιτέρω, το ΔΕΚ έκρινε ότι οι αρχές και τα δικαστήρια των κρατών-μελών οφείλουν να ερμηνεύουν το εθνικό τους δίκαιο κατά τρόπο σύμφωνο προς τα παραγγέλματα του κοινοτικού νομοθέτη, όπως επιτάσσει η αρχή της υπεροχής του κοινοτικού δικαίου έναντι του εθνικού³⁵⁰. Τέλος, οφείλουν να μη βασίζονται σε ερμηνεία που θα μπορούσε να έλθει σε σύγκρουση με θεμελιώδη δικαιώματα ή με τις λοιπές γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου, όπως λ.χ. η αρχή της αναλογικότητας.³⁵¹

Επομένως, το ΔΕΚ με την ως άνω προδικαστική απόφαση απεφάνθη ότι το κοινοτικό δίκαιο αφήνει τη ρύθμιση του ζητήματος της αποτελεσματικής ενδίκου προστασίας του δικαιώματος του δημιουργού στη διακριτική ευχέρεια του εσωτερικού νομοθέτη κάθε κράτους-μέλους. Αυτός θα προβεί στη θέσπιση της εν λόγω ρύθμισης κατόπιν στάθμισης των θεμελιωδών δικαιωμάτων που, εν προκειμένω, συγκρούονται, ήτοι του δικαιώματος προστασίας

³⁴⁶ Βλ. προδικαστική απόφαση ΔΕΚ της 29^{ης} Ιανουαρίου 2008 επί της υποθέσεως C-275/06, Αρμ 2008, 1112 επ. (με σημείωμα Δ. Βεζακίδη).

³⁴⁷ Οδηγία 2000/31/ΕΚ της 8^{ης} Ιουνίου 2000 για ορισμένες νομικές πτυχές των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας, ιδίως του ηλεκτρονικού εμπορίου, στην εσωτερική αγορά («οδηγία για το ηλεκτρονικό εμπόριο») [ΕΕ L 178, σ. 1-16].

³⁴⁸ Οδηγία 2001/29/ΕΚ της 22ας Μαρτίου 2001 για την εναρμόνιση ορισμένων πτυχών του δικαιώματος του δημιουργού και συγγενικών δικαιωμάτων στην κοινωνία της πληροφορίας [ΕΕ L 167, σ. 10-19].

³⁴⁹ Οδηγία 2004/48/ΕΚ της 29^{ης} Απριλίου 2004 σχετικά με την επιβολή των δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας [ΕΕ L 157, σ. 45-86].

³⁵⁰ Για το ζήτημα της ερμηνείας του εθνικού δικαίου με βάση το κοινοτικό βλ. ειδικότερα Π. Παπανικολάου, Μεθοδολογία του Ιδιωτικού Δικαίου και Ερμηνεία των Δικαιοπραξιών (2000), αρ. 266-268 και 272 · Ι. Καρακώστα, Κοινοτικοί κανόνες & Εθνικό Αστικό Δίκαιο – Προβληματική-Νομοθεσία (1997), σελ. 36-38 · Ν. Δημαρά, Η εναρμονισμένη με το Σύνταγμα και το Κοινοτικό Δίκαιο ερμηνεία του ιδιωτικού δικαίου, ΝοΒ 2008, 2054-2056 · Μ. Σταθόπουλο εις: Μ. Σταθόπουλο/Αρ. Χιωτέλλη/Μ. Αυγουστιανάκη, Κοινοτικό Αστικό Δίκαιο Ι – Επιπτώσεις των κοινοτικών Οδηγιών στο δίκαιο του ΑΚ (1995), σελ. 12.

³⁵¹ Βλ. προδικαστική απόφαση ΔΕΚ της 29^{ης} Ιανουαρίου 2008 επί της υποθέσεως C-275/06, Αρμ 2008, 1112 επ. (με σημείωμα Δ. Βεζακίδη).

του ιδιωτικού βίου και του δικαιώματος προστασίας της ιδιοκτησίας, μέρος της οποίας αποτελεί και η πνευματική ιδιοκτησία³⁵². Πλήν όμως, η εσωτερική ρύθμιση κάθε κράτους-μέλους, αλλά και η ερμηνεία της επιβάλλεται να συμβαδίζει με τις γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου.

iii. Το νομικό καθεστώς στην Ελλάδα

Όσον αφορά στην ελληνική έννομη τάξη, πρέπει να επισημανθεί ότι τα στοιχεία των συνδρομητών υπηρεσιών διαδικτύου (διεύθυνση IP, αριθμός τηλεφωνικής σύνδεσης, ονοματεπώνυμο, διεύθυνση) αποτελούν δεδομένα κίνησης και υπάγονται στο προστατευτικό πεδίο του απορρήτου των επικοινωνιών, σύμφωνα με το άρθρο 4 § 1 του ν. 3471/2006. Επομένως, ο συσχετισμός και η αποκάλυψη των ανωτέρω στοιχείων από τον πάροχο υπηρεσιών διαδικτύου σε τρίτους χωρίς την έγγραφη συγκατάθεση³⁵³ του συνδρομητή αποτελεί αθέμιτη επεξεργασία προσωπικών δεδομένων και απαγορευμένη επέμβαση στη σφαίρα του απορρήτου.

Μοναδική περίπτωση που θα ήταν νόμιμη η ανακοίνωση των εν λόγω στοιχείων χωρίς τη συγκατάθεση του συνδρομητή αποτελεί αυτή της άρσης του απορρήτου υπό τις προϋποθέσεις και τις διαδικασίες του ν. 2225/1994. Ωστόσο, ο ν. 2225/1994 ορίζει κατηγορηματικά, κατ' επιταγήν του άρθρου 19 § 1 εδ. β' Σ, ότι άρση του απορρήτου των επικοινωνιών είναι επιτρεπτή μόνο για λόγους προστασίας της εθνικής ασφαλείας ή για τη διακρίβωση ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων. Στο άρθρο 4 του εν λόγω νόμου απαριθμούνται περιοριστικά, όπως αναλύθηκε ανωτέρω³⁵⁴, τα εγκλήματα για τα οποία είναι επιτρεπτή η άρση του απορρήτου. Πλήν όμως, στα εγκλήματα αυτά δεν συμπεριλαμβάνονται οι προσβολές των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Επομένως, σύμφωνα με το ισχύον ελληνικό νομοθετικό πλαίσιο δεν είναι επιτρεπτή η αποκάλυψη στοιχείων συνδρομητών που προέβησαν σε παράνομες ανταλλαγές προστατευόμενων έργων με σκοπό την έννομη προστασία του δημιουργού ή των δικαιούχων δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας.³⁵⁵

³⁵² Βλ. Δ. Βεζακίδη, Σημείωμα στην απόφαση ΔΕΚ της 29^{ης} Ιανουαρίου 2008 επί της υποθέσεως C-275/06, Αρμ 2008, 1119.

³⁵³ Βλ. άρθρο 5 § 5 του ν. 3471/2006.

³⁵⁴ Βλ. ανωτέρω Κεφάλαιο Γ IV στ. υπό αα).

³⁵⁵ Ωστόσο, μπορεί να θεμελιωθεί και η αντίθετη ερμηνεία, αν θεωρήσουμε ότι η διαδικτυακή ανταλλαγή προστατευόμενων έργων μέσω δικτύων peer to peer αποτελεί δημόσια ηλεκτρονική επικοινωνία (και όχι εμπιστευτική ιδιωτική επικοινωνία) και, ως εκ τούτου, δεν εμπίπτει στο προστατευτικό πεδίο του απορρήτου.

iv. Η λύση

Πως μπορεί να προστατευθεί, όμως, ο δημιουργός ή ο δικαιούχος δικαιώματος πνευματικής ιδιοκτησίας έναντι των παρανομούντων που οχυρώνονται πίσω από το απόρρητο; Ενδιαφέρον παρουσιάζει το ζήτημα αν ο πάροχος υπηρεσιών διαδικτύου μπορεί να διακόψει την παροχή υπηρεσιών προς τον παρανομούντα συνδρομητή. Υποστηρίζεται ότι η διακοπή αυτή μπορεί να διενεργηθεί βάσει σχετικού όρου της σύμβασης που, συνήθως, συνομολογείται μεταξύ του παρόχου και του συνδρομητή, ο οποίος προβλέπει ότι απαγορεύεται η χρήση των υπηρεσιών διαδικτύου για την τέλεση παρανόμων πράξεων, όπως λ.χ. διανομή και αποθήκευση υλικού που προστατεύεται από το δίκαιο της πνευματικής ιδιοκτησίας.³⁵⁶ Η καταγγελία της σύμβασης, λοιπόν, αφενός μεν αποτελεί έναν αποτελεσματικό τρόπο για την αποτροπή νέων προσβολών δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας, αφετέρου δε είναι μια ιδιαίτερα αυστηρή κύρωση, που εναπόκειται αποκλειστικά στη διακριτική ευχέρεια του παρόχου, περιορίζει την ελευθερία επικοινωνίας του συνδρομητή, βλάπτει την οικονομία και είναι αντίθετη προς την τεχνολογική πρόοδο.³⁵⁷ Επομένως, δεν είναι η πλέον ενδεδειγμένη λύση.³⁵⁸ Κι αυτό γιατί στην

Σύμφωνα με την άποψη αυτή, ο διαμοιρασμός προστατευόμενων έργων δεν αποτελεί ανταλλαγή ενός μηνύματος μεταξύ εξατομικευμένων προσώπων, αλλά χαρακτηρίζεται από την προσφορά τους σε έναν άδηλο αριθμό προσώπων. Κάθε χρήστης του δικτύου peer to peer προορίζεται από τον τρόπο λειτουργίας του δικτύου αυτού να επικοινωνεί με όλους τους άλλους χρήστες, ενώ στο δημόσιο αυτό εικονικό δίκτυο που δημιουργείται η διεύθυνση IP είναι ένα δημόσιο και ανοιχτά προσβάσιμο σε όλους τους χρήστες στοιχείο, ιδιαίτερα εφόσον ο κάτοχός της δεν προέβη σε ενέργειες οι οποίες υποδηλώνουν ότι επιθυμεί η διεύθυνση αυτή να παραμείνει μυστική. Υπό το πρίσμα των ανωτέρω σκέψεων η επικοινωνία μέσω δικτύων peer to peer δεν καλύπτεται από το απόρρητο και στην περίπτωση αυτή τυγχάνει εφαρμογής το γενικό δίκαιο περί προστασίας προσωπικών δεδομένων. Επομένως, η συλλογή διευθύνσεων IP των παρανομούντων χρηστών θα ήταν νόμιμη ύστερα από γνωστοποίηση στην Αρχή Προστασίας Προσωπικών Δεδομένων, εφόσον συντρέχει κάποια περίπτωση του άρθρου 5 του ν. 2472/1997. (Βλ. *T.-E. Συνοδινού*, Πνευματική ιδιοκτησία και νέες τεχνολογίες – Η σχέση χρήστη-δημιουργού (2008), σελ. 294-295).

³⁵⁶ Βλ. *Μ.-Α. Παπαδοπούλου*, Ο ρόλος των Φορέων Παροχής Διαδικτυακών Υπηρεσιών (ISPs) στην Ανταλλαγή Παρανόμων Αρχείων μέσω peer to peer Δικτύων – Υποχρέωση Εφαρμογής Τεχνολογικών Μέτρων Προστασίας, ΔιΜΕΕ 4/2007, 56.

³⁵⁷ Βλ. *Μ.-Α. Παπαδοπούλου*, όπ. ανωτ., 56 · *Α. Βεζακίδη*, Σημείωμα στην απόφαση ΔΕΚ της 29^{ης} Ιανουαρίου 2008 επί της υποθέσεως C-275/06, Αρμ 2008, 1119.

³⁵⁸ Βλ. *Α. Καλλινίκου*, Πνευματική Ιδιοκτησία και Αστικό Δίκαιο, ΧρΙΔ Θ/2009, 24.

ουσία μετακυλίεται η ευθύνη των συνδρομητών στους παρόχους υπηρεσιών διαδικτύου, οι οποίοι επωμίζονται το βάρος του ελέγχου των προσβολών δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας, που τελούνται από τους συνδρομητές τους.³⁵⁹

Πολλές χώρες προχωρούν σε ειδικές ρυθμίσεις, ώστε να αντιμετωπίσουν το μειονέκτημα της λύσης αυτής. Για παράδειγμα, στη Γαλλία υπεγράφη ένα τριμερές Μνημόνιο Συνεργασίας (Memorandum of Understanding) μεταξύ εκπροσώπων της κυβέρνησης, φορέων παροχής υπηρεσιών διαδικτύου και δικαιούχων δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας, το οποίο περιλαμβάνει μέτρα για την καταπολέμηση της διαδικτυακής πειρατείας. Το μνημόνιο επιτρέπει στους δικαιούχους να ελέγχουν το διαδίκτυο, ώστε στην περίπτωση που θα αντιληφθούν παράνομη διανομή προστατευόμενων έργων, θα κοινοποιήσουν τις διευθύνσεις IP των παρανομούντων σε μια ανεξάρτητη αρχή. Κατόπιν, ο επικεφαλής της αρχής, ο οποίος θα είναι δικαστής, θα αποστέλλει ηλεκτρονικώς μέσω του παρόχου υπηρεσιών διαδικτύου προειδοποιητικά μηνύματα στους συνδρομητές των οποίων οι διευθύνσεις IP χρησιμοποιήθηκαν για παράνομη ανταλλαγή προστατευόμενων έργων. Τα μηνύματα αυτά θα γνωστοποιούν στο συνδρομητή ότι, αν συνεχιστεί η παράνομη ανταλλαγή αρχείων από τη διεύθυνση IP τους, αυτός θα υποστεί κυρώσεις, οι οποίες θα συνίστανται στην αναστολή ή την οριστική διακοπή της σύνδεσης τους στο διαδίκτυο.³⁶⁰

Ένας ακόμα τρόπος με τον οποίο οι φορείς παροχής υπηρεσιών διαδικτύου μπορούν να συμβάλλουν στην καταπολέμηση της διαδικτυακής πειρατείας είναι με την εφαρμογή τεχνολογικών μέτρων προστασίας, πιο συγκεκριμένα, με χρήση λογισμικού φιλτραρίσματος των έργων που ανταλλάσσονται μέσω δικτύων peer to peer. Το λογισμικό αυτό, όταν εντοπίζει κάποιο έργο, το οποίο έχει προγραμματιστεί να προστατεύσει, θα καθιστά αδύνατο το «ανέβασμά» του στο διαδίκτυο.³⁶¹

Εν κατακλείδι, πρέπει να λεχθεί ότι, για να λυθεί το πρόβλημα, κρίνεται σκόπιμη η θέσπιση ειδικής κοινοτικής ρύθμισης. Πιο συγκεκριμένα, προκειμένου να υπερσκελιστούν τα προεκτεθέντα εμπόδια που δημιουργούνται από το ισχύον νομοθετικό πλαίσιο προστασίας των προσωπικών δεδομένων προτείνεται³⁶² να διερευνηθεί αν είναι δυνατή η θέσπιση ρύθμισης που

³⁵⁹ Βλ. *Ι. Καράκωστα*, Δίκαιο & Internet- Νομικά ζητήματα του Διαδικτύου (2003), σελ. 111-112.

³⁶⁰ Βλ. *Μ.-Δ. Παπαδοπούλου*, όπ. ανωτ., 56-57 · *Δ. Βεζακίδη*, όπ. ανωτ., 1119.

³⁶¹ Βλ. *Μ.-Δ. Παπαδοπούλου*, όπ. ανωτ., 57.

³⁶² Για την πρόταση αυτή βλ. ειδικότερα *Δ. Καλλινίκου*, Πνευματική Ιδιοκτησία και Αστικό Δίκαιο, ΧρΙΔ Θ/2009, 24.

θα προβλέπει ότι το δικαίωμα αναπαραγωγής και διάθεσης στο κοινό έργων μέσω ομότιμων δικτύων θα ασκείται μόνο μέσω οργανισμών συλλογικής διαχείρισης, στους οποίους θα καταβάλλεται εύλογη αμοιβή από τους παρόχους υπηρεσιών διαδικτύου. Οι οργανισμοί συλλογικής διαχείρισης θα διαπραγματεύονται και θα συμφωνούν την αμοιβή αυτή και θα προβάλλουν τις σχετικές αξιώσεις. Για τη συγκέντρωση του ποσού της εύλογης αυτής αμοιβής θα υπάρχει μικρή επιβάρυνση στα τέλη των συνδρομητών.

ζ. Οι αρμοδιότητες της Αρχής Διασφάλισης Απορρήτου των Επικοινωνιών

Με τη συνταγματική αναθεώρηση του 2001 προσετέθη στο άρθρο 19 Σ δεύτερη παράγραφος, με την οποία ο συνταγματικός νομοθέτης αναθέτει στον κοινό νομοθέτη την συγκρότηση ανεξάρτητης αρχής για τη διασφάλιση του απορρήτου των επικοινωνιών. Με τον εκτελεστικό του άρθρου 19 § 2 Σ νόμο 3115/2003 συγκροτήθηκε η Αρχή Διασφάλισης Απορρήτου των Επικοινωνιών (Α.Δ.Α.Ε.), η οποία έχει διοικητική αυτοτέλεια και αποτελεί πρόσθετη θεσμική εγγύηση για την προστασία του απορρήτου των επικοινωνιών. Η Α.Δ.Α.Ε. καλύπτεται από τις εγγυήσεις του άρθρου 101^Α Σ, όσον αφορά στην επιλογή, τη θητεία και την προσωπική και λειτουργική ανεξαρτησία των μελών της.³⁶³

Οι αρμοδιότητες της Α.Δ.Α.Ε.³⁶⁴ προσδιορίζονται στο άρθρο 6 του ν. 3115/2003. Σύμφωνα με αυτό, η Α.Δ.Α.Ε. είναι αρμόδια για τη διενέργεια τακτικών και εκτάκτων ελέγχων, αυτεπαγγέλτως ή κατόπιν καταγγελίας σε παρόχους υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών, ήτοι σε δημόσιες υπηρεσίες, οργανισμούς, επιχειρήσεις του ευρύτερου δημοσίου τομέα και ιδιωτικών επιχειρήσεων που ασχολούνται με τηλεπικοινωνιακές υπηρεσίες. Οι έλεγχοι αυτοί μπορεί, όπως αποφασφηνίζεται³⁶⁵ με το άρθρο 6 του ν. 3674/2008 «για την ενίσχυση του θεσμικού πλαισίου διασφάλισης του απορρήτου της τηλεφωνικής επικοινωνίας», να αφορούν την υποδομή των συστημάτων υλικού και λογισμικού και, γενικώς, των μέσων που τελούν υπό

³⁶³ Βλ. *Κ. Χρυσόγονο*, Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα (2002), σελ. 244 · *Γρ. Τσόλια*, Οι ελεγκτικές αρμοδιότητες της Αρχής Διασφάλισης του Απορρήτου των Επικοινωνιών (Μια πρώτη προσέγγιση), ΔιΜΕΕ 4/2005, 539.

³⁶⁴ Βλ. *Γρ. Τσόλια*, Η προληπτική και κατασταλτική δράση της Αρχής Διασφάλισης του Απορρήτου των Επικοινωνιών (ΑΔΑΕ) στο πλαίσιο των ελεγκτικών της αρμοδιοτήτων (Διενέργεια προανακριτικών πράξεων ή διοικητικών ελέγχων;), ΝοΒ 2009, 825 επ.

³⁶⁵ Βλ. *Γρ. Τσόλια*, Η ενίσχυση του θεσμικού πλαισίου διασφάλισης του απορρήτου της τηλεφωνικής επικοινωνίας σύμφωνα με τον Ν. 3674/2008 (Παρουσίαση και ερμηνευτική προσέγγιση των διατάξεων), ΔιΜΕΕ 3/2008, 345.

την εποπτεία του παρόχου, προκειμένου να διαπιστωθεί η τήρηση των διατάξεων της κείμενης νομοθεσίας για την προστασία του απορρήτου των επικοινωνιών. Επίσης, δύνανται να περιλαμβάνουν και τεχνικές δοκιμές με χρήση της υποδομής του παρόχου ή της υποδομής των συστημάτων υλικού και λογισμικού που διαθέτει η Α.Δ.Α.Ε. ή άλλη δημόσια αρχή. Οι έλεγχοι αυτοί έχουν διοικητικό χαρακτήρα³⁶⁶, διενεργούνται, δηλαδή, με σκοπό την πρόληψη, αποτροπή και καταστολή της παραβίασης της νομοθεσίας περί προστασίας του απορρήτου των επικοινωνιών από τη Διοίκηση³⁶⁷. Ωστόσο, στην περίπτωση κατά την οποία ο έλεγχος διενεργείται μετά από καταγγελία για παράβαση της νομοθεσίας περί προστασίας του απορρήτου των επικοινωνιών, τότε αποτελεί ανακριτική πράξη, καθώς υπάρχουν υπόνοιες ή ενδείξεις τελέσεως αξιόποινης πράξης.³⁶⁸

Επιπλέον, η Α.Δ.Α.Ε. μεριμνά για τη συγκέντρωση πληροφοριών σχετικών με την αποστολή της από οργανισμούς και επιχειρήσεις και καλεί σε ακρόαση υπαλλήλους των ως άνω νομικών προσώπων. Νομιμοποιείται να προβαίνει σε κατάσχεση μέσων παραβίασης του απορρήτου κατά την ενάσκηση του έργου της και στον ορισμό αυτής ως μεσεγγυούχου. Οι πράξεις αυτές αποτελούν ανακριτικές ενέργειες. Προβαίνει, επίσης, σε καταστροφή πληροφοριών ή στοιχείων ή δεδομένων, τα οποία αποκτήθηκαν με παράνομη παραβίαση του απορρήτου των επικοινωνιών. Εξετάζει, επίσης, καταγγελίες σχετικά με την προστασία των δικαιωμάτων των αιτούντων, όταν θίγονται από τον τρόπο και τη διαδικασία άρσης του απορρήτου.

Στις αρμοδιότητες της Α.Δ.Α.Ε. περιλαμβάνεται και ο έλεγχος της τήρησης των όρων και της διαδικασίας άρσης του απορρήτου. Ο νόμος επιτάσσει ότι ο έλεγχος αυτός διενεργείται από την Α.Δ.Α.Ε. χωρίς αυτή να εξετάζει την κρίση των αρμοδίων δικαστικών αρχών, καθώς σύμφωνα με την αρχή της διάκρισης των λειτουργιών (26 Σ) δεν μπορεί να υπεισέρχεται στο έργο της δικαστικής λειτουργίας³⁶⁹. Η Α.Δ.Α.Ε. είναι αρμόδια για τον έλεγχο των τυπικών όρων

³⁶⁶ Βλ. Γρ. Τσόλια, Οι ελεγκτικές αρμοδιότητες της Αρχής Διασφάλισης του Απορρήτου των Επικοινωνιών (Μια πρώτη προσέγγιση), ΔιΜΕΕ 4/2005, 540.

³⁶⁷ Βλ. Γρ. Τσόλια, Οι ελεγκτικές αρμοδιότητες της Αρχής Διασφάλισης του Απορρήτου των Επικοινωνιών (Μια πρώτη προσέγγιση), ΔιΜΕΕ 4/2005, 541 · τον ίδιο, Η ενίσχυση του θεσμικού πλαισίου διασφάλισης του απορρήτου της τηλεφωνικής επικοινωνίας σύμφωνα με τον Ν. 3674/2008 (Παρουσίαση και ερμηνευτική προσέγγιση των διατάξεων), ΔιΜΕΕ 3/2008, 343.

³⁶⁸ Βλ. Γρ. Τσόλια, Οι ελεγκτικές αρμοδιότητες της Αρχής Διασφάλισης του Απορρήτου των Επικοινωνιών (Μια πρώτη προσέγγιση), ΔιΜΕΕ 4/2005, 541-542.

³⁶⁹ Βλ. Γρ. Τσόλια, όπ. ανωτ., 544.

της άρσεως του απορρήτου και, σε καμία περίπτωση, δεν νομιμοποιείται να υπεισέλθει στον έλεγχο σκοπιμότητας της άρσεως του απορρήτου.³⁷⁰ Στην τέταρτη παράγραφο του άρθρου 5 του ν. 2225/1994, όπως αυτή αντικαταστάθηκε με το άρθρο 12 περ. β' του ν. 3115/2003, ορίζεται ότι ολόκληρο το κείμενο της διάταξης που επιτάσσει την άρση του απορρήτου παραδίδεται στην Α.Δ.Α.Ε. μέσα σε κλειστό φάκελο.³⁷¹ Ωστόσο, ο νόμος σιωπεί αναφορικά με τις ενέργειες στις οποίες νομιμοποιείται να προβεί η Α.Δ.Α.Ε. ως θεσμικός εγγυητής του απορρήτου της επικοινωνίας, όταν παραδοθεί σε αυτήν μια διάταξη που δεν πληροί τις κατά το ν. 2225/1994 τυπικές προϋποθέσεις άρσης του απορρήτου. Συμπερασματικά συνάγεται ότι οι ενέργειες στις οποίες δύναται να προβεί η Α.Δ.Α.Ε. είναι: α) η έκδοση γνωμοδότησης³⁷², η οποία δεν είναι δεσμευτική για τη δικαστική αρχή, όσον αφορά την υπό κρίση περίπτωση, αλλά ενδεχομένως να ληφθεί υπ' όψιν σε αντίστοιχες μελλοντικές περιπτώσεις, και β) η ενημέρωση του αρμοδίου Εισαγγελέως Εφετών ή Αρείου Πάγου, οι οποίοι δύνανται να ασκήσουν ένδικα μέσα κατά του βουλεύματος που διέταξε την άρση του απορρήτου. Όμως, οι παραπάνω ενέργειες λαμβάνουν χώρα μετά από την παραλαβή του αποσπάσματος της διάταξης προς εκτέλεση από τον αρμόδιο πάροχο τηλεπικοινωνιακών υπηρεσιών και, ως εκ τούτου, οποιαδήποτε ενέργεια θα έπεται της διατάξεως άρσης του απορρήτου. Σύμφωνα με αυτόν το συλλογισμό, λοιπόν, η πρόβλεψη της προαναφερθείσης ελεγκτικής αρμοδιότητας της Α.Δ.Α.Ε. από τις διατάξεις των άρθρων 1 § 1 και 6 § 1 περ. στ' του ν. 3115/2003 καθίσταται γράμμα κενό. Επομένως, κρίνεται σκόπιμη η περαιτέρω νομοθετική επεξεργασία των ως άνω διατάξεων, ώστε να δίδεται το δικαίωμα στην Α.Δ.Α.Ε. να ασκεί ένδικα μέσα για λογαριασμό του θιγομένου.³⁷³

Ακόμα, η Α.Δ.Α.Ε. συνεργάζεται με άλλες αρχές της Ελλάδας ή άλλων κρατών, με ευρωπαϊκούς και διεθνείς οργανισμούς για θέματα της αρμοδιότητάς της. Υποχρεούται να προβαίνει στη σύνταξη ετήσιας έκθεσης πεπραγμένων, στην οποία περιγράφει το έργο της, διατυπώνει παρατηρήσεις, επισημαίνει παραλείψεις και προτείνει τυχόν ενδεικνύμενες νομοθετικές μεταβολές στον τομέα διασφάλισης του απορρήτου των επικοινωνιών. Δύναται να γνωμοδοτεί ή να απευθύνει υποδείξεις για τη λήψη μέτρων διασφάλισης του απορρήτου των

³⁷⁰ Βλ. Γρ. Τσόλια, όπ. ανωτ., 544.

³⁷¹ Αντίθετα, στο νομικό πρόσωπο που υπάγεται το μέσο ανταπόκρισης και επικοινωνίας παραδίδεται με απόδειξη μέσα σε κλειστό φάκελο *απόσπασμα* της διάταξης που περιλαμβάνει το διατακτικό της (άρθρο 5 § 4 του ν. 2225/1994).

³⁷² Βλ. άρθρο 6 § 1 περ. ι' του ν. 3115/2003.

³⁷³ Βλ. Γρ. Τσόλια, Οι ελεγκτικές αρμοδιότητες της Αρχής Διασφάλισης του Απορρήτου των Επικοινωνιών (Μια πρώτη προσέγγιση), ΔιΜΕΕ 4/2005, 544-545.

επικοινωνιών και τη διαδικασία άρσης αυτού. Επιπλέον, εκδίδει τον κανονισμό εσωτερικής λειτουργίας της, καθώς, επίσης, και κανονιστικές πράξεις δια των οποίων ρυθμίζεται κάθε διαδικασία και λεπτομέρεια σε σχέση με τις ανωτέρω αρμοδιότητές της, καθώς και με την εν γένει διασφάλιση του απορρήτου των επικοινωνιών και καταρτίζει τον κανονισμό οικονομικής της διαχείρισης, ο οποίος υποβάλλεται και εγκρίνεται από τον Υπουργό Οικονομίας και Οικονομικών.

Τέλος, στο άρθρο 11 του ν. 3115/2003 προβλέπεται ότι η Α.Δ.Α.Ε. δύναται με ειδική αιτιολογημένη απόφασή της και ύστερα από προηγούμενη κλήση για παροχή εξηγήσεων των ενδιαφερομένων να επιβάλλει διοικητικές κυρώσεις, όπως σύσταση για συμμόρφωση με συγκεκριμένη διάταξη της νομοθεσίας με προειδοποίηση επιβολής κυρώσεων σε περίπτωση υποτροπής ή πρόστιμο από δεκαπέντε χιλιάδες (15.000) Ευρώ έως ένα εκατομμύριο πεντακόσιες χιλιάδες (1.500.000) Ευρώ.

V. Οι ρυθμίσεις της Οδηγίας 2002/58/EK και του ν. 3471/2006 σχετικά με τη μη ζητηθείσα εμπορική επικοινωνία

α. Η μη ζητηθείσα εμπορική επικοινωνία στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών

Η επεξεργασία των δεδομένων κίνησης των συνδρομητών ή χρηστών υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών –τις περισσότερες φορές μάλιστα χωρίς τη συγκατάθεσή τους– γίνεται στην εποχή μας όλο και συχνότερα για την προώθηση προϊόντων και υπηρεσιών. Η εν λόγω επεξεργασία συνίσταται σε συλλογή και αποθήκευση ηλεκτρονικών διευθύνσεων με σκοπό την περαιτέρω χρήση τους για την αποστολή μη ζητηθέντων εμπορικών μηνυμάτων.

Η μη ζητηθείσα εμπορική επικοινωνία αποτελεί έκφραση του ατομικού δικαιώματος της οικονομικής ελευθερίας υπό το πρίσμα της ραγδαίας τεχνολογικής εξέλιξης, το οποίο (δικαίωμα), όμως, πρέπει να σταθμίζεται σε κάθε περίπτωση με το δικαίωμα προστασίας των προσωπικών δεδομένων³⁷⁴. Στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών διενεργείται με τη χρήση αυτομάτων συστημάτων κλήσης, ιδίως συσκευών τηλεομοιοτυπίας (fax) ή «ηλεκτρονικού ταχυδρομείου», και γενικότερα με οποιοδήποτε μέσο ηλεκτρονικής επικοινωνίας, με ή χωρίς την ανθρώπινη παρέμβαση, για τους σκοπούς της απευθείας εμπορικής προώθησης προϊόντων ή υπηρεσιών χωρίς να έχει ζητηθεί από τον παραλήπτη. Στο σημείο αυτό πρέπει να διευκρινισθεί

³⁷⁴ Βλ. απόφαση ΑΠΔΠΧ 26/2004, δημοσιευμένη εις τον ιστότοπο www.dpa.gr.

ότι ο όρος «ηλεκτρονικό ταχυδρομείο»³⁷⁵ περιλαμβάνει κάθε μήνυμα με κείμενο, φωνή, ήχο ή εικόνα που αποστέλλεται μέσω δημοσίου δικτύου επικοινωνιών, το οποίο μπορεί να αποθηκεύεται στο δίκτυο ή στον τερματικό εξοπλισμό του παραλήπτη, έως ότου ληφθεί από αυτόν (λ.χ. e-mail, sms κ.ο.κ.).

Μορφές αυτόκλητης εμπορικής ηλεκτρονικής επικοινωνίας αποτελούν:

- i. Το «cold calling»: Ως «cold calling» νοείται η αυτοματοποιημένη μετάδοση δια τηλεφώνου μαγνητοφωνημένου μηνύματος με σκοπό τη διαφήμιση προϊόντων και υπηρεσιών, η οποία διενεργείται χωρίς ο παραλήπτης του μηνύματος να προσδοκά την επικοινωνία.³⁷⁶
- ii. Το «spamming»³⁷⁷ ή άλλως «junk e-mail» ή «unsolicited bulk e-mail» ή «unsolicited commercial e-mail»³⁷⁸: Οι προαναφερθέντες ταυτόσημοι όροι υποδηλώνουν την τακτική μαζικής αποστολής των ίδιων μη ζητηθέντων εμπορικών μηνυμάτων ηλεκτρονικής αλληλογραφίας σε μεγάλο αριθμό αποδεκτών.³⁷⁹ Το «spamming» χρησιμοποιείται κατά κόρον για τις ανάγκες της διαδικτυακής διαφήμισης, καθώς

³⁷⁵ Βλ. άρθρο 2 στοιχ. 8 του ν. 3471/2006 και άρθρο 2 στοιχ. η' της Οδηγίας 2002/58/EK.

³⁷⁶ Βλ. Κορν. Δελούκα-Ιγγλέση, Η προστασία του καταναλωτή από την άμεση διαφήμιση στο διαδίκτυο, ΔιΜΕΕ 4/2004, 496.

³⁷⁷ Ο όρος spam έχει κατοχυρωθεί ως εμπορικό σήμα της εταιρείας Hormel Foods Corporation και χρησιμοποιείται, για να διακρίνει τις κονσερβες κρέατος που παράγει. Το spam είναι αρκτικόλεξο που έλκει την προέλευσή του από τα αρχικά των λέξεων «Spiced Pork And Meat». Εμφανίζεται σε ένα σκέτς των Monty-Python, στο οποίο οι πελάτες ενός εστιατορίου σεββίρονταν μόνο με spam, ανεξάρτητα από το τί είχαν παραγγείλει. Βλ. Κ. Κόμνιο, Η ανεπιθύμητη εμπορική ηλεκτρονική αλληλογραφία (spamming), ΕπισκεΕΔ Δ/2002, 1008 · Κορν. Δελούκα-Ιγγλέση, όπ. ανωτ., 487, υποσημ. 15 · Γ. Γιαννόπουλο, Ροή των πληροφοριών στο διαδίκτυο – Τεχνολογία και νομικές ρυθμίσεις (2002), σελ. 124, υποσημ. 273.

³⁷⁸ Βλ. Θ. Σιδηρόπουλο, Το δίκαιο του διαδικτύου (2003), σελ. 19 · Σ.-Σ. Τσίρου, Πιστωτική κάρτα (2007), σελ. 586 · Κορν. Δελούκα-Ιγγλέση, όπ. ανωτ., 487.

³⁷⁹ Βλ. Κορν. Δελούκα-Ιγγλέση, όπ. ανωτ., 487 · Γ. Γιαννόπουλο, όπ. ανωτ., σελ. 124 · Χρ. Μουζάκη, Ανεπιθύμητη εμπορική ηλεκτρονική αλληλογραφία – Η αντιμετώπιση του φαινομένου στην ελληνική και διεθνή έννομη τάξη, ΔιΜΕΕ 3/2008, 323 · Θεοφ. Παπαζήση/ Ι. Ιγγλεζάκη/ Ευρ. Ρίζο/Α.-Σμαρ. Αλεξανδρίδου-Γεωργίου/ Αθ.-Ι. Βαντισιούρη/ Αγγ. Μεϊντάνη/ Γ. Σύρο/ Βασ. Τσαξαρή, Προστασία προσωπικότητας και διαδίκτυο, εις: Ειρ. Τέμα/Χρ.-Νίκ. Τσαταλά, Προστασία της προσωπικότητας – Πρακτικά επιστημονικής φοιτητικής διημερίδας με θέμα Προστασία Προσωπικότητας 10-11 Μαΐου 2005 (2008), σελ. 108. Βλ. επίσης Μ. Κανελλοπούλου-Μπότη, Το δίκαιο της πληροφορίας (2004), σελ. 172, η οποία αναφέρει ότι το «spamming» αποτελεί επιβαλλόμενη επικοινωνία και ως τέτοια ενέχει το χαρακτηριστικό της βίας.

αφενός μεν παρέχει τη δυνατότητα για εφαρμογή της στρατηγικής του marketing³⁸⁰ σε εξατομικευμένο επίπεδο, αφετέρου δε το κόστος αποστολής των διαφημιστικών μηνυμάτων είναι μηδαμινό σε σχέση με κάθε άλλο παραδοσιακό είδος διαφήμισης και η ταχύτητα διαβίβασης τους είναι πολύ μεγάλη.³⁸¹ Η μορφή αυτή μη ζητηθείσας εμπορικής επικοινωνίας έχει λάβει ανεξέλεγκτες διαστάσεις και είναι ιδιαιτέρως οχληρή για τον αποδέκτη της, ο οποίος αναλώνει πολύτιμο χρόνο, για να ελέγξει τα ανεπιθύμητα και άχρηστα ηλεκτρονικά μηνύματα (e-mail) και να τα διαγράψει, ώστε να απελευθερώσει το χώρο της ηλεκτρονικής του θυρίδας (mailbox)³⁸². Μάλιστα, σταδιακά έχει κάνει την εμφάνισή της και στο φαξ, στα δίκτυα κινητής τηλεφωνίας («bulk sms»), καθώς επίσης και στην υπηρεσία Instant Messaging^{383 384}.

³⁸⁰ Βλ. Β. Παπακωνσταντίνου, Η αρχή και η οικονομία της αγοράς, εις: Π. Δόνο/Α. Μήτρου/Φ. Μίτλεττον/Ε. Παπακωνσταντίνου, Η αρχή προστασίας προσωπικών δεδομένων & η επαύξηση της προστασίας των δικαιωμάτων, σειρά: Δίκαιο και Κοινωνία στον 21^ο αιώνα, τ. 2 (2002), σελ. 64, όπου εύστοχα παρατηρείται ότι σκοπός του marketing είναι το διαφημιστικό μήνυμα «να φτάσει με το μικρότερο δυνατό κόστος σε όσους αποδέκτες είναι ενδεχομένως χρήσιμο».

³⁸¹ Βλ. Σ.-Σ. Τσίρου, όπ. ανωτ., σελ. 586 · Ελ. Αλεξανδρίδου, Το δίκαιο του ηλεκτρονικού εμπορίου – Ελληνικό και Κοινοτικό (2004), σελ. 195 · Θ. Σιδηρόπουλο, όπ. ανωτ., σελ. 19 · Χρ. Μουζάκη, όπ. ανωτ. 323 · Κορν. Δελούκα-Ιγγλέση, όπ. ανωτ., 487.

³⁸² Βλ. Κορν. Δελούκα-Ιγγλέση, όπ. ανωτ., 488 · Κ. Κόμνιο, όπ. ανωτ., 1009 · Γ. Γιαννόπουλο, όπ. ανωτ., σελ. 124 · Χ. Αποστολόπουλο/Ε. Τουρναβίτη, Η επιθετική παρενοχλητική διαφήμιση και η νομική της αντιμετώπιση κατά το ελληνικό και κοινοτικό δίκαιο – Σκέψεις για νέα ρύθμιση, ΔιΜΕΕ 3/2006, 359. Βλ. και ΜΠρΑθ 2110/2002, ΕπισκΕΔ Α/2003, 256 (με παρατηρήσεις Ι. Ιγγλεζάκη).

³⁸³ Η μορφή της μη ζητηθείσας εμπορικής επικοινωνίας κατά τη διάρκεια του Instant Messaging ονομάζεται spim. Το αρκτικόλεξο σχηματίζεται από τα πρώτα γράμματα των λέξεων Spam και Instant Messaging. Βλ. Σ.-Σ. Τσίρου, όπ. ανωτ., σελ. 587.

³⁸⁴ Βλ. Κ. Χατζηφώτη, Κινητή τηλεφωνία και Spam: Η ευρωπαϊκή διάσταση, εις: Διαφήμιση & παρενόχληση – Spam και τηλεόραση, Πρακτικά ημερίδας 4^{ης} Φεβρουαρίου 2005 (2006), σελ. 27 · Κ. Θεοδορίδη, Spamming & Antispamming, εις: Διαφήμιση & παρενόχληση – Spam και τηλεόραση, Πρακτικά ημερίδας 4^{ης} Φεβρουαρίου 2005 (2006), σελ. 50 · Σ.-Σ. Τσίρου, όπ. ανωτ., σελ. 586 · Κορν. Δελούκα-Ιγγλέση, όπ. ανωτ., 487.

β. Η ρύθμιση της Οδηγίας 2002/58/EK

Το ζήτημα της αυτόκλητης εμπορικής επικοινωνίας ρυθμίζεται από το άρθρο 13 της Οδηγίας 2002/58/EK³⁸⁵. Η ρύθμιση του εν λόγω ζητήματος σε κοινοτικό επίπεδο ήταν επιβεβλημένη από την ανάγκη βελτίωσης της λειτουργίας της ευρωπαϊκής αγοράς. Το πρόβλημα ήταν εντονότερο στο χώρο του διαδικτύου λόγω της διατοπικότητάς του. Αρκεί να αναλογιστούμε ότι, αν ένας προμηθευτής από την κοινοτική χώρα Α, στην οποία το «spamming» είναι επιτρεπτό, είχε τη δυνατότητα να κατακλύζει με μηνύματα «spam» τους συνδρομητές των λοιπών κοινοτικών χωρών, όπου η εσωτερική τους νομοθεσία είναι αυστηρότερη και απαγορεύει το «spamming»³⁸⁶, θα οδηγούμασταν σε νόθευση του ανταγωνισμού.

Η παράγραφος 1 του άρθρου 13 της Οδηγίας προβλέπει την εφαρμογή του συστήματος opt-in ως προς τη μη ζητηθείσα εμπορική επικοινωνία, καθότι επιτάσσει τα κράτη-μέλη να επιτρέπουν τη χρησιμοποίηση αυτόματων συστημάτων κλήσης χωρίς ανθρώπινη παρέμβαση, τηλεομοιοτυπικών συσκευών (φαξ) ή ηλεκτρονικού ταχυδρομείου για σκοπούς απευθείας εμπορικής προώθησης μόνον υπό τον όρο ότι οι συνδρομητές-φυσικά πρόσωπα παρέχουν εκ των προτέρων τη συγκατάθεσή τους.³⁸⁷ Ωστόσο, για τους συνδρομητές-νομικά πρόσωπα η Οδηγία παρέχει στον εσωτερικό νομοθέτη την διακριτική ευχέρεια να επιλέξει μεταξύ του μοντέλου opt-in και του μοντέλου opt-out.³⁸⁸ Η διαφορά ανάμεσα στα δύο μοντέλα έγκειται στο ότι το μοντέλο opt-in όριζε ότι η συγκατάθεση του αποδέκτη είναι απαραίτητη προϋπόθεση νομιμότητας της αποστολής μη ζητηθείσας εμπορικής επικοινωνίας, ενώ το μοντέλο opt-out υπαγορεύει το κατ' αρχήν επιτρεπτό της αυτόκλητης εμπορικής επικοινωνίας, εκτός αν ο

³⁸⁵ Κοινοτικές ρυθμίσεις σχετικές με την αυτόκλητη εμπορική επικοινωνία απαντούν και στις Οδηγίες 97/7/EK για την προστασία των καταναλωτών κατά τις εξ αποστάσεως συμβάσεις (άρθρο 10) και 2000/31/EK για ορισμένες νομικές πτυχές των υπηρεσιών της κοινωνίας της πληροφορίας, ιδίως του ηλεκτρονικού εμπορίου – «Οδηγία για το ηλεκτρονικό εμπόριο» (άρθρο 7). Οι ρυθμίσεις αυτές, όμως, εκφεύγουν των ορίων της παρούσας έρευνας.

³⁸⁶ Βλ. Κ. Κόμνιο, όπ. ανωτ., 1018.

³⁸⁷ Βλ. Κορν. Δελούκα-Ιγγλέση, όπ. ανωτ., 495 · Χ. Αποστολόπουλο/Ε. Τουρναβίτη, όπ. ανωτ., 355.

³⁸⁸ Βλ. άρθρο 13 § 5 εδ. β' της Οδηγίας 2002/58/EK, σύμφωνα με το οποίο: «Τα κράτη μέλη εξασφαλίζουν επίσης, στο πλαίσιο του κοινοτικού δικαίου και της εφαρμοστέας εθνικής νομοθεσίας, ότι προστατεύονται επαρκώς τα έννομα συμφέροντα των συνδρομητών που δεν είναι φυσικά πρόσωπα σε ό,τι αφορά τις αυτόκλητες κλήσεις». Βλ. επίσης Κορν. Δελούκα-Ιγγλέση, όπ. ανωτ., 496.

καταναλωτής ασκήσει το δικαίωμα αντίρρησης. Είναι, λοιπόν, πρόδηλο ότι το σύστημα opt-in παρέχει περισσότερα εχέγγυα προστασίας της ιδιωτικότητας του ατόμου.³⁸⁹

Με την παράγραφο 2 του ως άνω άρθρου ο κοινοτικός νομοθέτης εισάγει εξαίρεση από τον κανόνα της προηγούμενης ρητής συγκατάθεσης που καθιερώνεται με την παράγραφο 1, καθώς επιτρέπει στους προμηθευτές (φυσικά ή νομικά πρόσωπα), που έχουν αποκτήσει στοιχεία επαφής καταναλωτών στο πλαίσιο προϋπάρχουσας πελατειακής σχέσης, να τα επεξεργάζονται και να τα χρησιμοποιούν για την απευθείας εμπορική προώθηση δικών τους παρόμοιων προϊόντων ή υπηρεσιών. Εν προκειμένω, η μη ζητηθείσα εμπορική επικοινωνία είναι νόμιμη υπό την προϋπόθεση ότι οι αποδέκτες δεν είχαν εξ αρχής διαφωνήσει με αυτή τη χρήση και διαθέτουν σε κάθε μήνυμα σαφώς και ευδιάκριτα την ευκαιρία να αντιτάσσονται δωρεάν και εύκολα στη συλλογή και χρησιμοποίηση των ηλεκτρονικών στοιχείων επαφής τους.

Επιπλέον, σύμφωνα με το άρθρο 13 § 3 της Οδηγίας, όσον αφορά στις περιπτώσεις αυτόκλητης επικοινωνίας με σκοπό την απευθείας εμπορική προώθηση, οι οποίες δεν υπάγονται στις ανωτέρω αναφερόμενες ρυθμίσεις (λ.χ. διενέργεια τηλεφωνικών κλήσεων με ανθρώπινη παρέμβαση), τα κράτη-μέλη διαθέτουν διακριτική ευχέρεια επιλογής μεταξύ του μοντέλου opt-in ή του μοντέλου opt-out.

Τέλος, σε κάθε περίπτωση, στο μήνυμα αυτόκλητης επικοινωνίας θα πρέπει να είναι εμφανής η αληθινή ταυτότητα του αποστολέα ή του προσώπου προς όφελος του οποίου αποστέλλεται το μήνυμα. Είναι απαραίτητο, ακόμα, το μήνυμα να περιέχει την έγκυρη διεύθυνση στην οποία ο αποδέκτης θα δύναται να αιτηθεί τον τερματισμό της επικοινωνίας αυτής.³⁹⁰

γ. Οι επιλογές του Έλληνα νομοθέτη (άρθρο 11 ν. 3471/2006)

Ο εθνικός νομοθέτης θέτει αυστηρές προϋποθέσεις υπό τις οποίες επιτρέπεται η διενέργεια μη ζητηθείσας εμπορικής επικοινωνίας με ηλεκτρονικά μέσα. Σύμφωνα με την πρώτη παράγραφο του άρθρου 11 του ν. 3471/2006, η χρησιμοποίηση αυτόματων συστημάτων κλήσης –ιδίως συσκευών τηλεομοιοτυπίας (fax) ή ηλεκτρονικού ταχυδρομείου– και, γενικότερα, η πραγματοποίηση μη ζητηθεισών επικοινωνιών με οποιοδήποτε μέσο ηλεκτρονικής επικοινωνίας,

³⁸⁹ Βλ. Κορν. Δελούκα-Ιγγλέση, όπ. ανωτ., 490.

³⁹⁰ Βλ. άρθρο 13 § 4 της Οδηγίας 2002/58/EK.

με ή χωρίς ανθρώπινη παρέμβαση για σκοπούς απευθείας εμπορικής προώθησης προϊόντων ή υπηρεσιών και για κάθε είδους διαφημιστικούς σκοπούς επιτρέπεται μόνο αν ο συνδρομητής παρέχει εκ των προτέρων ρητώς τη συγκατάθεσή του προς τούτο. Η ratio της ρύθμισης είναι ότι οι διαφημιστικές αυτές πρακτικές αποτελούν αυθαίρετη διείσδυση στην ιδιωτική ζωή των χρηστών ή συνδρομητών. Μάλιστα, το γεγονός ότι ο αποδέκτης του μηνύματος είχε στο παρελθόν συναλλαγές με τον διαφημιζόμενο ή του είχε γνωρίσει το τηλέφωνό του σε καμία περίπτωση αποτελεί συγκατάθεση.³⁹¹ Επομένως, εν προκειμένω υιοθετείται το μοντέλο opt-in³⁹² τόσο για τα φυσικά, όσο και για τα νομικά πρόσωπα³⁹³.

Επιπλέον, ο ν. 3471/2006³⁹⁴ επιτάσσει τους φορείς παροχής διαθεσίμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών να τηρούν ειδικό μητρώο (opt-out register ή άλλως κατάλογο e-Robinson), στον οποίο θα καταχωρίζουν δωρεάν όλες τις δηλώσεις συνδρομητών που δεν επιθυμούν γενικώς να δέχονται τέτοιες επικοινωνίες. Οι φορείς που δραστηριοποιούνται σε μη ζητηθείσες εμπορικές επικοινωνίες υποχρεούνται να συμβουλευονται τακτικά τα εν λόγω μητρώα³⁹⁵, τα οποία είναι στη διάθεση κάθε ενδιαφερομένου, και να μην ενοχλούν τους συνδρομητές που είναι εγγεγραμμένοι σε αυτά.³⁹⁶

Η κατ' αρχήν αυξημένη προστασία που παρέχει στους συνδρομητές το άρθρο 11 § 1 του ν. 3471/2006 περιστεύεται κατ' επιταγήν της Οδηγίας με την παράγραφο 3 του ίδιου άρθρου. Σύμφωνα με αυτή, εάν κάποιος προμηθευτής έχει αποκτήσει στοιχεία επαφής καταναλωτών στο πλαίσιο προηγούμενης συναλλαγής, τότε δύναται να τα επεξεργάζεται και να τα χρησιμοποιεί για την απευθείας εμπορική προώθηση δικών του παρόμοιων³⁹⁷ προϊόντων ή υπηρεσιών.

³⁹¹ Βλ. *Ι. Καράκωστα*, Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή – Ν. 2251/1994, όπως ισχύει μετά το Ν. 3587/2007 – Ερμηνεία – Νομολογία – Πρακτική εφαρμογή (2008), αρ. 884.

³⁹² Βλ. *Κ. Χριστοδούλου*, Προστασία της προσωπικότητας και της συμβατικής ελευθερίας στα κοινωφελή δίκτυα (2006), αρ. 182 · *τον ίδιο*, Επιτομή ηλεκτρονικού αστικού δικαίου (2008), αρ. 45.

³⁹³ Βλ. άρθρο 11 § 5 του ν. 3471/2006.

³⁹⁴ Βλ. άρθρο 11 § 2.

³⁹⁵ Βλ. *Κ. Κόμνιο*, Η ανεπιθύμητη εμπορική ηλεκτρονική αλληλογραφία (spamming), ΕπισκεΔ Δ/2002, 1016 · *Κορν. Δελούκα-Ιγγλέση*, Η προστασία του καταναλωτή από την άμεση διαφήμιση στο διαδίκτυο, ΔιΜΕΕ 4/2004, 496 · *Ελ. Αλεξανδρίδου*, Το δίκαιο του ηλεκτρονικού εμπορίου – Ελληνικό και Κοινοτικό (2004), σελ. 199 · *την ίδια*, Η πρόταση οδηγίας της ΕΕ για το ηλεκτρονικό εμπόριο και η προστασία του καταναλωτή, ΔΕΕ 2/2000, 124.

³⁹⁶ Βλ. άρθρο 11 § 2 του ν. 3471/2006.

³⁹⁷ Το πότε η μεταγενέστερη επικοινωνία αφορά παρόμοια προϊόντα ή υπηρεσίες κρίνεται πάντοτε in concreto. Βλ. *Κ. Χριστοδούλου*, Προστασία της προσωπικότητας και της συμβατικής ελευθερίας στα κοινωφελή δίκτυα (2006), αρ. 185.

Πρόκειται εδώ για το μοντέλο του soft opt-out της συνάφειας³⁹⁸. Εν προκειμένω, δεν απαιτείται ρητή εκ των προτέρων συγκατάθεση του συνδρομητή, αλλά η νομιμότητα της μη ζητηθείσας εμπορικής επικοινωνίας τελεί υπό την προϋπόθεση ότι οι αποδέκτες δεν έχουν εξ αρχής διαφωνήσει με τη συλλογή και χρησιμοποίηση των ηλεκτρονικών τους στοιχείων επαφής. Σε κάθε μήνυμα δε αυτόκλητης εμπορικής επικοινωνίας ο προμηθευτής υποχρεούται να παρέχει στους αποδέκτες της σαφώς και ευδιάκριτα την ευκαιρία να αντισταθούνται δωρεάν και εύκολα στη μελλοντική επεξεργασία των στοιχείων τους για τους σκοπούς προώθησης προϊόντων και υπηρεσιών.

Τέλος, ο νόμος³⁹⁹ απαγορεύει ρητώς την αποστολή μηνύματος αυτόκλητης επαγγελματικής επικοινωνίας που παραπλανά ως προς την ταυτότητα του αποστολέα ή του προσώπου προς όφελος του οποίου αυτό αποστέλλεται. Επίσης, απαγορεύει την αποστολή τέτοιων μηνυμάτων, αν δεν περιέχουν έγκυρη διεύθυνση στην οποία μπορεί να απευθυνθεί ο αποδέκτης του μηνύματος και να αξιώσει τη διακοπή κάθε μη ζητηθείσας εμπορικής επικοινωνίας. Οι ως άνω επιταγές αποτελούν κατ' ουσίαν το εγγυητικό πλαίσιο των δικαιωμάτων ενημέρωσης, πρόσβασης και αντίρρησης του υποκειμένου των δεδομένων-συνδρομητή για τις περιπτώσεις μη ζητηθείσας αποστολής μηνυμάτων ηλεκτρονικού ταχυδρομείου.⁴⁰⁰

δ. Νομολογιακή επισκόπηση

Το ζήτημα της μη αιτηθείσας εμπορικής επικοινωνίας έχει απασχολήσει ελάχιστες φορές την Αρχή Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα και τα ελληνικά δικαστήρια, παρόλο που αποτελεί ένα συχνότατο και ιδιαίτερος ενοχλητικό πρόβλημα, με το οποίο έρχεται αντιμέτωπος κάθε χρήστης του διαδικτύου. Στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας εντοπίστηκαν

³⁹⁸ Βλ. Κ. Χριστοδούλου, Προστασία της προσωπικότητας και της συμβατικής ελευθερίας στα κοινωφελή δίκτυα (2006), αρ. 185 · τον ίδιο, Επιτομή ηλεκτρονικού αστικού δικαίου (2008), αρ. 45.

³⁹⁹ Βλ. άρθρο 11 § 5 του ν. 3471/2006.

⁴⁰⁰ Βλ. απόφαση 69/2008 ΑΠΔΠΧ, η οποία έχει δημοσιευτεί εις την ιστοσελίδα www.dpa.gr. Βλ. επίσης την υπ' αριθμ. 43 αιτιολογική σκέψη της Οδηγίας 2002/58/EK, σύμφωνα με την οποία: «Για να διευκολύνεται η αποτελεσματική επιβολή των κοινοτικών κανόνων σε αυτόκλητα μηνύματα για άμεση εμπορική προώθηση, πρέπει απαραίτητα να απαγορεύεται η χρησιμοποίηση ψευδών στοιχείων ταυτότητας ή ψευδών διευθύνσεων ή αριθμών επιστροφής κατά την αποστολή μη ζητηθέντων μηνυμάτων με σκοπό την άμεση εμπορική προώθηση.».

μόνο δύο σχετικά νομολογιακά παραδείγματα, η πρόσφατη υπ' αριθμ. 69/2008⁴⁰¹ απόφαση της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα και η προγενέστερη –εκδοθείσα υπό το καθεστώς του προϊσχύσαντος ν. 2774/1999– υπ' αριθμ. 2110/2002 απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών⁴⁰².

Αναφορικά με την πρώτη απόφαση, διαφημιστική εταιρεία δημιουργούσε με τη βοήθεια υπολογιστικών φύλλων (MS Excel) λίστες συνεχόμενων αριθμών κινητών τηλεφώνων επιλέγοντας αρχικά έναν τυχαίο αριθμό (κινητού τηλεφώνου), τον οποίο χρησιμοποιούσε ως αριθμό έναρξης. Στη συνέχεια, η εν λόγω εταιρεία προωθούσε στους συνδρομητές-κατόχους των ως άνω αριθμών εμπορικά μηνύματα χωρίς προηγουμένως να έχει εξασφαλίσει τη ρητή συγκατάθεσή τους («*bulk sms*»). Στο πεδίο δε του αποστολέα του γραπτού μηνύματος (sms) δεν ήταν εμφανής η ταυτότητα της εταιρείας, αλλά αναγραφόταν η παραπλανητική ένδειξη «GIFT». Επιπλέον, ουδεμία αναφορά γινόταν στο κείμενο του μηνύματος σχετικά με τα δικαιώματα του παραλήπτη (λ.χ. δικαίωμα αντίρρησης κ.λ.π.). Η Αρχή απεφάνθη ότι η προπεριγραφείσα συστηματική δραστηριότητα της εταιρείας συνιστά παράβαση των παραγράφων 1 και 4 του άρθρου 11 του ν. 3471/2006, της επέβαλλε διοικητικό πρόστιμο ποσού τριάντα χιλιάδων (30.000,00) Ευρώ συνολικά για τις προαναφερθείσες παραβάσεις και διαβίβασε το φάκελο της υπόθεσης στον Εισαγγελέα.

Σύμφωνα δε με την ως άνω απόφαση του Μονομελούς Πρωτοδικείου Αθηνών, εκδότης απέστειλε την ηλεκτρονική του εφημερίδα στις ηλεκτρονικές διευθύνσεις χρηστών του διαδικτύου χωρίς προηγουμένως να έχει λάβει τη ρητή συγκατάθεσή τους προς τούτο. Ο πάροχος υπηρεσιών διαδικτύου Α δέχθηκε πολυάριθμες καταγγελίες συνδρομητών του ότι παρέλαβαν την εφημερίδα υπό μορφή μηνύματος ηλεκτρονικής αλληλογραφίας χωρίς να έχουν προηγουμένως συγκατατεθεί. Κατόπιν τούτου, ο πάροχος απηύθυνε στον εκδότη προειδοποίηση σχετικά με τις συνέπειες που πρόκειται να υποστεί, αν εμμένει στην κακή χρήση του δικτύου και, αφού ο τελευταίος συνέχισε την παράνομη συμπεριφορά του, ο πάροχος διέκοψε τη δυνατότητα λήψης της διαδικτυακής εφημερίδας από τους χρήστες του. Ο δε εκδότης της εν λόγω ηλεκτρονικής εφημερίδας αιτήθηκε να ληφθούν ασφαλιστικά μέτρα κατά του παρόχου και να υποχρεωθεί αυτός να άρει την ως άνω διακοπή. Το Δικαστήριο έκρινε ορθώς ότι η ως άνω πρακτική του εκδότη, ήτοι η μαζική αποστολή της ηλεκτρονικής του εφημερίδας στις ηλεκτρονικές θυρίδες χρηστών του διαδικτύου χωρίς την προηγούμενη ρητή συγκατάθεσή τους,

⁴⁰¹ Η απόφαση έχει δημοσιευτεί στην ιστοσελίδα www.dpa.gr.

⁴⁰² ΕπισκεΔ Α/2003, 252 επ. (με παρατηρήσεις Ι. Ιγγλεζάκη).

αντίκειται στο νόμο⁴⁰³. Επιπλέον, το Δικαστήριο στάθμισε τα αντικρουόμενα δικαιώματα του εκδότη και των χρηστών του διαδικτύου και απεφάνθη ότι, εν προκειμένω, το δικαίωμα του εκδότη για ελευθερία της έκφρασης, του τύπου και της ανταπόκρισης ή επικοινωνίας υποχωρεί ενώπιον του υπέρτερου δικαιώματος των χρηστών για προστασία του ιδιωτικού τους βίου. Έκρινε, λοιπόν, ορθώς ότι η ενέργεια του παρόχου υπηρεσιών διαδικτύου να προβεί σε διακοπή λήψης των μηνυμάτων ηλεκτρονικής αλληλογραφίας (e-mail) από την ιστοσελίδα του εκδότη δεν συνιστά προσβολή της προσωπικότητας και της ελευθερίας της έκφρασης του τελευταίου, καθότι η ηλεκτρονική εφημέριδα εξακολουθούσε να είναι προσιτή στο κοινό από την ιστοσελίδα του εκδότη και απλώς είχε απενεργοποιηθεί η δυνατότητα ηλεκτρονικής αποστολής της. Όσον αφορά δε στους αποδέκτες των αυτόκλητων εμπορικών μηνυμάτων, κρίθηκε ότι υφίσταντο προσβολή του ιδιωτικού τους βίου και περιουσιακή ζημία από την παράνομη συμπεριφορά του εκδότη, καθότι σπαταλούσαν χρόνο και, συνακόλουθα, χρήματα για τη διαγραφή των ανεπιθύμητων μηνυμάτων από την ηλεκτρονική τους θυρίδα. Το Δικαστήριο, λοιπόν, απέρριψε την αίτηση του εκδότη, αποφαινόμενο ότι η ως άνω ενέργεια του παρόχου ήταν σύννομη και σύμφωνη με την καλή πίστη και τα χρηστά ήθη.

Κεφάλαιο Δ

Μέσα προστασίας αστικού δικαίου για την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων κατά παράβαση του ν. 3471/2006

⁴⁰³ Βλ. άρθρο 9 § 1 του προϊσχύσαντος ν. 2774/1999, το οποίο περιέχει όμοια ρύθμιση με αυτή του άρθρου 11 § 1 του ν. 3471/2006.

I. Προστασία με βάση το ν. 3471/2006

α. Προστασία σύμφωνα με το άρθρο 14 του ν. 3471/2006

αα) Αξίωση προς αποζημίωση

Το άρθρο 14⁴⁰⁴ παρέχει ένα ένδικο βοήθημα αστικού δικαίου σε περίπτωση παράβασης του ν. 3471/2006. Πιο συγκεκριμένα, στο πρώτο εδάφιο της παραγράφου 1 του εν λόγω άρθρου ορίζεται ότι κάθε φυσικό ή νομικό πρόσωπο που, κατά παράβαση των επιταγών του ν. 3471/2006, προκαλεί περιουσιακή ζημία⁴⁰⁵, υποχρεούται σε πλήρη αποζημίωση.

Η περιουσιακή ζημία συνίσταται σε βλάβη εννόμων αγαθών, τα οποία είναι αποτιμητά σε χρήμα.⁴⁰⁶ Για να στοιχειοθετηθεί υποχρέωση προς αποζημίωση κατ' άρθρο 14 του ν. 3471/2006, πρέπει να συντρέχουν σωρευτικά οι εξής προϋποθέσεις: α) τέλεση πράξης που αντίκειται στις ρυθμίσεις του ν. 3471/2006⁴⁰⁷ (παράνομη πράξη), β) πρόκληση περιουσιακής ζημίας στο χρήστη ή συνδρομητή, και γ) ύπαρξη αιτιώδους συνάφειας μεταξύ αφενός της παράνομης πράξης και αφετέρου της περιουσιακής ζημίας.

Η ευθύνη του φυσικού ή νομικού προσώπου-παραβάτη του ν. 3471/2006 είναι πρωτογενής, εξωσυμβατική (ex lege) και γεννά υποχρέωση για πλήρη αποζημίωση, ήτοι για αποκατάσταση ολόκληρης της ζημίας –θετικής και αποθετικής–⁴⁰⁸ που υπέστη ο θιγείς χρήστης ή συνδρομητής υπηρεσίας ηλεκτρονικών επικοινωνιών από την παράνομη πράξη. Επιπλέον, αν και η ευθύνη προς αποζημίωση προϋποθέτει κατά κανόνα πταίσμα (υποκειμενική ή άλλως

⁴⁰⁴ Η δομή του άρθρου 14 του ν. 3471/2006 έχει ως πρότυπο αυτή του άρθρου 23 του ν. 2472/1997. Βλ. Σ.-Σ. Τσίρου, Πιστωτική κάρτα (2007), σελ. 582.

⁴⁰⁵ Στο κείμενο του νόμου απαντά η φράση «*περιουσιακή βλάβη*» και όχι «*περιουσιακή ζημία*». Βλ. όμως σχετικά Μ. Σταθόπουλο, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο (1998), σελ. 165, ο οποίος διακρίνει την περιουσιακή ζημία από την ηθική βλάβη παρατηρώντας ότι «Υπό στενή (αυστηρή) έννοια ως ζημία νοείται μόνο η περιουσιακή. Περιουσιακή ζημία είναι κατ' αρχήν η βλάβη σε αγαθά που έχουν οικονομική (χρηματική) αξία. Στη ζημία υπό ευρεία έννοια εμπίπτει όμως και η μη περιουσιακή, η οποία αποκαλείται και ηθική βλάβη. Η τελευταία είναι η βλάβη σε μη περιουσιακά αγαθά, όπως η ζωή, η υγεία, η ελευθερία, η τιμή κλπ, που απορρέουν από τη σωματική, την ψυχική ή την κοινωνική ατομικότητα του προσώπου.».

⁴⁰⁶ Βλ. ανωτέρω υποσημείωση 405.

⁴⁰⁷ Λ.χ. υποκλοπή τηλεφωνικής συνομιλίας, διενέργεια αυτόκλητης εμπορικής επικοινωνίας χωρίς την προηγούμενη συγκατάθεση του συνδρομητή ή χρήστη κ.τ.λ.

⁴⁰⁸ Βλ. Μ. Σταθόπουλο, εις: Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλου ΑΚ, άρθρα 297-298, αρ. 70.

πταισματική ευθύνη)⁴⁰⁹, με την ως άνω διάταξη ιδρύεται γνήσια αντικειμενική⁴¹⁰ ευθύνη, καθότι αυτή στοιχειοθετείται χωρίς να απαιτείται υπαιτιότητα του ζημιώσαντος⁴¹¹. Η ρύθμιση αυτή καθιστά πρόδηλη τη βούληση του νομοθέτη να θέσει υπό έλεγχο την αθέμιτη συλλογή και επεξεργασία των (εσωτερικών ή εξωτερικών) προσωπικών δεδομένων των χρηστών ή συνδρομητών ηλεκτρονικών επικοινωνιών, η οποία αποτελεί πηγή κινδύνων⁴¹² για αυτούς.⁴¹³

ββ) Αξίωση προς χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης

i. Η ρύθμιση του άρθρου 14 του ν. 3471/2006

Αν φυσικό ή νομικό πρόσωπο προξένησε ηθική βλάβη κατά παράβαση των επιταγών του ν. 3471/2006, υποχρεούται σε χρηματική ικανοποίηση.⁴¹⁴ Η κατ' άρθρο 932 Α.Κ. χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης για παράβαση του ν. 3471/2006 ορίζεται, κατ' ελάχιστο όριο, στο ποσό των δέκα χιλιάδων (10.000,00) Ευρώ, εκτός αν ζητηθεί από τον ενάγοντα μικρότερο ποσό, και επιδικάζεται ανεξάρτητα από την αιτούμενη αποζημίωση για περιουσιακή ζημία.⁴¹⁵

Η ηθική βλάβη συνίσταται σε προσβολή μη περιουσιακών εννόμων αγαθών, που συνδέονται στενά με το πρόσωπο του ζημιωθέντος⁴¹⁶ (λ.χ. τιμή, σφαίρα του απορρήτου, προσωπικά δεδομένα κ.α). Από το γράμμα της ως άνω διάταξης (*«υποχρεούται σε χρηματική ικανοποίηση»*) απορρέει το συμπέρασμα ότι, αν το Δικαστήριο διαπιστώσει ότι φυσικό ή νομικό πρόσωπο παρέβη το ν. 3471/2006 και, εξ αυτού του λόγου, προκλήθηκε ηθική βλάβη σε χρήστη ή συνδρομητή υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών, τότε οφείλει κατ' εφαρμογή του νόμου

⁴⁰⁹ Βλ. σχετικά *Μ. Σταθόπουλο*, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο (1998), σελ. 126.

⁴¹⁰ Βλ. *Κ. Χριστοδούλου*, Προστασία της προσωπικότητας και της συμβατικής ελευθερίας στα κοινωφελή δίκτυα (2006), αρ. 132 · *τον ίδιο*, Επιτομή ηλεκτρονικού αστικού δικαίου (2008), αρ. 30 · *Ι. Καρακώστα*, Χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης στην περίπτωση αστικής ευθύνης του Δημοσίου, ΕφΑΔ 4/2008, 381.

⁴¹¹ Βλ. σχετικά *Μ. Σταθόπουλο*, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο (1998), σελ. 310.

⁴¹² Βλ. *Μ. Σταθόπουλο*, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο (1998), σελ. 311, ο οποίος αναφέρει ότι λόγο για τον οποίο καθιερώνεται αντικειμενική ευθύνη αποτελεί και «το γεγονός ότι η δραστηριότητα του ζημιώσαντος αποτελεί πηγή κινδύνων για τους τρίτους σε συνδυασμό με τη σκέψη ότι οι κίνδυνοι αυτοί πρέπει να βαρύνουν τα πρόσωπα που τους δημιούργησαν ή τους εξουσιάζουν».

⁴¹³ Βλ. *Μ. Σταθόπουλο*, Η χρήση προσωπικών δεδομένων και η διαπάλη μεταξύ ελευθεριών των κατόχων τους και ελευθεριών των υποκειμένων τους, ΝοΒ 2000, 17.

⁴¹⁴ Βλ. άρθρο 14 § 1 εδ. β' του ν. 3471/2006.

⁴¹⁵ Βλ. άρθρο 14 § 2 του ν. 3471/2006.

⁴¹⁶ Βλ. αντί πολλών *Μ. Σταθόπουλο*, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο (1998), σελ. 165.

να επιδικάσει ως αντιστάθμισμα στον προσβληθέντα το ποσό των δέκα χιλιάδων (10.000,00) Ευρώ, κατ' ελάχιστο όριο, εκτός, βεβαίως, αν ζητηθεί μικρότερο ποσό.

ii. Ειδικότερα ο καθορισμός κατωτάτου ποσού χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης και η αρχή της αναλογικότητας

Με τον καθορισμό ελαχίστου ποσού χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης στο άρθρο 14 § 2 του ν. 3471/2006 σκοπείται η προστασία των χρηστών ή συνδρομητών υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών από την αθέμιτη επεξεργασία των εσωτερικών και εξωτερικών προσωπικών τους δεδομένων. Ωστόσο, ανακύπτει το ζήτημα αν ο καθορισμός από το νομοθέτη ενός ελαχίστου ορίου χρηματικής ικανοποίησης είναι ή όχι σύμφωνος με το Σύνταγμα, άλλως αν το Δικαστήριο μπορεί να επιδικάσει χρηματική ικανοποίηση ελάσσονα του κατωτάτου ορίου επί τη βάσει της δικαιιοηθικής αρχής της αναλογικότητας^{417 418}.

Είναι πρόδηλο ότι ο καθορισμός αυτός έχει ως στόχο να διασφαλίσει μια ελάχιστη προστασία των πολιτών από την –ιδιαιτέρως ευχερή– αθέμιτη επεξεργασία των προσωπικών του δεδομένων στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών και, επομένως, συνάδει και προς τις επιταγές των άρθρων 2 § 1 Σ⁴¹⁹ και 9^A Σ. Επιπλέον, ο Άρειος Πάγος με την υπ' αριθμ. 899/2001⁴²⁰ απόφασή του απεφάνθη ορθώς ότι το άρθρο 26 § 1 Σ παρέχει στο νομοθέτη το δικαίωμα, κατά τη ρύθμιση των βιοτικών σχέσεων και των κυρώσεων που επιβάλλονται για κάποιες συμπεριφορές των πολιτών, να προσδιορίζει, κατ' αφηρημένη αξιολόγηση, όχι μόνον

⁴¹⁷ Η αρχή της αναλογικότητας απηχεί την αρχή της αρχαίας ελληνικής φιλοσοφίας «μέτρον άριστον». Βλ. *Μ. Μαργαρίτη*, Η παραβίαση της αρχής της αναλογικότητας ως αναιρετικός λόγος (ΚΠολΔ 559 αρ. 1 και 19), ΝοΒ 2007, 534.

⁴¹⁸ Για τη νομολογιακή επισκόπηση του ζητήματος βλ. την πρόσφατη μελέτη του *Β. Ρήγα*, Χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης επί προσβολής της προσωπικότητας δια των ΜΜΕ και αρχή αναλογικότητας, ΕφΑΔ 4/2009, 402 επ.

⁴¹⁹ Πρβλ. ΑΠ 698/2007, ΝοΒ 2007, 1559 · ΑΠ 1394/2005, ΤΝΠ ΔΣΑ · ΑΠ 899/2001, ΝοΒ 50, 977 (με σημείωμα *Ι. Σπυριδάκη*). Πρβλ. επίσης *Π. Αρμαμέντο/Β. Σωτηρόπουλο*, Προσωπικά δεδομένα – Ερμηνεία Ν. 2472/1997 (2005), σελ. 565.

⁴²⁰ ΝοΒ 50, 977 (με σημείωμα *Ι. Σπυριδάκη*). Βλ. ενδεικτικά και τις όμοιες ΑΠ 698/2007, ΝοΒ 2007, 1559 · ΑΠ 955/2006, ΤΝΠ ΔΣΑ · ΑΠ 1394/2005, ΤΝΠ ΔΣΑ · ΑΠ 1662/2005, ΝοΒ 2006, 409 · ΑΠ 1020/2004, ΕλλΔνη 2005, 490 · ΑΠ 1043/2001, ΝοΒ 50, 1108. Στη θεωρία βλ. σχετικά *Π. Παπανικολάου*, Σύνταγμα και Αυτοτέλεια του Αστικού Δικαίου (2006), αρ. 101 επ. · *Ι. Καράκωστα*, Χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης στην περίπτωση αστικής ευθύνης του Δημοσίου, ΕφΑΔ 4/2008, 383.

τις προϋποθέσεις, τη μορφή και τη φύση της αποζημιώσεως και της χρηματικής ικανοποίησης, αλλά και το ελάχιστο ποσό που είναι αναγκαίο να επιδικασθεί στο προσβληθέν πρόσωπο⁴²¹, προκειμένου αυτό να ανακουφισθεί από την προσβλητική ενέργεια. Εντός των ορίων που υποδεικνύει ο νομοθέτης υποχρεούται να κινείται ο δικαστής-εφαρμοστής του δικαίου, χωρίς αυτό να συνιστά ανεπίτρεπτη επέμβαση του πρώτου (ενν. του νομοθέτη) στη δικαιοδοτική εξουσία του δευτέρου (ενν. του δικαστή). Ωστόσο, εν συνεχεία, ο Άρειος Πάγος έκρινε ότι το δικαστήριο της ουσίας δύναται να ερευνά μήπως με την επιδίκαση της προβλεπόμενης από το νόμο ελάχιστης χρηματικής ικανοποίησης παραβιάζεται in concreto η αρχή της αναλογικότητας μεταξύ του χρησιμοποιούμενου μέτρου και του επιδιωκόμενου σκοπού⁴²².

Με την πρόσφατη δε ΟΛΑΠ 6/2009⁴²³, το Ακυρωτικό έταμε το ζήτημα αν η κρίση του δικαστηρίου ουσίας περί του ύψους της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης κατ' άρθρο 932 Α.Κ. υπόκειται ή όχι σε ανααιρετικό έλεγχο, σύμφωνα με το άρθρο 559 αρ. 1 και 19 Κ.Πολ.Δ. Σύμφωνα με την ως άνω απόφαση, η Ολομέλεια του Αρείου Πάγου εδέχθη κατά πλειοψηφία⁴²⁴ ότι η υπερνομοθετικής ισχύος αρχή της αναλογικότητας, η οποία αποτυπώθηκε ρητώς στο άρθρο 25 § 1 εδ. δ' Σ κατά την αναθεώρηση του 2001, απευθύνεται κατ' αρχήν στο νομοθέτη. Εν συνεχεία, έκρινε ότι ο κοινός νομοθέτης θεσπίζοντας τον κανόνα της 932 Α.Κ., «έλαβε υπόψη του την αρχή της αναλογικότητας, εξειδικεύοντάς την στο ζήτημα του προσδιορισμού του ύψους της χρηματικής ικανοποίησης. Επομένως, σύμφωνα με τα ανωτέρω,

⁴²¹ Κατ' αντιστοιχία με την εξουσία του νομοθέτη στο πεδίο του ποινικού δικαίου να καθορίζει τα πλαίσια των στερητικών της ελευθερίας ποινών ή των χρηματικών ποινών, εντός των οποίων υποχρεούται να κινείται ο δικαστής.

⁴²² Θετικά σχολιάζουν την αρεοπαγίτική αυτή απόφαση οι *Ι. Σπυριδάκης*, Σημείωμα στην ΑΠ 899/2001, ΝοΒ 50, 977 · *Φ. Δωρής*, Η αρχή της αναλογικότητας στο πεδίο ρύθμισης των ιδιωτικού δικαίου σχέσεων και ιδιαίτερα στο αστικό δίκαιο, εις: Τόμο Τιμητικό του Συμβουλίου της Επικρατείας – 75 χρόνια (2004), σελ. 245-246 · *ο ίδιος*, Σκέψεις για τη διαπίστωση και πλήρωση των κενών στο δίκαιο (με αφορμή τις ΟΛΑΠ 20/2000 και ΑΠ 899/2001), εις: Τιμητικό Τόμο του Κώστα Ε. Μπέη ως Αίνος της Αττικής Διαλεκτικής (2003) – Τρίτος Τόμος, σελ. 2367-2370.

⁴²³ ΕφΑΔ 4/2009, 414 επ. = ΝοΒ 2009, 568 επ. (με σημείωση *Μ. Μαργαρίτη*).

⁴²⁴ Η μειοψηφία τάχθηκε υπέρ της άποψης ότι αποδέκτης της επιταγής του άρθρου 25 § 1 εδ. δ' Σ είναι όχι μόνον ο νομοθέτης, αλλά και ο δικαστής. Ο τελευταίος κατά την εφαρμογή του νόμου πρέπει να τηρεί την εν λόγω αρχή, ώστε η κρίση του σε κάθε συγκεκριμένη περίπτωση να είναι σύμφωνη προς αυτή. Ευμενή σχόλια για την άποψη της μειοψηφίας διατυπώνονται και από τον επίτιμο Αρεοπαγίτη *Μ. Μαργαρίτη*, Σημείωση στην απόφαση ΟΛΑΠ 6/2009, ΝοΒ 2009, 570 επ. Βλ. επίσης σχετικά *τον ίδιο*, Η παραβίαση της αρχής της αναλογικότητας ως ανααιρετικός λόγος (ΚΠολΔ 559 αρ. 1 και 19), ΝοΒ 2007, 534 επ. · *τον ίδιο*, Σημείωση στην απόφαση του ΕΔΔΑ επί της υποθέσεως Λιοναράκη κατά Ελλάδος, απόφ. της 5.7.2007, ΝοΒ 2007, 2223 επ.

δεν υπάρχει έδαφος άμεσης εφαρμογής της διατάξεως του άρθρου 25 § 1 εδάφιο τέταρτο του Συντάγματος, η ευθεία δε επίκλησή της κατά τον προσδιορισμό του ύψους της χρηματικής ικανοποίησης στερείται σημασίας, αφού δεν θα οδηγούσε σε διαφορετικά, σε σχέση με τον κατ' εφαρμογή του άρθρου 932 Α.Κ. προσδιορισμό αυτής αποτελέσματα.». Εφόσον, λοιπόν, σύμφωνα με τα προαναφερθέντα η αρχή της αναλογικότητας δεν εφαρμόζεται ευθέως από το δικαστή, η κρίση του δικαστηρίου ουσίας περί του ύψους της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης δεν ελέγχεται αναιρετικά.⁴²⁵

Κατ' αντιστοιχίαν, από τον συλλογισμό αυτό της Ολομελείας απορρέει το συμπέρασμα ότι ο κοινός νομοθέτης θεσπίζοντας τον κανόνα του άρθρου 14 § 2 του ν. 3471/2006 προέβη σε στάθμιση των αντίρροπων δικαιωμάτων και συμφερόντων αφενός των χρηστών ή συνδρομητών και αφετέρου των υπευθύνων επεξεργασίας υπό το πρίσμα της αρχής της αναλογικότητας και τη συγκεκριμενοποίησε, ορίζοντας επιδικαστέο κατ' ελάχιστο όριο το ποσό των δέκα χιλιάδων (10.000,00) Ευρώ ως κατάλληλη, αναγκαία και εν στενή εννοία ανάλογη προς τον επιδιωκόμενο σκοπό χρηματική ικανοποίηση. Αφ'ης στιγμής, λοιπόν, ο νομοθέτης εξειδίκευσε εν προκειμένω την επιταγή του άρθρου 25 § 1 εδ. δ' Σ, η εφαρμογή αυτής (ενν. της επιταγής του άρθρου 25 § 1 εδ. δ' Σ) παρέλκει για το δικαστή, ο οποίος πλέον υποχρεούται να εφαρμόσει την οικεία διάταξη νόμου και να κινηθεί μέσα στα όρια που έθεσε ο νομοθέτης, τα οποία (όρια) αντικατοπτρίζουν την αρχή της αναλογικότητας.⁴²⁶

Ωστόσο, καταλείπεται στο δικαστή η δυνατότητα επίκλησης της αρχής της αναλογικότητας στις εξής μόνο περιπτώσεις: α) αν ο κοινός νομοθέτης έχει παραβιάσει την αρχή αυτή, θεσπίζοντας με νόμο υπέρμετρους περιορισμούς ατομικών δικαιωμάτων, οπότε ο εφαρμοστής του νόμου δύναται, ελέγχοντας τη συνταγματικότητα του νόμου, να μην εφαρμόσει αυτόν κατ' άρθρο 93 § 4 Σ, και β) αν ο κοινός νομοθέτης έχει παραλείψει να ασκήσει τις συνταγματικές του υποχρεώσεις καταλείποντας κενό, οπότε η αρχή της αναλογικότητας καλείται επικουρικώς σε εφαρμογή.⁴²⁷

⁴²⁵ Βλ. σχετικά και ΟΛΑΠ 6/2009, ΕφΑΔ 4/2009, 414 επ. = ΝοΒ 2009, 568 επ. (με σημείωση Μ. Μαργαρίτη).

⁴²⁶ Βλ. Π. Παπανικολάου, Σύνταγμα και Αυτοτέλεια του Αστικού Δικαίου (2006), αρ. 107 επ. και 126 · Ι. Καρακώστα, Χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης στην περίπτωση αστικής ευθύνης του Δημοσίου, ΕφΑΔ 4/2008, 383 · Α. Ζύγουρα, Παρατηρήσεις υπό την ΑΠ 132/2006, ΕλλΔνη 2006, 742-743 · Στ. Ματθία, Το πεδίο λειτουργίας της αρχής της αναλογικότητας, ΕλλΔνη 2006, 6-7.

⁴²⁷ Βλ. ΟΛΑΠ 6/2009, ΕφΑΔ 4/2009, 414 επ. = ΝοΒ 2009, 568 επ. (με σημείωση Μ. Μαργαρίτη). Στη θεωρία βλ. Π. Παπανικολάου, Σύνταγμα και Αυτοτέλεια του Αστικού Δικαίου (2006), αρ. 105-106 · Φ. Δωρή, Η αρχή της

γγ) Παραγραφή

Ο ν. 3471/2006 σιωπεί σχετικά με το ζήτημα της παραγραφής των ως άνω αξιώσεων προς αποζημίωση και προς χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης. Επομένως, τυγχάνουν εφαρμογής οι γενικές διατάξεις του Αστικού Κώδικα περί παραγραφής της αδικοπρακτικής ευθύνης, σύμφωνα με τις οποίες αυτή ορίζεται πενταετής, αρχομένη από την επομένη της ημέρας που ο παθών έλαβε γνώση της ζημίας και του υποχρέου προς αποζημίωση. Ωστόσο, σε κάθε περίπτωση η εν λόγω απαίτηση παραγράφεται μετά την πάροδο εικοσαετίας από την αδικοπραξία, εκτός αν αυτή αποτελεί συνάμα και ποινικώς κολάσιμη πράξη⁴²⁸, η οποία υπόκειται σε μακρότερη παραγραφή, οπότε αυτή (ενν. η μακρότερη παραγραφή) θα ισχύει και για την απαίτηση αποζημίωσης ή χρηματικής ικανοποίησης.⁴²⁹

δδ) Δικονομικά

i. Αρμοδιότητα

Οι θιγόμενοι –κατά παράβαση του ν. 3471/2006– χρήστες ή συνδρομητές έχουν το δικαίωμα να διεκδικήσουν αποζημίωση ή/και χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης με αγωγή τους ενώπιον του αρμοδίου Ειρηνοδικείου ή Μονομελούς Πρωτοδικείου. Η εν λόγω αγωγή εκδικάζεται κατά την ειδική διαδικασία των εργατικών διαφορών (664-676 Κ.Πολ.Δ), ανεξάρτητα από την έκδοση ή μη απόφασης της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού

αναλογικότητας στο πεδίο ρύθμισης των ιδιωτικού δικαίου σχέσεων και ιδιαίτερα στο αστικό δίκαιο, εις: Τόμο Τιμητικό του Συμβουλίου της Επικρατείας – 75 χρόνια (2004), σελ. 240 · Στ. *Ματθία*, Το πεδίο λειτουργίας της αρχής της αναλογικότητας, ΕλλΔνη 2006, 6-7 · Β. *Ρήγα*, Χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης επί προσβολής της προσωπικότητας δια των ΜΜΕ και αρχή αναλογικότητας, ΕφΑΔ 4/2009, 404-405. Βλ. επίσης Απ. *Κλειδωνόπουλο*, Η αρχή της αναλογικότητας – Ελέγχονται αναιρετικά οι δικαστικές αποφάσεις για τη μη τήρηση της αρχής της αναλογικότητας και μάλιστα με απ' ευθείας εφαρμογή της και ειδικότερα για το «εύλογο» ως προς το ύψος της επιδικασθείσας χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης (άρθρο 932 Α.Κ.), ΕλλΔνη 2007, 1607 επ.

⁴²⁸ Σύμφωνα με το άρθρο 15 του ν. 3471/2006 ή με οποιοδήποτε ποινικό νόμο.

⁴²⁹ Βλ. άρθρο 937 Α.Κ.

Χαρακτήρα ή της Αρχής Διασφάλισης του Απορρήτου των Επικοινωνιών για τη διαπίστωση παρανομίας ή την άσκηση ποινικής δίωξης.⁴³⁰ Με την προαναφερθείσα ρύθμιση καθίσταται πρόδηλη η βούληση του νομοθέτη να θέσει το θιγέτα-δικαιούχο της αποζημίωσης σε προνομιακή θέση εξ επόψεως δικονομικού δικαίου.

ii. Βάρος απόδειξης

Ο ν. 3471/2006 δεν περιέχει ειδική πρόβλεψη σχετικά με το ζήτημα της κατανομής του βάρους απόδειξης. Ο γενικός δικονομικός κανόνας του άρθρου 338 § 1 Κ.Πολ.Δ. περί κατανομής του βάρους απόδειξης επιτάσσει ότι *«κάθε διάδικος οφείλει να αποδείξει τα πραγματικά γεγονότα που είναι αναγκαία για να υποστηρίξει την αυτοτελή αίτηση ή ανταίτησή του»*. Κάθε διάδικος, λοιπόν, οφείλει να αποδείξει τη συνδρομή των προϋποθέσεων εφαρμογής του ευνοϊκού για αυτόν («δικαιογόνου») κανόνα δικαίου. Ο γενικός αυτός κανόνας απηχεί τη «θεωρία της λειτουργίας των κανόνων» (Normentheorie) ή άλλως «θεωρία της ευνοίας της δομής των κανόνων δικαίου», κατά την οποία το βάρος απόδειξης κατανέμεται σύμφωνα με τη δομή των κανόνων δικαίου ή μάλλον με την εύνοια της δομής τους.⁴³¹ Από τα ανωτέρω, λοιπόν, συνάγεται κατ' αρχήν ότι ο χρήστης ή συνδρομητής που με έρεισμα το άρθρο 14 του ν. 3471/2006 αξιώνει αποζημίωση ή χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης από κάποιον υπεύθυνο επεξεργασίας υποχρεούται να αποδείξει τη συνδρομή των προϋποθέσεων που απαιτούνται για την επιδίκασή τους.

Ο ως άνω γενικός κανόνας για την κατανομή του βάρους απόδειξης αναμφισβήτητα εγγυάται ασφάλεια δικαίου και ανταποκρίνεται στις απαιτήσεις της δικαιοσύνης⁴³². Πλήν όμως, εν προκειμένω δυσχεραίνει –ή και αποκλείει– την αποτελεσματική παροχή έννομης προστασίας στους χρήστες ή συνδρομητές υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών. Τούτοι εκ των πραγμάτων αδυνατούν να ανταποκριθούν στην ανωτέρω υποχρέωσή τους, αφού τα αποδεικτέα πραγματικά γεγονότα εμπίπτουν στη σφαίρα επιρροής του υπευθύνου επεξεργασίας⁴³³. Επί παραδείγματι, ο χρήστης ή συνδρομητής δεν δύναται να αποδείξει ότι ο υπεύθυνος επεξεργασίας

⁴³⁰ Βλ. άρθρο 14 § 3 του ν. 3471/2006.

⁴³¹ Βλ. Γ. Νικολόπουλο, Το δίκαιο της αποδείξεως (2005), σελ. 82 επ. με τις εκεί παραπομπές.

⁴³² Βλ. Γ. Νικολόπουλο, όπ. ανωτ., σελ. 84-85.

⁴³³ Για την αποδεικτική δυσχέρεια του διαδίκου, όταν τα αποδεικτέα πραγματικά περιστατικά ανήκουν στη σφαίρα επιρροής του αντιδίκου βλ. Γ. Νικολόπουλο, όπ. ανωτ., σελ. 85.

μαγνητοφώνησε χωρίς τη συγκατάθεσή του τηλεφωνική συνδιάλεξη με σκοπό την παροχή αποδεικτικών στοιχείων εμπορικής συναλλαγής, καθότι κάτοχος της μαγνητοφωνηθείσης τηλεφωνικής συνδιαλέξεως είναι ο υπεύθυνος επεξεργασίας. Η εφαρμογή, λοιπόν, του ως άνω γενικού κανόνα δημιουργεί στο χρήστη ή συνδρομητή ανυπέρβλητα αποδεικτικά προβλήματα.

Σαφώς κάτι τέτοιο δε συνάδει με το πνεύμα του δικαίου προστασίας προσωπικών δεδομένων⁴³⁴, το οποίο προσβλέπει στην προστασία του ασθενέστερου μέρους, ήτοι του χρήστη ή συνδρομητή. Η τάση προστασίας του ασθενέστερου μέρους εναρμονίζεται με τη «θεωρία των σφαιρών επιρροής ή περιοχών κινδύνου»⁴³⁵ (Gefahrenbereich), η οποία έχει διαμορφωθεί από τη γερμανική νομολογία. Σύμφωνα με αυτή, κάθε διάδικος υποχρεούται να αποδείξει τα πραγματικά περιστατικά, τα οποία εμπίπτουν στη σφαίρα επιρροής του, ήτοι στο χώρο της δραστηριότητάς του. Βέβαια, η θεωρία αυτή δεν τυγχάνει αμέσου εφαρμογής στην ελληνική έννομη τάξη, καθότι ισχύει ο προαναφερθείς ρητός γενικός δικονομικός κανόνας του άρθρου 338 § 1 Κ.Πολ.Δ.⁴³⁶ Ωστόσο, στην περίπτωση που ο χρήστης ή συνδρομητής εγείρει αγωγή με έρεισμα το άρθρο 14 του ν. 3471/2006 αξιώνοντας αποζημίωση ή/και χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης από τον υπεύθυνο επεξεργασίας, ορθότερο φαίνεται να παρεκκλίνουμε από το γενικό κανόνα προσφεύγοντας στη «θεωρία των σφαιρών επιρροής»⁴³⁷, προκειμένου να αμβλύνουμε την αποδεικτική ανισότητα των διαδίκων και να προστατεύσουμε το αποδεικτικώς ασθενέστερο μέρος, ήτοι το χρήστη ή συνδρομητή. Σύμφωνα με τα παραπάνω, λοιπόν, πρέπει

⁴³⁴ Πρβλ. Β. Τουντόπουλο, Το δικαίωμα αντίρρησης του υποκειμένου των δεδομένων, ΤοΣ 1/1999, 33.

⁴³⁵ Για τη «θεωρία των σφαιρών επιρροής ή περιοχών κινδύνου» βλ. Γ. Νικολόπουλο, όπ. ανωτ., σελ. 86, όπου αναφέρεται και ότι αυτή «επικρίθηκε και από τη γερμανική θεωρία, λόγω της δυσχέρειας που παρουσιάζει η οριοθέτηση των περιοχών κινδύνου ή σφαιρών επιρροής[...]».

⁴³⁶ Βλ. Γ. Νικολόπουλο, όπ. ανωτ., σελ. 86-87.

⁴³⁷ Για τη δυνατότητα προσφυγής στη «θεωρία των σφαιρών επιρροής» και στην Ελλάδα, ακόμα και όταν δεν υπάρχει σχετική ειδική νομοθετική ρύθμιση, προκειμένου να αντιμετωπισθεί η αποδεικτική δυσχέρεια του ασθενέστερου μέρους βλ. Γ. Νικολόπουλο, όπ. ανωτ., σελ. 86-89 και ιδίως σελ. 88-89. Πρβλ. Γ. Καράκωστα, Η επίδραση του νόμου περί ευθύνης του παραγωγού για τα ελαττωματικά προϊόντα στο ελληνικό δίκαιο, ΝοΒ 1988, 1365. Πρβλ. επίσης ΕφΠειρ 301/2001, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ και τις όμοιες ΕφΘεσ 1215/2008, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ · ΕφΑθ 2302/2007, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ · ΕφΑθ 47/2006, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ · ΕφΑθ 4187/2006, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ · ΕφΑθ 1456/2005, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ · ΕφΑθ 7878/2005, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ · ΕφΘεσ 3141/2002, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ · ΠΠρΘεσ 23048/2004, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ · ΠΠρΘεσ 31364/2003, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ · ΜΠρΡοδ 97/2006, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ · ΜΠρΑθ 2526/2002, ΤΝΠ ΝΟΜΟΣ. Σύμφωνα με τα ως άνω νομολογιακά παραδείγματα, τα ελληνικά δικαστήρια προσέφυγαν στη «θεωρία των σφαιρών επιρροής» σε αγωγές αποζημιώσεως από αδικοπραξία (Α.Κ. 914) που ασκήθηκαν από καταναλωτές κατά προμηθευτών ελαττωματικών προϊόντων, προκειμένου να μετριασθεί η αποδεικτική δυσχέρεια που προκύπτει για τους πρώτους από την εφαρμογή του γενικού κανόνα του άρθρου 338 § 1 Κ.Πολ.Δ.

να δεχθούμε ότι εν προκειμένω ο ενάγων χρήστης ή συνδρομητής αρκεί να επικαλεστεί και να αποδείξει τη ζημία ή/και την ηθική βλάβη που υπέστη, καθώς επίσης και την ύπαρξη αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ της παράνομης ενέργειας του υπευθύνου επεξεργασίας και της ζημίας ή/και ηθικής βλάβης. Στον δε υπεύθυνο επεξεργασίας επιπίπτει το βάρος να αποδείξει ότι δεν παρέβη τη διάταξη του ν. 3471/2006 που επικαλείται ο χρήστης ή συνδρομητής (αναστροφή του βάρους απόδειξης). Επομένως, όσον αφορά στο παραπάνω αναφερόμενο παράδειγμα ο υπεύθυνος επεξεργασίας φέρει το βάρος να αποδείξει ότι έχει λάβει τη συγκατάθεση του χρήστη ή συνδρομητή για την καταγραφή της τηλεφωνικής συνδιάλεξης. Η λύση αυτή είναι συμβατή με το σκοπό του δικαίου προστασίας των προσωπικών δεδομένων.

β. Αποκατάσταση in natura

Το δικαίωμα αντίρρησης παρέχει στο χρήστη ή συνδρομητή υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών τη δυνατότητα να προβάλλει αντιρρήσεις σχετικά με την επεξεργασία των προσωπικών του δεδομένων και να αξιώσει από τον υπεύθυνο επεξεργασίας να προβεί σε ενέργειες που θα συντείνουν στην άρση της προσβολής που υπέστη. Ως εκ τούτου, το δικαίωμα αυτό ικανοποιεί μερικώς τη δυνατότητα φυσικής αποκατάστασης ή άλλως αποκατάστασης in natura των αγαθών που προσβλήθηκαν⁴³⁸.

Το δικαίωμα αντίρρησης παρουσιάζει εξειδικευμένες μορφές στο ν. 3471/2006⁴³⁹, όπως ενδεικτικά: α) το δικαίωμα του χρήστη ή συνδρομητή να δηλώσει στον πάροχο ότι δεν επιθυμεί να δέχεται μη ζητηθείσες εμπορικές επικοινωνίες με οποιοδήποτε ηλεκτρονικό μέσο⁴⁴⁰, β) το δικαίωμα να αντιτάσσεται με εύκολο τρόπο και δωρεάν στη χρήση των στοιχείων επαφής του ηλεκτρονικού του ταχυδρομείου, τα οποία ο πάροχος απέκτησε νομίμως από προηγούμενη συναλλαγή, για παρόμοιους εμπορικούς σκοπούς⁴⁴¹, γ) το δικαίωμα να αρνείται την τεχνικής

⁴³⁸ Πρβλ. Π. Αρμαμέντο/Β. Σωτηρόπουλο, Προσωπικά δεδομένα – Ερμηνεία Ν. 2472/1997 (2005), σελ. 550, όπου υποστηρίζεται ότι η δυνατότητα in natura αποκατάστασης της ενδεχόμενης βλάβης από παράβαση του ν. 2472/1997 «ικανοποιείται εν μέρει από το δικαίωμα αντίρρησης (άρθρο 13), με το οποίο το υποκείμενο αξιώνει από τον υπεύθυνο επεξεργασίας τη διόρθωση, διαγραφή, δέσμευση κλπ, δηλαδή πράξη, η οποία εκτιμάται ότι θα αποκαταστήσει την προσβολή της προσωπικότητάς του.».

⁴³⁹ Βλ. Ε. Αλεξανδροπούλου-Αιγυπτιάδου, Νομική διασφάλιση του απορρήτου των κινητών επικοινωνιών, ΔιΜΕΕ 4/2008, 457-458.

⁴⁴⁰ Βλ. άρθρο 11 § 2 του ν. 3471/2006.

⁴⁴¹ Βλ. άρθρο 11 § 3 του ν. 3471/2006.

φύσεως αποθήκευση ή πρόσβαση σε δεδομένα του, που είναι αναγκαία για την παροχή πρόσθετης υπηρεσίας, την οποία έχει ζητήσει ρητώς από τον πάροχο⁴⁴², δ) το δικαίωμα να μην αποδέχεται εισερχόμενη κλήση, όταν ο καλών δεν επιτρέπει την ένδειξη ταυτότητας της καλούσας γραμμής⁴⁴³ κ.λ.π. Ωστόσο, η *in natura* άρση της προσβολής με την άσκηση του δικαιώματος αντίρρησης σε καμία περίπτωση αποκαθιστά εντελώς τη ζημία ή την ηθική βλάβη που υπέστη ο χρήστης ή συνδρομητής από την παράνομη επεξεργασία των προσωπικών του δεδομένων.

II. Προστασία με βάση τον Αστικό Κώδικα

Ο θιγείς χρήστης ή συνδρομητής διαθεσίμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών προστατεύεται και επί τη βάσει των διατάξεων του Αστικού Κώδικα για τις αδικοπραξίες (914 και 932 Α.Κ.) ή την αστική ευθύνη του δημοσίου (104-106 ΕισΝΑΚ), για την προστασία της προσωπικότητας (57 και 59 Α.Κ.) και για τη διοίκηση αλλοτρίων (739 Α.Κ.).

Η κατά παράβαση του ν. 3471/2006 επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων του χρήστη ή συνδρομητή υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών σαφώς αποτελεί παράνομη πράξη. Επομένως, αν πληρούνται και οι λοιπές προϋποθέσεις του «λευκού» κανόνα του άρθρου 914 Α.Κ., ήτοι αν: α) η παράνομη αυτή πράξη διενεργήθηκε υπαιτίως, β) προξένησε ζημία στο χρήστη ή συνδρομητή, και γ) υφίσταται αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της παράνομης συμπεριφοράς και της ζημίας, τότε ο θιγείς δύναται να αξιώσει πλήρη αποζημίωση από τον υπαίτιο, αποκατάσταση δηλαδή τόσο της θετικής ζημίας που υπέστη, όσο και του διαφυγόντος κέρδους του⁴⁴⁴. Η κατ' άρθρο 914 Α.Κ. ευθύνη προς αποζημίωση είναι υποκειμενική (πταισματική). Επιπλέον, ο χρήστης ή συνδρομητής δύναται να διεκδικήσει και χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης κατ' άρθρο 932 Α.Κ. Τέλος, αν η παράνομη επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων του χρήστη ή συνδρομητή έγινε από όργανο του δημοσίου ή νομικού προσώπου δημοσίου δικαίου κατά την άσκηση ανατεθειμένης σ' αυτό δημόσιας εξουσίας, τότε το δημόσιο ή το Ν.Π.Δ.Δ. ενέχεται σε αποζημίωση, σύμφωνα με τις διατάξεις των άρθρων 104-

⁴⁴² Βλ. άρθρο 4 § 5 εδ. γ' του ν. 3471/2006.

⁴⁴³ Βλ. άρθρο 8 § 3 του ν. 3471/2006.

⁴⁴⁴ Στο διαφυγόν κέρδος δεν περιλαμβάνεται ό,τι θα αποκτούσε ο ζημιωθείς με τρόπο παράνομο ή αντικείμενο στα χρηστά ήθη. Βλ. *Απ. Γεωργιάδη* εις: *Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλου* ΑΚ, άρθρ. 914, αρ. 83.

106 ΕισΝΑΚ. Η ευθύνη προς αποζημίωση εν προκειμένω είναι αντικειμενική, ενώ μαζί με το δημόσιο ή το Ν.Π.Δ.Δ. ευθύνεται εις ολόκληρον και το υπαίτιο πρόσωπο.

Προστασία στο θιγέντα χρήστη ή συνδρομητή παρέχεται και από τα άρθρα 57 και 59 Α.Κ., καθώς η σφαίρα του απορρήτου και τα προσωπικά δεδομένα αποτελούν προστατευόμενες εκφάνσεις της προσωπικότητάς του.⁴⁴⁵ Σύμφωνα με αυτά, ο θιγείς δύναται να αξιώσει: α) άρση της προσβολής, β) παράλειψή της στο μέλλον, γ) αποζημίωση για την αποκατάσταση της περιουσιακής ζημίας που υπέστη –υπό την προϋπόθεση ότι πληρούνται οι προϋποθέσεις των διατάξεων περί αδικοπραξιών– και δ) ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης, η οποία μπορεί να συνίσταται σε πληρωμή χρηματικού ποσού ή σε οτιδήποτε επιβάλλεται από τις περιστάσεις. Για τη στοιχειοθέτηση προσβολής της προσωπικότητας η ευθύνη είναι αντικειμενική, ενώ ειδικά για την έγερση των αξιώσεων για αποζημίωση και για ικανοποίηση ηθικής βλάβης είναι απαραίτητη η ύπαρξη υπαιτιότητας. Για τις ως άνω αξιώσεις ο χρήστης ή συνδρομητής μπορεί να ασκήσει αναγνωριστική αγωγή (70 Κ.Πολ.Δ.). Επίσης, δύναται να αιτηθεί τη λήψη ασφαλιστικών μέτρων (προσωρινή ρύθμιση της κατάστασης κατ’ άρθρα 731-732 Κ.Πολ.Δ.) για την προστασία της προσωπικότητάς του.⁴⁴⁶

Τέλος, η αθέμιτη συλλογή και επεξεργασία προσωπικών δεδομένων ενός ατόμου, συνακόλουθα και του χρήστη ή συνδρομητή υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών, πληροί το πραγματικό της μη γνήσιας διοίκησης αλλοτρίων⁴⁴⁷. Κι αυτό γιατί ο υπεύθυνος επεξεργασίας διαχειρίζεται τα προσωπικά δεδομένα των χρηστών ή συνδρομητών διαθέτοντας πλήρη δικαιοπρακτική ικανότητα, τελώντας εν πλήρει επιγνώσει ότι διεισδύει στη σφαίρα του απορρήτου τρίτων προσώπων χωρίς να τον συνδέει με αυτά σχέση εντολής και έχοντας σκοπό να προσπορίσει στον εαυτό του οικονομικό όφελος (λ.χ. με την χρησιμοποίηση των στοιχείων επαφής των χρηστών ή συνδρομητών –χωρίς τη συγκατάθεσή τους– με σκοπό την άμεση προώθηση των προϊόντων ή των υπηρεσιών του, με την επ’ ανταλλάγματι διάθεση των προσωπικών δεδομένων αυτών σε τρίτους κ.ο.κ.).⁴⁴⁸ Από το συνδυασμό δε των διατάξεων 739, 731 εδ. β’, 734, 718, 719 και 720 Α.Κ. συνάγεται ότι επί τη βάσει της ευθύνης από μη γνήσια

⁴⁴⁵ Βλ. *Απ. Γεωργιάδη*, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου (2002), σελ. 147 επ. · *Ι. Καρακατσάνη* εις: *Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλου* ΑΚ, άρθρο 57, αρ. 8.

⁴⁴⁶ Βλ. *Ι. Καρακώστα*, Αστικός Κώδικας - Γενικές Αρχές Τόμος Πρώτος (2005), άρθρ. 57, αρ. 559 και 561· *Σπ. Σταμούλη*, Προβλήματα ευθύνης από την αθέμιτη χρήση των ηλεκτρονικών υπολογιστών, ΝοΒ 1987, 1018.

⁴⁴⁷ Βλ. *Ι. Καρακώστα*, Το Δίκαιο των Μ.Μ.Ε. (2005), σελ. 218.

⁴⁴⁸ Βλ. *Π. Παπανικολάου* εις: *Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλου* ΑΚ, άρθρ. 739, αρ. 2-8 · *Ι. Καρακώστα*, Το Δίκαιο των Μ.Μ.Ε. (2005), σελ. 219-224.

διοίκηση αλλοτρίων ο χρήστης ή συνδρομητής δύναται να αξιώσει: α) αποζημίωση για κάθε ζημία που προέκυψε από την παράνομη συλλογή και επεξεργασία (διαχείριση) των προσωπικών του δεδομένων, ακόμα και στην περίπτωση που αυτή προκλήθηκε από τυχηρό, και β) να του αποδοθεί το κέρδος που απέκόμισε ο υπεύθυνος επεξεργασίας από την παράνομη διαχείριση. Οι ως άνω αξιώσεις υπόκεινται σε εικοσαετή παραγραφή, σύμφωνα με το άρθρο 249 Α.Κ. Δεδομένου δε ότι η μη γνήσια διοίκηση αλλοτρίων αποτελεί πάντοτε αδικοπραξία, είναι δυνατή, σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 739 Α.Κ., η εφαρμογή⁴⁴⁹ και των διατάξεων περί αδικοπραξιών. Δεν αποκλείεται, τέλος, εφόσον πληρούνται οι προϋποθέσεις του άρθρου 904 Α.Κ., ο υπεύθυνος επεξεργασίας να υπέχει υποχρέωση να αποδώσει το κέρδος και με βάση τις διατάξεις για τον αδικαιολόγητο πλουτισμό.⁴⁵⁰

III. Περαιτέρω προστασία στην περίπτωση της μη ζητηθείσας εμπορικής επικοινωνίας

α. Προστασία του χρήστη ή συνδρομητή ως καταναλωτή

αα) Με βάση το άρθρο 4 του ν. 2251/1994

Οι συμβάσεις που αφορούν αγαθά ή υπηρεσίες και καταρτίζονται συνεπεία μη ζητηθείσας εμπορικής επικοινωνίας αποτελούν συμβάσεις εξ αποστάσεως. Κι αυτό γιατί συνάπτονται μεταξύ ενός προμηθευτή και ενός καταναλωτή χωρίς την ταυτόχρονη φυσική παρουσία τους, αλλά με μέσα τεχνικής επικοινωνίας (λ.χ. δια τηλεφώνου ή ηλεκτρονικού ταχυδρομείου)⁴⁵¹.

Σύμφωνα με τη διάταξη του άρθρου 4 § 2 του ν. 2251/1994, η ως άνω καταρτισθείσα σύμβαση είναι άκυρη υπέρ του καταναλωτή (σχετική ακυρότητα), εάν πριν από τη σύναψή της αυτός δεν ενημερώθηκε σαφώς και ευκρινώς για τα ουσιώδη στοιχεία της. Ακυρότητα υπέρ του καταναλωτή προβλέπει και το άρθρο 4 § 9 του ν. 2251/1994, αν αυτός δεν έλαβε σε εύθετο χρόνο κατά την εκτέλεση της σύμβασης –και το αργότερο κατά την παράδοση των αγαθών ή την παροχή των υπηρεσιών– εγγράφως ή με άλλο σταθερό μέσο τους όρους της.

⁴⁴⁹ Πρόκειται για συρροή νομίμων βάσεων.

⁴⁵⁰ Βλ. Π. Παπανικολάου εις: *Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλου* ΑΚ, άρθρ. 739, αρ. 9-13.

⁴⁵¹ Βλ. άρθρο 4 § 1 του ν. 2251/1994.

Επιπλέον, ακόμα κι αν η σύμβαση έχει καταρτισθεί εγκύρως, ο καταναλωτής διαθέτει, σύμφωνα με τα οριζόμενα στο άρθρο 4 § 10 του ν. 2251/1994, το δικαίωμα αναιτιολόγητης υπαναχώρησης εντός προθεσμίας δεκατεσσάρων (14) ημερολογιακών ημερών. Τότε, ο καταναλωτής υποχρεούται να επιστρέψει το αγαθό στην αρχική του κατάσταση, επιβαρυνόμενος μόνον με τα έξοδα επιστροφής, ενώ ο προμηθευτής οφείλει να επιστρέψει εντός τριάντα (30) ημερολογιακών ημερών τυχόν ποσά που του έχει καταβάλει ο καταναλωτής.

Τέλος, ειδικά για την περίπτωση της αποστολής προϊόντων ή παροχής υπηρεσιών χωρίς σχετική παραγγελία, ο νόμος⁴⁵² παρέχει στον αποδέκτη-καταναλωτή το δικαίωμα να διαθέτει⁴⁵³ τα αγαθά ή τις υπηρεσίες κατά βούλησιν («κατά την κρίση του») χωρίς να οφείλει οποιοδήποτε τίμημα, και παράλληλα τον απαλλάσσει από την υποχρέωση φύλαξης ή και επιστροφής των αγαθών. Η ρύθμιση αυτή προσφέρει σημαντική προστασία στον καταναλωτή, καθώς αποτελεί ένα είδος αστικής κύρωσης⁴⁵⁴ για τον προμηθευτή, ο οποίος στην ουσία μετέρχεται αυτή την πρακτική με σκοπό να ασκήσει πίεση σε ανυποψίαστους και άπειρους καταναλωτές να αγοράσουν τα προϊόντα του.⁴⁵⁵ Αρκεί να αναλογιστούμε ότι εν προκειμένω ο προμηθευτής αποστέλλει το προϊόν ή παρέχει την υπηρεσία του χωρίς να έχει εξασφαλίσει προηγουμένως τη συγκατάθεση του καταναλωτή και αναμένει αδικαιολογήτως από τον τελευταίο να καταβάλλει το τίμημα, παραβιάζοντας την αρνητική συμβατική ελευθερία (361 Α.Κ.) –ήτοι το δικαίωμα του ατόμου να μην συνάψει σύμβαση.

ββ) Με βάση τα άρθρα 9Η και 9Θ του ν. 2251/1994

Η συνεχής και ανεπιθύμητη άγρα πελατών μέσω τηλεφώνου, φάξ, ηλεκτρονικού ταχυδρομείου (αυτόκλητη εμπορική επικοινωνία με ηλεκτρονικά μέσα) αποτελεί, σύμφωνα με το άρθρο 9Η περ. γ' του ν. 2251/1994, *per se* επιθετική, και επομένως αθέμιτη⁴⁵⁶, εμπορική πρακτική και ως τέτοια απαγορεύεται. Σε αυτή την περίπτωση, λοιπόν, κάθε καταναλωτής ή ένωση καταναλωτών δύναται να εγείρει τις εξής αξιώσεις: α) δικαστικής παύσης κάθε αθέμιτης

⁴⁵² Βλ. άρθρο 4 § 4 του ν. 2251/1994.

⁴⁵³ Λ.χ. να μεταβιβάζει ή ακόμα και να καταστρέφει τα προϊόντα.

⁴⁵⁴ Βλ. Μ. Σταθόπουλο εις Μ. Σταθόπουλο/Αρ. Χιωτέλλη/Μ. Αυγουστιανάκη, Κοινοτικό Αστικό Δίκαιο Ι – Επιπτώσεις των κοινοτικών Οδηγιών στο δίκαιο του ΑΚ (1995), σελ. 74

⁴⁵⁵ Βλ. Γ. Παπαϊωάννου, Η σύμβαση από απόσταση κατά το δίκαιο προστασίας του καταναλωτή, ΔΕΕ 2/2003, 160.

⁴⁵⁶ Βλ. άρθρο 9Γ § 4 του ν. 2251/1994.

εμπορικής πρακτικής, β) παράλειψής της στο μέλλον και γ) αποζημίωσης για την τυχόν ζημία που υπέστη εξαιτίας της πρακτικής αυτής.⁴⁵⁷

β. Προστασία των ανταγωνιστών αυτού που επικοινωνεί αυτόκλητα

Η διαφημιστική εκστρατεία που διενεργείται με την αποστολή μη ζητηθέντων ηλεκτρονικών μηνυμάτων χωρίς να συντρέχουν οι προϋποθέσεις που θέτει το άρθρο 11 του ν. 3471/2006 αποτελεί πράξη, η οποία γίνεται προς τον σκοπό ανταγωνισμού και αντίκειται στα χρηστά ήθη. Επομένως, πληροί το πραγματικό του άρθρου 1 του ν. 146/1914 «περί αθέμιτου ανταγωνισμού».⁴⁵⁸

Οι προμηθευτές ιδίων ή παρόμοιων προϊόντων ή οι πάροχοι ιδίων ή παρόμοιων υπηρεσιών, ήτοι οι ανταγωνιστές του προμηθευτή που διενεργεί διαφημιστική εκστρατεία με τον ως άνω περιγραφόμενο τρόπο, απολαύουν της προστασίας του άρθρου 1 του ν. 146/1914. Δύνανται, λοιπόν, να αξιώσουν από αυτόν: α) παύση της αθέμιτης αυτής πρακτικής, β) παράλειψή της στο μέλλον και γ) αποζημίωση τυχόν ζημίας που υπέστησαν.

Κεφάλαιο Ε

Συμπεράσματα

⁴⁵⁷ Βλ. άρθρο 9Θ § 1 του ν. 2251/1994.

⁴⁵⁸ Βλ. *Ελ. Αλεξανδρίδου*, Το δίκαιο του ηλεκτρονικού εμπορίου – Ελληνικό και Κοινοτικό (2004), σελ. 198.

I. Η ιδιαιτερότητα των ηλεκτρονικών δικτύων

Τα ηλεκτρονικά δίκτυα αποτελούν σημαντική ανθρώπινη κατάκτηση και διαδραματίζουν μείζονα ρόλο στη σύγχρονη ζωή, καθώς έχουν εκμηδενίσει τις αποστάσεις και παρέχουν σε κάθε χρήστη ή συνδρομητή τους τη δυνατότητα ταχύτατης διαβίβασης, ανταλλαγής αλλά και επεξεργασίας πληροφοριών και δεδομένων. Ειδικά δε όσον αφορά στο διαδίκτυο, πρέπει να παρατηρηθεί ότι η εμφάνισή του ανέτρεψε τις παραδοσιακές δομές και σηματοδότησε την απαρχή μιας νέας εποχής στον χώρο των επικοινωνιών.

Τόσο το διαδίκτυο όσο και τα τηλεπικοινωνιακά δίκτυα ενέχουν την εξής ιδιαιτερότητα: προϋπόθεση συμμετοχής σ' αυτά αποτελεί η αυτοέκθεση του ατόμου, η εισφορά δηλαδή προσωπικών του δεδομένων στον εκάστοτε πάροχο υπηρεσιών δικτύου. Απότοκη συνέπεια είναι η δημιουργία ενός αρχείου προσωπικών δεδομένων των χρηστών ή συνδρομητών, το οποίο είναι στη διάθεση των παρόχων. Η δημιουργία του εν λόγω αρχείου είναι εκ πρώτης όψεως θεμιτή και σύννομη, αρκεί η επεξεργασία του να περιορίζεται στο αναγκαίο μέτρο για την παροχή των αιτηθέντων υπηρεσιών δικτύου (λ.χ. χρήση του ονοματεπωνύμου και της διευθύνσεως του συνδρομητή για την αποστολή του λογαριασμού). Η υπέρβαση, όμως, του μέτρου αυτού χωρίς τη συγκατάθεση του χρήστη ή συνδρομητή ισοδυναμεί με διάβρωση της ιδιωτικής του σφαίρας. Οι σημαντικότεροι κίνδυνοι που διατρέχει το υποκείμενο των δεδομένων από την αθέμιτη επεξεργασία των προσωπικών του δεδομένων στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών είναι η συναρμολόγηση του ψηφιακού του προφίλ με απώτερο σκοπό τη διενέργεια στοχευμένης διαφήμισης και η υποκλοπή απορρήτων πληροφοριών (λ.χ. κωδικοί πιστωτικών καρτών) με σκοπό τη χρήση τους για μη εξουσιοδοτημένες ενέργειες.

II. Η δυναμικότητα της εξέλιξης των ηλεκτρονικών επικοινωνιών ως ελατήριο κοινοτικών και εθνικών μεταρρυθμίσεων

Σε κοινοτικό επίπεδο, η Οδηγία 97/66/EK απετέλεσε το πρώτο βήμα για την προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και της ιδιωτικής ζωής του ατόμου στον τηλεπικοινωνιακό χώρο. Η επανάσταση, όμως, που μετέπειτα επέφερε το διαδίκτυο στον τομέα των επικοινωνιών και οι ιδιαιτερότητες που παρουσίαζε έθεσαν σε σύντομο χρονικό διάστημα ζήτημα ανασφάλειας δικαίου σε σχέση με την ισχύ των κανόνων της στο ψηφιακό περιβάλλον. Δεδομένης της δυναμικά εξελισσόμενης τεχνολογίας, το δίκαιο δεν μπορούσε να παραμείνει στατικό. Ο κοινοτικός νομοθέτης, λοιπόν, αντικατέστησε την ως άνω Οδηγία με την

τεχνολογικά ουδέτερη 2002/58/EK, η οποία ρυθμίζει την επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών υπάγοντας –με τη χρήση αορίστων νομικών εννοιών– όλες τις υπηρεσίες ηλεκτρονικών επικοινωνιών στους κανόνες της ανεξάρτητα από το μέσο με το οποίο παρέχονται.

Η δε Οδηγία 2002/58/EK έχει ήδη τροποποιηθεί από την πολυσυζητημένη 2006/24/EK, η οποία συρρικνώνει το πεδίο προστασίας της πρώτης επιτάσσοντας την υποχρεωτική προληπτική διατήρηση των εξωτερικών στοιχείων της επικοινωνίας από τους παρόχους διαθεσίμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών για χρονικό διάστημα από έξι μήνες έως δύο έτη από την ημερομηνία της επικοινωνίας. Το μέτρο αυτό αντίκειται στο άρθρο 8 της ΕΣΔΑ, καθότι όχι μόνον καθιστά όλους τους πολίτες «εν δυνάμει ύποπτους», πράγμα ανεπίτρεπτο σε μια δημοκρατική κοινωνία, αλλά είναι και εξαιρετικά επαχθές σε σχέση με τον επιδιωκόμενο σκοπό.

Όσον αφορά στην χώρα μας, ο πρώτος ειδικός νόμος για την προστασία των προσωπικών δεδομένων στον τηλεπικοινωνιακό τομέα ήταν ο 2774/1999, ο οποίος αποτελούσε την πράξη προσαρμογής στην Οδηγία 97/66/EK. Σήμερα ισχύει ο ν. 3471/2006, με τον οποίο ενσωματώθηκε στην ελληνική έννομη τάξη η Οδηγία 2002/58/EK και καταργήθηκε ο ν. 2774/1999. Η Οδηγία 2006/24/EK δεν έχει ακόμη μεταφερθεί στην Ελλάδα.

III. Το πεδίο εφαρμογής του ν. 3471/2006 και η σχέση του με το ν. 2472/1997

Ο ν. 3471/2006 διέπει την επεξεργασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα και τη διασφάλιση του απορρήτου των επικοινωνιών στο πλαίσιο της παροχής διαθεσίμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών σε δημόσια δίκτυα. Αντιθέτως, για την επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων, η οποία διενεργείται στο πλαίσιο μη διαθεσίμων στο κοινό υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών εφαρμόζονται οι γενικές διατάξεις του ν. 2472/1997. Το υποκειμενικό δε πεδίο προστασίας του ν. 3471/2006 περιλαμβάνει και τα νομικά πρόσωπα, καθότι περιέχει διατάξεις που προβλέπουν άμεσα την προστασία των εννόμων συμφερόντων των νομικών προσώπων –κάτι που αποτελεί σημαντική καινοτομία για το δίκαιο των προσωπικών δεδομένων.

Όσον αφορά στη σχέση του ν. 3471/2006 με το ν. 2472/1997, ο πρώτος, ως νεότερος και ειδικότερος, κατισχύει του τελευταίου –ακόμα και στην περίπτωση που η γενική ρύθμιση του ν.

2472/1997 είναι ευνοϊκότερη για το υποκείμενο των δεδομένων. Άλλωστε, αν ενστερνιστούμε διαφορετική ερμηνευτική εκδοχή, θα διαταραχθεί η χρονική και λογική αλληλουχία της έννομης τάξης μας.

IV. Οι επιμέρους ρυθμίσεις του ν. 3471/2006

α. Ως προς τους κανόνες επεξεργασίας

Η αρχή του νομίμου τρόπου συλλογής των δεδομένων, η αρχή του σκοπού, η αρχή της ακρίβειας, η αρχή της αναγκαιότητας –η οποία αποτελεί εξειδίκευση της αρχής της αναλογικότητας– και η αρχή της χρονικά πεπερασμένης διατήρησης των δεδομένων είναι οι πέντε κανόνες επεξεργασίας των προσωπικών δεδομένων στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών, που ισχύουν σύμφωνα με το ν. 3471/2006. Οι κανόνες αυτοί δεν διαφέρουν κατά πολύ από τους γενικούς κανόνες του ν. 2472/1997, απλώς είναι προσαρμοσμένοι στο ψηφιακό περιβάλλον.

Επιπλέον, η επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων του συνδρομητή ή χρήστη είναι θεμιτή και νόμιμη μόνο αν ο συνδρομητής ή χρήστης έχει συγκατατεθεί σ' αυτήν. Η συγκατάθεση αφενός μεν αίρει τον άδικο χαρακτήρα της προσβολής της ιδιωτικότητας, αφετέρου δε συντελεί στη συρρίκνωση της ιδιωτικής σφαίρας του συνδρομητή ή χρήστη και –τις περισσότερες φορές– λειτουργεί εν είδει «ανταλλάγματος» για τη χρήση «δωρεάν» περιεχομένου στο διαδίκτυο. Για να χαρακτηριστεί έγκυρη, πρέπει να είναι ελεύθερη, ρητή και ειδική, να εκφράζεται με τρόπο σαφή και να δίδεται κατόπιν επαρκούς ενημέρωσης του συνδρομητή ή του χρήστη αναφορικά με το είδος των δεδομένων, το σκοπό και την έκταση της επεξεργασίας τους, τους αποδέκτες ή τις κατηγορίες αποδεκτών των δεδομένων (informed consent). Η συγκατάθεση για την επεξεργασία των δεδομένων κίνησης και θέσης παρέχεται είτε με ιδιοχείρως υπογεγραμμένο έγγραφο, είτε με ηλεκτρονικό έγγραφο –το οποίο δεν απαιτείται να φέρει την προηγμένη ηλεκτρονική υπογραφή. Στο σημείο τούτο πρέπει να παρατηρηθεί ότι ο τύπος της συγκατάθεσης που θεσπίζεται από το ν. 3471/2006 είναι εν μέρει αυστηρότερος και εν μέρει επιεικέστερος από αυτόν που θεσπίζεται από το γενικό δίκαιο περί προσωπικών δεδομένων. Ωστόσο, η συγκατάθεση υπόκειται αποκλειστικά σε έγγραφο τύπο στην περίπτωση που τα δεδομένα πρόκειται να διαβιβασθούν σε τρίτους.

Όσον αφορά δε στην επεξεργασία δεδομένων κίνησης και θέσης χωρίς τη συγκατάθεση του συνδρομητή ή χρήστη, αυτή είναι επιτρεπτή μόνο στην περίπτωση που είναι αναγκαία για την εκτέλεση της σύμβασης, στην οποία ο συνδρομητής ή χρήστης είναι συμβαλλόμενο μέρος, ή για τη λήψη μέτρων κατά το προσυμβατικό στάδιο μετά από αίτηση του συνδρομητή.

β. Ως προς το απόρρητο των επικοινωνιών

Το άρθρο 4 του ν. 3471/2006 απηχεί τη γενική συνταγματική επιταγή για την προστασία του απορρήτου των επικοινωνιών (19 Σ). Στο γράμμα της διάταξης του άρθρου 4 § 1, σύμφωνα με την οποία *«οποιαδήποτε χρήση των υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών [...], καθώς και των συναφών δεδομένων κίνησης και θέσης [...] προστατεύεται από το απόρρητο των επικοινωνιών»*, λανθάνει η παραδοχή ότι στην προστατευτική σφαίρα του απορρήτου εμπίπτει όχι μόνο το περιεχόμενο της επικοινωνίας, αλλά και κάθε πληροφορία που προσδιορίζει τους όρους και τις περιστάσεις υπό τις οποίες αυτή διενεργείται. Στην αυτή παραδοχή είχε καταλήξει και η ΑΔΑΕ με την υπ' αριθμ. 1/2005 γνωμοδότησή της σχετικά με το ζήτημα αν το απόρρητο των επικοινωνιών καλύπτει μόνον τα εσωτερικά ή και τα εξωτερικά δεδομένα της επικοινωνίας, επί του οποίου τόσο η θεωρία όσο και η νομολογία τηρούν επί σειρά ετών μια επαμφοτερίζουσα στάση.

Το απόρρητο των επικοινωνιών καλύπτει μεν οποιαδήποτε χρήση υπηρεσιών ηλεκτρονικών επικοινωνιών, υποχωρεί, όμως, έναντι του παρόχου των εν λόγω υπηρεσιών σε τρεις περιπτώσεις:

- i. όταν αυτό είναι αναγκαίο για τη σύνδεση των γραμμών καλούντος και καλούμενου, τη χρέωση των συνδρομητών, την πληρωμή των διασυνδέσεων και, εν γένει, για την εκτέλεση της σύμβασης,
- ii. σε περιπτώσεις καταστάσεων ανάγκης για τον εντοπισμό του καλούντος από τις αρμόδιες αρχές, και
- iii. για την τεχνικής φύσεως αποθήκευση δεδομένων (λ.χ. cookies) στο μέτρο που αυτή είναι αναγκαία και αναπότρεπτη για τη διαβίβαση της επικοινωνίας μέσω δικτύου ηλεκτρονικών επικοινωνιών ή για την παροχή υπηρεσίας στην Κοινωνία της Πληροφορίας.

Όσον αφορά, τώρα, στην καταγραφή της τηλεφωνικής συνδιαλέξεως στο πλαίσιο συνήθους επαγγελματικής πρακτικής με σκοπό την παροχή αποδεικτικών στοιχείων εμπορικής συναλλαγής, αυτή είναι σύνηθες υπό την προϋπόθεση ότι και τα δύο μέρη έχουν συγκατατεθεί. Ειδικότερα, αν, δηλαδή, η καταγραφή διενεργείται εν αγνοία του ενός εκ των δύο συνομιλητών, πρόκειται για υποκλοπή και, ως εκ τούτου, αντίκειται στο νόμο, καθότι αποτελεί υπέρμετρη δέσμευση της ελεύθερης άσκησης της επικοινωνίας σε οικειότητα.

Επιπλέον, ο ν. 3471/2006 προβλέπει τη δυνατότητα εξουδετέρωσης της μη αναγραφής της ταυτότητας της καλούσας γραμμής για τον εντοπισμό κακόβουλων και ενοχλητικών κλήσεων και για κλήσεις άμεσης επέμβασης χωρίς τη συγκατάθεση του συνδρομητή ή χρήστη (σύστημα no-opt). Οι ρυθμίσεις αυτές (ειδικοί λόγοι άρσης του απορρήτου) καταδεικνύουν τη βούληση του νομοθέτη να δώσει το προβάδισμα στο δικαίωμα δικαστικής προστασίας του χρήστη ή συνδρομητή (20 Σ), ενώπιον του οποίου εν προκειμένω υποχρεώ το δικαίωμα προστασίας των προσωπικών του δεδομένων (9^Α Σ). Πιο συγκεκριμένα, η πρόβλεψη διοικητικής διαδικασίας για τον εντοπισμό κακόβουλων και οχληρών κλήσεων δυσχεραίνει την οχύρωση πιθανών εγκληματιών πίσω από το απόρρητο των επικοινωνιών. Η δε δυνατότητα εξουδετέρωσης της απόκρυψης της καλούσας γραμμής για κλήσεις εκτάκτου ανάγκης είναι απολύτως δικαιολογημένη, καθώς το απόρρητο των επικοινωνιών δεν πρέπει να αποτελεί πρόσκομμα στην αντιμετώπιση επειγουσών καταστάσεων.

Τέλος, αναφορικά με το δαιδαλώδες ζήτημα της ένδικης προστασίας όσων έλκουν δικαιώματα πνευματικής ιδιοκτησίας επί προστατευόμενων έργων, τα οποία ανταλλάσσονται παράνομα στον κυβερνοχώρο μέσω ομότιμων (peer to peer) δικτύων, πρέπει να παρατηρήσουμε τα εξής: η αποκάλυψη στοιχείων ταυτοποίησης των συνδρομητών του διαδικτύου που «τηλεφόρτωσαν» παράνομα τα προστατευόμενα έργα με σκοπό την κίνηση αστικών δικών κατά των παρανομούντων δεν είναι σύνηθες, κατά το ελληνικό νομικό πλαίσιο. Τα στοιχεία αυτά αποτελούν δεδομένα κίνησης και υπάγονται στο προστατευτικό πεδίο του απορρήτου των επικοινωνιών, σύμφωνα με το άρθρο 4 § 1 του ν. 3471/2006, γεγονός που καθιστά την αποκάλυψή τους σε τρίτους απαγορευμένη επέμβαση στη σφαίρα του απορρήτου. Μοναδική περίπτωση που θα ήταν νόμιμη η ανακοίνωση των εν λόγω στοιχείων χωρίς τη συγκατάθεση του συνδρομητή αποτελεί αυτή της άρσης του απορρήτου υπό τις προϋποθέσεις και τις διαδικασίες του ν. 2225/1994. Ωστόσο, ο εν λόγω νόμος δεν προβλέπει την άρση του απορρήτου των επικοινωνιών σε περιπτώσεις παράβασης του νόμου περί πνευματικής ιδιοκτησίας. Προκειμένου, λοιπόν, να υπερσκελιστούν τα εμπόδια που δημιουργούνται από το ισχύον

νομοθετικό πλαίσιο προστασίας των προσωπικών δεδομένων, προτείνεται η θέσπιση ρύθμισης που θα προβλέπει ότι το δικαίωμα αναπαραγωγής και διάθεσης στο κοινό έργων μέσω ομότιμων δικτύων θα ασκείται μόνο μέσω οργανισμών συλλογικής διαχείρισης, στους οποίους θα καταβάλλεται εύλογη αμοιβή από τους παρόχους υπηρεσιών διαδικτύου. Οι οργανισμοί συλλογικής διαχείρισης θα διαπραγματεύονται και θα συμφωνούν την αμοιβή αυτή και θα προβάλλουν τις σχετικές αξιώσεις. Για τη συγκέντρωση του ποσού της εύλογης αυτής αμοιβής θα υπάρχει μικρή επιβάρυνση στα τέλη των συνδρομητών.

γ. Ως προς τη μη ζητηθείσα επικοινωνία

Η ρύθμιση του άρθρου 11 § 1 του ν. 3471/2006 προβλέπει την εφαρμογή του συστήματος opt-in, ήτοι την απαγόρευση της μη αιτηθείσας εμπορικής επικοινωνίας άνευ ρητής συγκατάθεσης του χρήστη ή συνδρομητή. Η κατ' αρχήν αυξημένη προστασία που παρέχει στους συνδρομητές το άρθρο αυτό περιστελλέται –κατ' επιταγήν της Οδηγίας 2002/58/EK– με την παράγραφο 3 του ίδιου άρθρου που υιοθετεί το μοντέλο του soft opt-out της συνάφειας. Σύμφωνα μ' αυτό, εάν κάποιος προμηθευτής έχει αποκτήσει στοιχεία επαφής καταναλωτών στο πλαίσιο προηγούμενης συναλλαγής, τότε δύναται να τα επεξεργάζεται και να τα χρησιμοποιεί για την απευθείας εμπορική προώθηση δικών του παρόμοιων προϊόντων ή υπηρεσιών, υπό τον όρο ότι αυτοί δεν έχουν εκφράσει εξ αρχής τη διαφωνία τους.

Επιπλέον, η απαγόρευση από το ν. 3471/2006 της αποστολής μηνυμάτων αυτόκλητης επαγγελματικής επικοινωνίας που παραπλανούν ως προς την ταυτότητα του αποστολέα ή του προσώπου προς όφελος του οποίου αυτό αποστέλλεται αποτελεί εγγύηση του δικαιώματος ενημέρωσης του υποκειμένου. Η δε απαγόρευση της αποστολής τέτοιων μηνυμάτων, αν δεν περιέχουν έγκυρη διεύθυνση στην οποία μπορεί να απευθυνθεί ο αποδέκτης του μηνύματος και να αξιώσει τη διακοπή κάθε μη ζητηθείσας εμπορικής επικοινωνίας, αποτελεί εξειδικευμένη μορφή του δικαιώματος αντίρρησης του χρήστη ή συνδρομητή.

V. Μέσα προστασίας αστικού δικαίου

Σε περίπτωση παράβασης των διατάξεων του ν. 3471/2006, ο θιγείς χρήστης ή συνδρομητής δύναται να διεκδικήσει πλήρη αποκατάσταση της περιουσιακής ζημίας που υπέστη (αποζημίωση), χωρίς να χρειάζεται να επικαλεστεί και να αποδείξει την υπαιτιότητα του

παραβάτη (αντικειμενική ευθύνη). Επίσης, δύναται να αξιώσει και χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης, η οποία έχει καθορισθεί από τον κοινό νομοθέτη κατ' ελάχιστο όριο, στο ποσό των δέκα χιλιάδων (10.000,00) Ευρώ –εκτός αν ζητηθεί από τον ενάγοντα μικρότερο ποσό– ως κατάλληλη, αναγκαία και εν στενή εννοία ανάλογη προς τον επιδιωκόμενο σκοπό χρηματική ικανοποίηση.

Στο ερώτημα αν ο δικαστής δύναται να επιδικάσει χρηματική ικανοποίηση ελάσσονα του κατωτάτου ορίου εφαρμόζοντας την αρχή της αναλογικότητας προσήκει αρνητική απάντηση. Κατ' ουσίαν, η θέσπιση κατωτάτου ορίου χρηματικής ικανοποίησης αποτελεί συγκεκριμενοποίηση της αρχής της αναλογικότητας από τον κοινό νομοθέτη, κατόπιν στάθμισης των αντικρουόμενων συμφερόντων υπό το πρίσμα της. Συνεπώς, εφόσον ο νομοθέτης εξειδίκευσε εν προκειμένω την επιταγή του άρθρου 25 § 1 εδ. δ' Σ, η εφαρμογή αυτής (ενν. της επιταγής του άρθρου 25 § 1 εδ. δ' Σ) παρέλκει για το δικαστή, ο οποίος πλέον υποχρεούται να εφαρμόσει την οικεία διάταξη νόμου και να κινηθεί μέσα στα όρια που χάραξε ο νομοθέτης, τα οποία, άλλωστε, αντανakλούν την αρχή της αναλογικότητας.

Προκειμένου δε να ευδοκιμήσει η αγωγή του χρήστη ή συνδρομητή και να επιδικασθεί σ' αυτόν η αιτηθείσα αποζημίωση ή χρηματική ικανοποίηση ηθικής βλάβης, αυτός πρέπει να επικαλεστεί και να αποδείξει τη ζημία ή/και την ηθική βλάβη που υπέστη, καθώς επίσης και την ύπαρξη αιτιώδους συνδέσμου μεταξύ της παράνομης ενέργειας του υπευθύνου επεξεργασίας και της ζημίας ή/και ηθικής βλάβης. Όσον αφορά στο γεγονός της παράβασης του ν. 3471/2006, αρκεί μόνο να το επικαλεστεί, καθώς αυτό εμπίπτει στο τεχνικό πεδίο επιρροής του υπευθύνου επεξεργασίας, ο οποίος και φέρει το βάρος να ανταποδείξει.

Επιπλέον, εκτός από τη δικαστική προστασία, ο ν. 3471/2006 προβλέπει και εξειδικευμένες μορφές του δικαιώματος αντίρρησης του χρήστη ή συνδρομητή. Το δικαίωμα αυτό ικανοποιεί εν μέρει τη δυνατότητα φυσικής αποκατάστασης ή άλλως αποκατάστασης *in natura* της τρωθείσης ιδιωτικής σφαίρας.

Τέλος, ο θιγείς χρήστης ή συνδρομητής δύναται να εγείρει αγωγή με έρεισμα τις διατάξεις του Αστικού Κώδικα για τις αδικοπραξίες ή την αστική ευθύνη του δημοσίου, για την προστασία της προσωπικότητας ή για τη διοίκηση αλλοτρίων. Πρόκειται εδώ για συρροή νομίμων βάσεων. Επιπλέον, αν το υποκείμενο των δεδομένων φέρει και την ιδιότητα του καταναλωτή, απολαύει της προστασίας και των άρθρων 4 και 9Η-9Θ του ν. 2251/1994 –ιδίως στην περίπτωση της σύναψης συμβάσεως συνεπεία αυτόκλητης εμπορικής αλληλογραφίας ή

χρήσης της αυτόκλητης αλληλογραφίας για την προώθηση προϊόντων και υπηρεσιών. Οι δε ανταγωνιστές αυτού που επικοινωνεί αυτόκλητα προστατεύονται βάσει του άρθρου 1 του ν. 146/1914.

Βιβλιογραφία - Αρθρογραφία

1. *Ελ. Αλεξανδρίδου*, Το δίκαιο του ηλεκτρονικού εμπορίου – Ελληνικό και Κοινοτικό (2004).

2. *Ελ. Αλεξανδρίδου*, Η πρόταση οδηγίας της ΕΕ για το ηλεκτρονικό εμπόριο και η προστασία του καταναλωτή, ΔΕΕ 2/2000, 113 επ.
3. *Ε. Αλεξανδροπούλου-Αιγυπτιάδου*, Νομική διασφάλιση του απορρήτου των κινητών επικοινωνιών, ΔιΜΕΕ 4/2008, 446 επ.
4. *Ε. Αλεξανδροπούλου-Αιγυπτιάδου*, Προσωπικά Δεδομένα (2007).
5. *Ι. Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη*, Η υποχρέωση ενημέρωσης του ασθενούς (1993).
6. *Κ. Ανθίμου*, Το δικαίωμα πληροφοριακού αυτοκαθορισμού του ατόμου ως έκφανση του δικαιώματος επί της προσωπικότητας, ΚριτΕ 1/1998, 155 επ.
7. *Χ. Αποστολόπουλος/Ε. Τουρναβίτη*, Η επιθετική παρενοχλητική διαφήμιση και η νομική της αντιμετώπιση κατά το ελληνικό και κοινοτικό δίκαιο – Σκέψεις για νέα ρύθμιση, ΔιΜΕΕ 3/2006, 353 επ.
8. *Β. Αραβαντινός*, Η προστασία των στοιχείων προσωπικού χαρακτήρα από την αθέμιτη επεξεργασία τους με ηλεκτρονικό υπολογιστή - Συμβολή στη δικαιοκυβερνητική (1997).
9. *Π. Αρμαμέντος/Β. Σωτηρόπουλος*, Προσωπικά δεδομένα – Ερμηνεία Ν. 2472/1997 (2005).
10. *Μιχ. Αυγουστιανάκης*, Προστασία του ατόμου από την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων (Προβλήματα και αντιμετώπιση από το δίκαιο), ΔτΑ 11/2001, 673 επ.
11. *Ε. Βαγενά εις Α. Κοτσίρη/Ειρ. Σταματούδη*, Νόμος για την Πνευματική Ιδιοκτησία – Κατ’ άρθρο ερμηνεία – Αρθρογραφία – Βιβλιογραφία – Νομολογία (2009), άρθρ. 64^Α.
12. *Ε. Βαγενά*, Ζητήματα προστασίας και επιβολής των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας στο περιβάλλον του διαδικτύου, ΝοΒ 2007, 1058 επ.
13. *Ε. Βαγενά*, Οδηγία για την κοινωνία της πληροφορίας και τάσεις αναμόρφωσης της εύλογης αμοιβής, ΔιΜΕΕ 4/2006, 497 επ.
14. *Ειρ. Βασιλάκη*, Τα φαινόμενα “Phishing”, “Pharming” και η ποινική τους αξιολόγηση, ΠοινΧρ ΝΖ/2007, 860 επ.
15. *Α. Βεζακίδη*, Σημείωμα στην απόφαση ΔΕΚ της 29^{ης} Ιανουαρίου 2008 επί της υποθέσεως C-275/06, Αρμ 2008, 1117 επ.
16. *Τ. Βιδάλης/Α. Τάκης*, Το νέο status του πολίτη στην Κοινωνία της Πληροφορίας, εις: *Α. Χαραλαμπί/Τ. Βιδάλη/Ε. Κανελλοπούλου/Κ. Παπανικολάου/Χ. Πραπίδη/Α. Στεφάνου/Α. Τάκη*, Τηλεπικοινωνίες στην Κοινωνία της Πληροφορίας, σειρά: Δίκαιο και Κοινωνία στον 21^ο αιώνα, τ. 5 (2003), σελ. 79 επ.
17. *Κ. Βούλγαρη*, Το δικαίωμα της δημοσιογραφικής έρευνας – Σκιαγράφηση του περιεχομένου του και οριοθέτησή του σε σχέση με το δικαίωμα της προσωπικότητας, ΔιΜΕΕ 3/2007, 359 επ.

18. *Απ. Γέροντας*, Η προστασία του πολίτη από την ηλεκτρονική επεξεργασία προσωπικών δεδομένων (2002).
19. *Απ. Γέροντας*, Η ηλεκτρονική επεξεργασία των πληροφοριών και η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων σύμφωνα με τη νομολογία του ομοσπονδιακού συνταγματικού δικαστηρίου της Δ. Γερμανίας (BVerfGE 65, 1), ΕλλΔνη 30 (1989), 508 επ.
20. *Απ. Γεωργιάδης*, Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου (2002).
21. *Απ. Γεωργιάδης*, Το ιδιωτικό δίκαιο στο κατώφλι του 21^{ου} αιώνα, ΝοΒ 2001, 569 επ.
22. *Απ. Γεωργιάδης*, Η εναρμόνιση του ιδιωτικού δικαίου στην Ευρώπη, ΝοΒ 1994, 321 επ.
23. *Απ. Γεωργιάδης* εις: *Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλου* ΑΚ, άρθρο 914.
24. *Γ. Γεωργιάδης*, Ο ν. 3471/2006 για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες, ΧρΙΔ 2007, 17 επ.
25. *Γ. Γεωργιάδης*, Η σύναψη συμβάσεως μέσω του διαδικτύου (2003).
26. *Γ. Γιαννόπουλος*, Ροή πληροφοριών στο διαδίκτυο - Τεχνολογία και νομικές ρυθμίσεις (2002).
27. *Π. Δαγτόγλου*, Συνταγματικό Δίκαιο - Ατομικά Δικαιώματα, τόμος Α' (1991).
28. *Π. Δαγτόγλου*, Συνταγματικό Δίκαιο - Ατομικά Δικαιώματα, τόμος Β' (1991).
29. *Κορν. Δελούκα-Ιγγλέση*, Η προστασία του καταναλωτή από την άμεση διαφήμιση στο διαδίκτυο, ΔιΜΕΕ 4/2004, 485 επ.
30. *Ν. Δημαράς*, Η εναρμονισμένη με το Σύνταγμα και το Κοινοτικό Δίκαιο ερμηνεία του ιδιωτικού δικαίου, ΝοΒ 2008, 2051 επ.
31. *Φ. Δωρής* εις: *Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλου* ΑΚ, άρθρα 236 και 237.
32. *Φ. Δωρής*, Η αρχή της αναλογικότητας στο πεδίο ρύθμισης των ιδιωτικού δικαίου σχέσεων και ιδιαίτερα στο αστικό δίκαιο, εις: Τόμο Τιμητικό του Συμβουλίου της Επικρατείας – 75 χρόνια (2004), σελ. 229 επ.
33. *Φ. Δωρής*, Σκέψεις για τη διαπίστωση και πλήρωση των κενών στο δίκαιο (με αφορμή τις ΟΛΑΠ 20/2000 και ΑΠ 899/2001), εις: Τιμητικό Τόμο του Κώστα Ε. Μπέη ως Αίνος της Αττικής Διαλεκτικής (2003) – Τρίτος Τόμος, σελ. 2357 επ.
34. *Α. Ζύγουρας*, Παρατηρήσεις υπό την ΑΠ 132/2006, ΕλλΔνη 2006, 742 επ.
35. *Κ. Θεοδωρίδης*, Spamming & Antispamming, εις: Διαφήμιση & παρενόχληση – Spam και τηλεόραση, Πρακτικά ημερίδας 4^{ης} Φεβρουαρίου 2005 (2006), σελ. 49 επ.
36. *Ι. Ιγγλεζάκης*, Δίκαιο της Πληροφορικής (2008).
37. *Ι. Ιγγλεζάκης*, Επιτρεπόμενες πράξεις στο διαδίκτυο εκ μέρους των χρηστών από τη σκοπιά του δικαίου της πνευματικής ιδιοκτησίας, ΔΕΕ 6/2007, 670 επ.

38. *Ι. Ιγγλεζάκης*, Εισαγωγή στο δίκαιο της πληροφορικής (2006).
39. *Ι. Ιγγλεζάκης*, Επιτήρηση και παρακολούθηση των ηλεκτρονικών επικοινωνιών στο χώρο εργασίας (Με αφορμή την υπ' αριθμ. 61/2004 απόφαση της Αρχής Προστασίας Δεδομένων Προσωπικού Χαρακτήρα), ΔιΜΕΕ 1/2005, 55 επ.
40. *Ι. Ιγγλεζάκης*, Ευαίσθητα Προσωπικά Δεδομένα (2004).
41. *Ι. Ιγγλεζάκης*, Το νομικό πλαίσιο του ηλεκτρονικού εμπορίου (2003).
42. *Ι. Ιγγλεζάκης*, Η προστασία των προσωπικών δεδομένων στο Διαδίκτυο (Internet) – Ρυθμίσεις εθνικού και κοινοτικού δικαίου, ΕπισκΕΔ, Γ/2002, 679 επ.
43. *Δ. Καλλινίκου*, Πνευματική Ιδιοκτησία και Αστικό Δίκαιο, ΧρΙΔ Θ/2009, 12 επ.
44. *Δ. Καλλινίκου*, Πνευματική ιδιοκτησία & Συγγενικά δικαιώματα (2008).
45. *Γ. Καμίνης*, Ο κίνδυνος μιας «πανοπτικής δημόσιας διοίκησης», ΒΗΜΑ Ιδεών, Τεύχος 10, Φεβρουάριος 2008.
46. *Γ. Καμίνης*, Το απόρρητο της τηλεφωνικής επικοινωνίας: Η συνταγματική προστασία και η εφαρμογή της από τον ποινικό νομοθέτη και τα δικαστήρια, ΝοΒ 1995, 505 επ.
47. *Μ. Κανελλοπούλου-Μπότη*, Το δίκαιο της πληροφορίας (2004).
48. *Β. Καραγιάννης*, Η νομική προστασία της ηλεκτρονικής ανταλλαγής δεδομένων, ΔΕΕ 1/2000, 19 επ.
49. *Ι. Καρακατσάνης* εις: *Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλου* ΑΚ, άρθρο 57.
50. *Ι. Καρακώστας*, Χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης στην περίπτωση αστικής ευθύνης του Δημοσίου, ΕφΑΔ 4/2008, 379 επ.
51. *Ι. Καρακώστας*, Δίκαιο Προστασίας Καταναλωτή – Ν. 2251/1994, όπως ισχύει μετά το Ν. 3587/2007 – Ερμηνεία – Νομολογία – Πρακτική εφαρμογή (2008).
52. *Ι. Καρακώστας*, Το Δίκαιο των Μ.Μ.Ε. (2005).
53. *Ι. Καρακώστας*, Αστικός Κώδικας - Γενικές Αρχές Τόμος Πρώτος (2005).
54. *Ι. Καρακώστας*, Προστασία της ιδιωτικότητας στην Κοινωνία της Πληροφορίας, ΔιΜΕΕ 2004, 54 επ.
55. *Ι. Καρακώστας*, Δίκαιο & Internet - Νομικά ζητήματα του Διαδικτύου (2003).
56. *Ι. Καρακώστας*, Το δίκαιο του Internet (Νομική αντιμετώπιση του διαδικτύου), ΝοΒ 1998, 1172 επ.
57. *Ι. Καρακώστας*, Κοινοτικοί κανόνες & Εθνικό Αστικό Δίκαιο – Προβληματική-Νομοθεσία (1997).
58. *Γ. Καρακώστας*, Η επίδραση του νόμου περί ευθύνης του παραγωγού για τα ελαττωματικά προϊόντα στο ελληνικό δίκαιο, ΝοΒ 1988, 1361 επ.

59. Γ. Καραμάνος, Το απόρρητον της τηλεφωνικής επικοινωνίας, ΝοΒ 16, 1137 επ.
60. Η. Καστανάς, Ίντερνετ και προστασία των προσωπικών δεδομένων, ΔτΑ 11/2001, 711 επ.
61. Δαμ. Κατραμάδος, Προστασία του ατόμου από την επεξεργασία προσωπικών δεδομένων (Ν. 2472/1997)–Δικλείδα ασφαλείας ή κερκόπορτα για την κατάλυση των θεμελιωδών δικαιωμάτων του πολίτη;, ΔτΑ3/1999, 577 επ.
62. Απ. Κλειδωνόπουλος, Η αρχή της αναλογικότητας – Ελέγχονται ανααιρετικά οι δικαστικές αποφάσεις για τη μη τήρηση της αρχής της αναλογικότητας και μάλιστα με απ' ευθείας εφαρμογή της και ειδικότερα για το «εύλογο» ως προς το ύψος της επιδικασθείσας χρηματικής ικανοποίησης λόγω ηθικής βλάβης (άρθρο 932 Α.Κ.);, ΕλλΔνη 2007, 1607 επ.
63. Κ. Κόμνιος, Η ανεπιθύμητη εμπορική ηλεκτρονική αλληλογραφία (spamming), ΕπισκΕΔ Δ/2002, 1006 επ.
64. Α. Κουσουνή, Σημείωμα στην απόφαση ΕΔΔΑ 19^η.12.2006 επί της υπ' αριθμ. 62202/2000 υποθέσεως Radio Twist AS κατά Σλοβακίας, ΔιΜΕΕ 1/2007, 141 επ.
65. Σωτ. Κύβελος, Ο κοινοτικός κανόνας της παρακράτησης «τηλεπικοινωνιακών» δεδομένων σε σύγκρουση με θεμελιώδη δικαιώματα της ελληνικής έννομης τάξης. Προστασία χρηστών τηλεπικοινωνιακών υπηρεσιών, ΕΠΕΤΑΡΜ 2007, 75 επ.
66. Γ. Κυριακόπουλος, Ασφάλεια και επεξεργασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα – Οι ρυθμίσεις του Συμβουλίου της Ευρώπης, ΔτΑ 11/2001, 763 επ.
67. Γ. Λαζαράκος, Δημιουργία Ιστοσελίδων και προστασία δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα, ΔιΜΕΕ 4/2005, 546 επ.
68. Γ. Λαζαράκος, Αωνυμία και Διαδίκτυο, ΔιΜΕΕ 2/2005, 197 επ.
69. Ν. Λίβος, Η ποινική προστασία των συνδετικών δεδομένων των τηλεπικοινωνιών, ΠοινΧρ ΜΖ', 737 επ.
70. Χρ. Λυντέρης, Η άρση του απορρήτου της επικοινωνίας ως μέσο αντεγκληματικής πολιτικής–Μια παρουσίαση και κριτική των σχετικών διατάξεων του ν. 2225/1994, ΠοινΧρ ΜΕ', 119 επ.
71. Αντ. Μαγγανός/Α. Καρατζά/Γ. Κτιστάκης, Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου – Αποφάσεις και πρακτική του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου (2005).
72. Αρ. Μάνεσης, Συνταγματικά δικαιώματα α' Ατομικές Ελευθερίες (1982).
73. Ι. Μανωλεδάκης, Η άρση του αδίκου χαρακτήρα του απορρήτου των τηλεφωνημάτων και της ιδιωτικής συνομιλίας, ΠοινΔικ 2002, 277 επ.
74. Μ. Μαργαρίτης, Σημείωση στην απόφαση ΟΛΑΠ 6/2009, ΝοΒ 2009, 570 επ.

75. *Μ. Μαργαρίτης*, Η παραβίαση της αρχής της αναλογικότητας ως αναιρετικός λόγος (ΚΠολΔ 559 αρ. 1 και 19), ΝοΒ 2007, 534 επ.
76. *Μ. Μαργαρίτης*, Σημείωση στην απόφαση του ΕΔΔΑ επί της υποθέσεως Λιοναράκη κατά Ελλάδος, απόφ. της 5.7.2007, ΝοΒ 2007, 2223 επ.
77. *Αν. Μαρίνος*, Το internet και οι συνέπειές του κυρίως στον χώρο του δικαίου, ΕλλΔνη 1998, 1 επ.
78. *Στ. Μαθίας*, Το πεδίο λειτουργίας της αρχής της αναλογικότητας, ΕλλΔνη 2006, 1 επ.
79. *Α. Μήτρου*, Το δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας, εις: *Θ. Κ. Παπαχρίστου/Τ. Βιδάλη/Α. Μήτρου/Α. Τάκη*, Το δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας, σειρά: Δίκαιο & Κοινωνία στον 21^ο αιώνα, τ. 11 (2006).
80. *Α. Μήτρου*, (Αυτο)ρύθμιση στον κυβερνοχώρο;, εις: *Θ. Κ. Παπαχρίστου/Χ. Βερναρδάκη/Γ. Θεοδόση/Ιφ. Καμτσίδου/Κ. Μανωλάκου/Α. Μήτρου/Β. Παπακωνσταντίνου/Ε. Ρεθυμνιωτάκη/Κ. Στρατηλάτη/Γ. Τασόπουλο*, Αυτορρύθμιση, Δίκαιο & Κοινωνία στον 21^ο αιώνα, τ. 9 (2005), σελ.75 επ.
81. *Α. Μήτρου*, Η νέα Οδηγία 2002/58/EK για την προστασία της ιδιωτικής ζωής στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες, ΔιΜΕΕ 3/2004, 371 επ.
82. *Α. Μήτρου*, Το δίκαιο στην Κοινωνία της Πληροφορίας, σειρά: Δίκαιο και Κοινωνία στον 21^ο αιώνα, τ. 1 (2002).
83. *Α. Μήτρου*, Τεχνολογία και προστασία προσωπικών δεδομένων, εις: Πρακτικά 7^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Εμπορικού Δικαίου με θέμα «Η εφαρμογή της σύγχρονης τεχνολογίας στο εμπορικό δίκαιο» (1998), σελ. 193 επ.
84. *Α. Μικρουλέα*, Δίκαιο της διαφήμισης και Internet, ΔΕΕ 11/2001, 1091 επ.
85. *Φ. Μίτλεττον*, Μορφές Ιδιωτικότητας, ΒΗΜΑ Ιδεών, Τεύχος 10, Φεβρουάριος 2008.
86. *Γ. Μιχαηλίδης-Νουάρος*, Το απαραβίαστο του ιδιωτικού βίου και η ελευθερία του τύπου, ΤοΣ 1983, 24 επ.
87. *Χρ. Μουζάκης*, Ανεπιθύμητη εμπορική ηλεκτρονική αλληλογραφία – Η αντιμετώπιση του φαινομένου στην ελληνική και διεθνή έννομη τάξη, ΔιΜΕΕ 3/2008, 323 επ.
88. *Ι. Μπακόπουλος*, Η παροχή δικαστικής προστασίας μέσα από τον σεβασμό της ιδιωτικής ζωής και των προσωπικών δεδομένων, ΕλλΔνη 2007, 1328 επ.
89. *Γ. Νικολόπουλος*, Το δίκαιο της αποδείξεως (2005).
90. *Γ. Νούσκαλης*, Η ποινική προστασία της ψηφιακής πληροφορίας, εις: Ψηφιακή Τεχνολογία και Δίκαιο – Εταιρεία Νομικών Βορείου Ελλάδος τ.52 (2004).

91. Γ. Νούσκαλης, Η προστασία των προσωπικών δεδομένων στις ηλεκτρονικές επικοινωνίες σύμφωνα με τις νέες κοινοτικές ρυθμίσεις της οδηγίας 2002/58/EK, ΠοινΧρ ΝΓ'/2003, 319 επ.
92. Μ. Παπαδόπουλος/Αλ. Καπώνη, Ψευδαισθήσεις και κινδυνολογία από την ανώνυμη και ψευδώνυμη επικοινωνία στο διαδίκτυο, ΔιΜΕΕ 4/2008, 478 επ.
93. Μ. Παπαδόπουλος, Νομικά προβλήματα στην άρση του απορρήτου στην Ελλάδα (Άρση του ανοήτου στην άρση του απορρήτου στην Ελλάδα), ΔιΜΕΕ 1/2007, 38 επ.
94. Ν. Παπαδόπουλος, Προστασία του απορρήτου της επικοινωνίας: Ερμηνευτική προσέγγιση του άρθρου 19 του Συντάγματος της Ελλάδας (2008).
95. Μ.-Α. Παπαδοπούλου, Ο ρόλος των Φορέων Παροχής Διαδικτυακών Υπηρεσιών (ISPs) στην Ανταλλαγή Παρανόμων Αρχείων μέσω peer to peer Δικτύων – Υποχρέωση Εφαρμογής Τεχνολογικών Μέτρων Προστασίας, ΔιΜΕΕ 4/2007, 51 επ.
96. Θεοφ. Παπαζήση/ Ι. Ιγγλεζάκης/ Ευρ. Ρίζος/Α.-Σμαρ. Αλεξανδρίδου-Γεωργίου/ Αθ.-Ι. Βαντισιούρη/ Αγγ. Μεϊντάνη/ Γ. Σύρος/ Βασ. Τσαζαρή, Προστασία προσωπικότητας και διαδίκτυο, εις: Ειρ. Τέμα/Χρ.-Νίκ. Τσαταλά, Προστασία της προσωπικότητας – Πρακτικά επιστημονικής φοιτητικής διημερίδας με θέμα Προστασία Προσωπικότητας 10-11 Μαΐου 2005 (2008), σελ. 95 επ.
97. Γ. Παπαϊωάννου, Η σύμβαση από απόσταση κατά το δίκαιο προστασίας του καταναλωτή, ΔΕΕ 2/2003, 153 επ.
98. Β. Παπακωνσταντίνου, Η αρχή και η οικονομία της αγοράς, εις: Π. Δόνο/Α. Μήτρου/Φ. Μίτλεπτον/Ε. Παπακωνσταντίνου, Η αρχή προστασίας προσωπικών δεδομένων & η επαύξηση της προστασίας των δικαιωμάτων, σειρά: Δίκαιο και Κοινωνία στον 21^ο αιώνα, τ. 2 (2002), σελ. 59 επ.
99. Ε. Παπακωνσταντίνου, Νομικά θέματα πληροφορικής (2006).
100. Ε. Παπακωνσταντίνου, Σχόλιο για το ν. 3471/2006, ΕφημΔΔ 4/2006, 442 επ.
101. Π. Παπανικολάου, Σύνταγμα και Αυτοτέλεια του Αστικού Δικαίου (2006).
102. Π. Παπανικολάου, Μεθοδολογία του Ιδιωτικού Δικαίου και Ερμηνεία των Δικαιοπραξιών (2000).
103. Π. Παπανικολάου εις: Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλου ΑΚ, άρθρο 739.
104. Θ. Παπαχρίστου, Αναζητώντας τη *legem informaticam*, εις: Θ. Κ. Παπαχρίστου/Τ. Βιδάλη/Α. Μήτρου/Α. Τάκη, Το δικαίωμα συμμετοχής στην Κοινωνία της Πληροφορίας, σειρά: Δίκαιο & Κοινωνία στον 21^ο αιώνα, τ. 11 (2006), σελ. 9 επ.

105. Στ. Πατεράκης, Προβλήματα αποκαταστάσεως ηθικής βλάβης στα πλαίσια της σύγχρονης εξελίξεως της επιστήμης και της τεχνολογίας, ΕλλΔνη 2004, 1 επ.
106. Στ. Πατεράκης, Χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης (2001).
107. Πρ. Παυλόπουλος, Τεχνολογική εξέλιξη και συνταγματικά δικαιώματα – Οι σύγχρονες περιπέτειες του απορρήτου των ανταποκρίσεων, ΝοΒ 1987, 1511 επ.
108. Γ. Πινακίδης, Η υποχρεωτική διατήρηση τηλεπικοινωνιακών δεδομένων κατά την Οδηγία 2006/24/EK αντιμέτωπη με τις εγγυήσεις της ΕΣΔΑ, ΕΕΕυρΔ 2/2007, 405 επ.
109. Διον. Πολίτης, Μια τεχνικοοικονομική θεώρηση του ‘Spam’ στην ηλεκτρονική βιομηχανία πληροφόρησης, εις: Διαφήμιση & παρενόχληση – Spam και τηλεόραση, Πρακτικά ημερίδας 4^{ης} Φεβρουαρίου 2005 (2006), σελ. 125 επ.
110. Β. Ρήγας, Χρηματική ικανοποίηση λόγω ηθικής βλάβης επί προσβολής της προσωπικότητας δια των ΜΜΕ και αρχή αναλογικότητας, ΕφΑΔ 4/2009, 399 επ.
111. Θ. Σιδηρόπουλος, Το δίκαιο του διαδικτύου (2003).
112. Π. Σούρλας, *Justi atque injusti scientia* - Μια εισαγωγή στην επιστήμη του δικαίου (1995).
113. Αν. Σπηλιοπούλου/Ι. Χοχλιούρος, Νόμιμη παρακολούθηση επικοινωνιών με σύγχρονη εξασφάλιση της ιδιωτικότητας του ατόμου, ΝοΒ 2007, 1953 επ.
114. Ι. Σπυριδάκης, Σημείωμα στην ΑΠ 899/2001, ΝοΒ 50, 977.
115. Μ. Σταθόπουλος, Η χρήση προσωπικών δεδομένων και η διαπάλη μεταξύ ελευθεριών των κατόχων τους και ελευθεριών των υποκειμένων τους, ΝοΒ 2000, 1 επ.
116. Μ. Σταθόπουλος, Γενικό Ενοχικό Δίκαιο (1998).
117. Μ. Σταθόπουλος, εις: Απ. Γεωργιάδη/Μ. Σταθόπουλου ΑΚ, άρθρα 297-298
118. Μ. Σταθόπουλος/Αρ. Χιωτέλλης/Μ. Αυγουστιανάκης, Κοινοτικό Αστικό Δίκαιο Ι – Επιπτώσεις των κοινοτικών Οδηγιών στο δίκαιο του ΑΚ (1995).
119. Σπ. Σταμούλης, Προβλήματα ευθύνης από την αθέμιτη χρήση των ηλεκτρονικών υπολογιστών, ΝοΒ 1987, 1009 επ.
120. Τ.-Ε. Συνοδινού, Πνευματική ιδιοκτησία και νέες τεχνολογίες – Η σχέση χρήστη-δημιουργού (2008).
121. Β. Σωτηρόπουλος, Η συνταγματική προστασία των προσωπικών δεδομένων (2006).
122. Β. Σωτηρόπουλος, Η αρχή «εν αμφιβολία, υπέρ του υποκειμένου» στο δίκαιο προστασίας προσωπικών δεδομένων, ΝοΒ 2005, 1202 επ.
123. Β. Σωτηρόπουλος/Ζ. Ταλίδου, Η προληπτική διατήρηση των τηλεπικοινωνιακών δεδομένων για σκοπούς καταπολέμησης του εγκλήματος (Οδηγία 2006/24/EK), ΔιΜΕΕ 2/2006, 181 επ.

124. *Α. Τάκης*, Κοινωνία της Πληροφορίας και Σύνταγμα - Μια πρώτη προσέγγιση, ΝοΒ 2002, 28 επ.
125. *Σπ. Τάσσης*, Σημείωμα στην από 10 Φεβρουαρίου 2009 απόφαση ΔΕΚ επί της υποθέσεως C-301/06, ΔιΜΕΕ 1/2009, 120 επ.
126. *Σπ. Τάσσης*, Άρση απόκρυψης καλούντος σε περίπτωση κακόβουλων ή οχληρών κλήσεων: Νόμιμη αποκάλυψη προσωπικών δεδομένων ή άρση του απορρήτου;, ΔιΜΕΕ 3/2005, 402.
127. *Φ. Τζαγκαράκη*, Σημείωμα στην υπ' αριθμ. 1/2005 γνωμοδότηση της ΑΔΑΕ, ΔιΜΕΕ 1/2005, 144 επ.
128. *Β. Τζέμος*, Η ραδιοφωνική μετάδοση απόρρητης τηλεφωνικής επικοινωνίας δημοσίων προσώπων στη νομολογία του ΕΔΔΑ, ΔιΜΕΕ 2/2007, 209 επ.
129. *Β. Τουντόπουλος*, Η προστασία των δεδομένων προσωπικού χαρακτήρα στον τομέα των τηλεπικοινωνιών, ΔΕΕ 5/2000, 475 επ.
130. *Β. Τουντόπουλος*, Το δικαίωμα ενημέρωσης του υποκειμένου των δεδομένων, ΔΕΕ 6/1999, 576 επ.
131. *Β. Τουντόπουλος*, Το δικαίωμα αντίρρησης του υποκειμένου των δεδομένων, ΤοΣ 1/1999, 21 επ.
132. *Στ. Τσακυράκης*, Το απόρρητο της επικοινωνίας – Απόλυτα απαραβίαστο ή ευχή της έννομης τάξης;, ΝοΒ 1993, 995 επ.
133. *Σ.-Σ. Τσίρου*, Πιστωτική Κάρτα (2007).
134. *Γρ. Τσόλιας*, Η προληπτική και κατασταλτική δράση της Αρχής Διασφάλισης του Απορρήτου των Επικοινωνιών (ΑΔΑΕ) στο πλαίσιο των ελεγκτικών της αρμοδιοτήτων (Διενέργεια προανακριτικών πράξεων ή διοικητικών ελέγχων;), ΝοΒ 2009, 825 επ.
135. *Γρ. Τσόλιας*, Η ενίσχυση του θεσμικού πλαισίου διασφάλισης του απορρήτου της τηλεφωνικής επικοινωνίας σύμφωνα με τον Ν. 3674/2008 (Παρουσίαση και ερμηνευτική προσέγγιση των διατάξεων), ΔιΜΕΕ 3/2008, 334 επ.
136. *Γρ. Τσόλιας*, Δεδομένα προσωπικού χαρακτήρα στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών και «αντίστροφη αναζήτηση» αυτών για λόγους διακρίβωσης ιδιαίτερα σοβαρών εγκλημάτων – Εξ αφορμής της υπ' αρ. 19/2008 απόφασης της ΑΠΔΠΧ, ΔιΜΕΕ 2/2008, 175 επ.
137. *Γρ. Τσόλιας*, Η διατήρηση και επεξεργασία δεδομένων στον τομέα των ηλεκτρονικών επικοινωνιών σύμφωνα με την Οδηγία 2006/24/ΕΚ (Σύντομη ερμηνευτική προσέγγιση), ΔιΜΕΕ 3/2006, 347 επ.

138. Γρ. Τσόλιας, Προς ένα σύγχρονο νομικό πλαίσιο προστασίας του απορρήτου των επικοινωνιών (Παρουσίαση και σχολιασμός των διατάξεων του ΠΔ 47/2005), ΠοινΔικ 7/2005, 792 επ.
139. Γρ. Τσόλιας, Οι ελεγκτικές αρμοδιότητες της Αρχής Διασφάλισης του Απορρήτου των Επικοινωνιών (Μια πρώτη προσέγγιση), ΔιΜΕΕ 4/2005, 539 επ.
140. Γρ. Τσόλιας, Τα τηλεπικοινωνιακά δεδομένα υπό το πρίσμα του απορρήτου: προβληματισμοί εν όψει της ενσωμάτωσης της Οδηγίας 2002/58/EK, ΔιΜΕΕ 2004, 357 επ.
141. Π. Φίλιος, Νομική Μεθοδολογία (2007).
142. Αθ. Φραγκούλη, Είναι οι διευθύνσεις IP προσωπικά δεδομένα και με ποιες συνέπειες;, ΔιΜΕΕ 2/2008, 198 επ.
143. Αρ. Χαραλαμπίδης, Το αξιόποιο των υποκλοπών και η δικονομική μεταχείριση του προϊόντος τους, ΝοΒ 2002, 1061 επ.
144. Κ. Χατζηφώτης, Κινητή τηλεφωνία και Spam: Η ευρωπαϊκή διάσταση, εις: Διαφήμιση & παρενόχληση – Spam και τηλεόραση, Πρακτικά ημερίδας 4^{ης} Φεβρουαρίου 2005 (2006), σελ. 27 επ.
145. Στ. Χούρσογλου, Παρατηρήσεις στην ΑΠ 1537/2007, ΝοΒ 2008, 1901 επ.
146. Κ. Χριστοδούλου, Επιτομή Ηλεκτρονικού Αστικού Δικαίου (2008).
147. Κ. Χριστοδούλου, Προστασία της προσωπικότητας και της συμβατικής ελευθερίας στα κοινωφελή δίκτυα (2006).
148. Κ. Χριστοδούλου, Ηλεκτρονικά έγγραφα και ηλεκτρονική δικαιοπραξία (2004).
149. Κ. Χριστοδούλου, Προς μια επανεξέταση της έννοιας της δικαιοπραξίας; Το παράδειγμα της συγκατάθεσης του υποκειμένου στην επεξεργασία των προσωπικών δεδομένων του, ΔιΜΕΕ 3/2005, 357 επ.
150. Κ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα (2002).
151. Α. Ψαρούδα-Μπενάκη, Το μαγνητόφωνον εις την ποινικήν δίκην και η ανάγκη προστασίας του προφορικού λόγου, ΠοινΧρ ΙΕ, 397 επ.